

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іучанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракацова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамзаў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
 А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт: 3 вопыты работы, У дапамогу педагогу, У метадычную скарбонку, Настаўнік прапануе, Прапануем план-канспект, Правяраем веды, Меркаванне навукоўцы, Цікава ведаць, Малады даследчык прапануе, Калі закончыўся ўрок: Каляндар народных святаў*),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час: Асобы, Віншуйце з юбілеем!, Скрыжаванні, Майстэрства творцы, Пошукі і знаходкі, Літаратурнае пабрацімства славян, Лабараторыя паэзіі;*

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя: Асобы, Актуальная тэма, Малады даследчык прапануе, 3 гісторыі мовазнаўства, Прафесійная лексіка, На ўвагу, Таямніцы народнага слова; Нацыянальная і сусветная культура: Вяртанне да вытокаў*),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура: Постаці, Светлыя імёны Беларусі, 3 архіваў часу, Рупліўцы, 3 гісторыі выяўленчага мастацтва, Новыя выданні*),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Крысціна Пучынская,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

2014/8

(320)

жнівень

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Малей Людміла. Шляхі Пятра Васючэнкі: Гутарка	3
Білютэнка Алена, Хмяльніцкі Мікола. Пад зоркаю Міцкевіча: Святлана Мусіенка.	7
Мусіенка Святлана. Вобраз русалкі ў фальклору і літаратуры рамантызму	9
Бажок Ірына. Жанр эсэ ў творчасці Уладзіміра Караткевіча	13
Трус Мікола, Ляшук Вікторыя. Францішак Ціхі і Янка Купала: Невядомыя старонкі славянскіх літаратурных сувязей 1920 – 1930-х гг.	15
Запартыка Марына. Міхайла Драй-Хмара – перакладчык “Вянка”.	19
Пацюпа Юры. Законы рытму і прырода выклічнага	23

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Паляшчук Наталля. Гісторык мовы Аркадзь Жураўскі	27
Жураўскі Аркадзь. <i>Фрынас ці Трэнас? Трохі, трошкі</i>	28
Барковіч Аляксандр. Інтэрнэт і моўная асоба	31
Півавэр Кацярына. “Сын герояў і багоў”: Канцэпт <i>на-род</i> у мове беларускай літаратуры	34
Богуш Святлана. Станаўленне адміністрацыйна-канцэлярскага падстылю: Роля прац Міколы Гуткоўскага	38
Бунько Наталля. Тэрміналогія прыродных надзвычайных сітуацый	41
Грэбень Таццяна. Устаўныя канструкцыі параўнання: Выражэнне аўтарскай ацэнкі ў медыядыскурсе	43
Каўрус Алесь. <i>Прабеглы час, прабеглы чалавек</i>	46
Басава Ганна, Пяткевіч Вікторыя. Спас адзін – назваў шмат: Асаблівасці наймення рэлігійных свят у беларускай мове	47

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Бобрык Жанна, Віршыч Наталля, Пашкоўская Антаніна. Песняры народнай душы [Янка Купала, Якуб Колас, Максім Танк]: Творчая майстэрня	50
Лісай Марыя. Алегарычны змест і патрыятычны пафас казкі “Крыніца” Якуба Коласа: Урок беларускай літаратуры (V клас)	55
Цялюк Таццяна. “Што яны страцілі”: Урок пазакласнага чытання па творы Якуба Коласа (V клас)	56
Есіс Яўген. “Трэба дома бываць часцей”. Рыгор Барадулін: Ідэйны змест і мастацкія асаблівасці (VIII клас)	58

Пяткевіч Людміла. Дыдактычны матэрыял па беларускай літаратуры (V клас)	60
Козіч Вольга. Фарміраванне духоўна-маральных арыентацый пры выкладанні “ваеннай” тэмы ў студэнцкай аўдыторыі	62
Зорка Ірына. Карагод беларускіх раслін	65
Ермаковіч Кацярына. Духоўны свет моладзі ў апавесці “Непаўторная вясна”: Вывучэнне творчасці Івана Шамякіна (XI клас)	66

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Радзькова Ганна. Дажынкi: Фальклорнае свята (VIII – IX клас)	69
---	----

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Налівайка Людміла. Творца нацыянальнага адрджэння: Да 120-годдзя народнага мастака Беларусі Аляксандра Грубэ (1894 – 1980)	72
Саковіч Алена. Ён ніколі не ведаў, што такое нуда, бяссонніца і галаўны боль. . . : Да 120-годдзя з дня нараджэння Яўгена Цікоцкага	76
Міхайлаў Павел. Жыццё і навуковая дзейнасць Яўлаліі Казановіч: Новыя звесткі, удакладненні, гіпотэзы. <i>Працяг</i>	81
Трафімчык Анатоль. Беларускае школьніцтва на Віленшчыне ў 1939 – 1941 гг.: Да 95-годдзя Віленскай беларускай гімназіі	85
Солтан Ігар. Міхалка Петрукоў – нашанівец з Івянца	88
Ян Лю. Новыя формы прачытання класічнага твора кітайскага жывапісу ў XX ст.: “Па рацэ ў дзень памінання памерлых” Чжан Цзэдуаня. <i>Заканчэнне</i>	91

У метадычную скарбонку. Кластар (56, 58).

Новыя выданні. Стралец М. Сур’ёзны ўнёсак у айчынную беларусістыку: Пра кнігу “Развіццё культуры Беларусі (1863 – 1917 гг.)” М. Шчаўлінскага (94).

Умовы апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў (90).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён. Кастрычнік (14, 71).

Крыжаванка. Карпыза І. Дзень ведаў (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Асобы

ШЛЯХІ ПЯТРА ВАСЮЧЭНКІ

Пятро Васючэнка – вядомае імя ў беларускай літаратуры: кандыдат філалагічных навук, дацэнт, пісьменнік, літаратуразнавец, крытык, эсэіст, драматург.

Нарадзіўся ў Полацку, пачаў друкавацца ў 1979 г. на старонках газеты “Літаратура і мастацтва”, пасля яго творы з’явіліся ў часопісах “Вясёлка”, “Бярозка”, “Крыніца”, “Малодосць”, калектыўных зборніках “Цвіце верас”, “Тутэйшыя” і іншых. Ён піша літаратурна-крытычныя артыкулы, навелы і прыповесці, дзіцячыя апавяданні і казкі, п’есы, якія ставяцца на сцэнах беларускіх тэатраў. У навуковых даследаваннях аналізуе спадчыну класікаў беларускай літаратуры, творчасць сучасных празаікаў і драматургаў. З-пад яго пяра выйшла каля дзвюх соцень літаратурных твораў самых розных жанраў. Сярод найбольш вядомых – даследаванні “Драматургія і час”, “Драматургічная спадчына Янкі Купалы”, зборнік прозы “Белы мурашнік”, цыкл казак “Прыгоды паноў Кубліцкага ды Заблоцкага”, зборнік п’ес “Маленькі збраяносец” для драматычных і лялечных тэатральных калектываў.

Творы таленавітага майстра перакладаліся на англійскую, балгарскую, нямецкую, польскую, рускую, славацкую і чэшскую мовы.

– Сёлета Беларусь адзначае 70-годдзе вызвалення ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Пётр Васільевіч, ведаю, што Вы абаранілі кандыдацкую дысертацыю на тэму “Вайна і дзяцінства. Мастацкае асваенне праблемы ў беларускай прозе 60 – 70-х гадоў”. Чаму абралі менавіта ваенную тэматыку? Што значыць вайна для Вас, чалавека, які нарадзіўся праз чатырнаццаць гадоў пасля Перамогі?

– У той час я цікавіўся творчасцю нашых пісьменнікаў-эксперыментатараў: Віктара Казько, Міхася Стральцова, Барыса Сачанкі, Івана Пташнікава. Галоўнае ў іх творчасці – вайна і ваеннае дзяцінства. Гэта была перадавая, авангардысцкая тэма. Вайна закранула кожную беларускую сям’ю. Мой бацька быў удзельнікам вайны, атрымаў раненне, быў пакалечаны, маці бедавала, ведала, што такое сіроцкае дзяцінства. Навуковы кіраўнік Іван Навуменка прапанаваў мне разгледзець тэму вайны вольным чынам.

– Вы скончылі факультэт журналістыкі БДУ, потым аспірантуру Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі, доўгі час былі навуковым супрацоўнікам у інстытуце, а з 1997 г. – загадчыкам кафедры беларускай мовы і літаратуры Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта. Чым абумоўлены Вашы жыццёвыя выбары?

– Што мог ведаць пра жыццё 17-гадовы юнак? Журналістыка прыцягнула мяне магчымасцю ўбачыць свет, пазнаёміцца з цікавымі людзьмі. Ні аднаго дня не праходзіла без сустрэчы, радка, газетнай паласы. Дзякуючы журналістыцы аб’ездзіў усю Беларусь, ды і сёння падарожнічаю. Вандраваць за мяжой таксама цікава, але Беларусь вабіць асабліва.

Дзякуючы Ефрасінні Леанідаўне Бондаравай, кінакрытыку, прафесару, доктару філалагічных навук, заняўся навукай. Але мяне прываблівае моладзь, жывыя людзі, мая першая кніжка “Белы мурашнік” менавіта пра студэнцтва. Ад журналістыкі прыйшоў у навуку, ад навукі – да педагогічнай работы, але на пасадзе загадчыка кафедры лінгвістычнага ўніверсітэта нічога не страціў, толькі памяняў месца працы. Гэтак жа займаюся і навукай, і журналістыкай, літаратурнай крытыкай, якую выкладаю на факультэце журналістыкі БДУ. У свой час выбіраў, ці паступаць на факультэт журналістыкі, ці займацца біялогіяй. Абраў журналістыку, але засталася любоў да прыроды, цікавасць да фаўны, усяго жывога.

– Вы пішаце цікавыя кнігі, працуеце са студэнтамі і аспірантамі, удзельнічаеце ў працы метадычных аб’яднанняў, выступаеце на радыё па праблемах беларускай літаратуры, рыхтуеце рэцэнзіі, з’яўляецеся экспертам пры абмеркаван-

ні кандыдацкіх дысертацый і г. д. Як удаецца смяшчаць навуковую дзейнасць, выкладчыцкую, адміністрацыйную і творчую? Ці хапае часу?

– Раней цалкам хапала, а сёння, на шостым дзясятку, стала цяжэй, але знаходжу час увечары і для камп’ютара, і для кнігі. Атрымліваю задавальненне і ад чытання Канта пасля містыкі, дэтэктываў, і ад напісання свайго, і ад навучальнага працэсу. Для смяшчэння ёсць адзін сакрэт: рабі тое, што табе падабаецца, тады ўсё будзе атрымлівацца. А мне падабаецца тое, чым займаюся. Амаль скончыў доктарскую дысертацыю, прысвяціў яе сімвалізму ў беларускай літаратуры, напісаў і манаграфію, засталася толькі апублікаваць неабходную колькасць артыкулаў, аформіць у адпаведнасці з патрабаваннямі ВАК, а таксама абараніць.

– Міністэрства адукацыі Беларусі нядаўна ўпершыню распрацавала рэйтынг айчынных устаноў адукацыі па выніках прыёмнай кампаніі 2013 г. Пазіцыя МДЛУ – пятае месца сярод 48 устаноў краіны. Гэта сведчыць, што ў лінгвістычны ўніверсітэт трапляюць добрыя абітурыенты. Але настаўнікі, бацькі заўважаюць, што моладзь цяпер стала значна менш чытаць. Як Вы ацэньваеце падрыхтаванасць цяперашніх першакурснікаў, іх патэнцыял?

– Большая частка студэнтаў не адвыкла ад чытання, але сёння яны выкарыстоўваюць інтэрнэт, электронныя бібліятэкі, электронныя кнігі. Не заўсёды гэта добры выбар, бо часта трапляюцца дайджэсты, пераклады тэкстаў. Я праводжу рэйтынгавае апытанне сярод першакурснікаў адносна дзесяці найлепшых кніг сусветнай і беларускай літаратуры. Сярод беларускай выбіраюць класіку: Уладзіміра Караткевіча, Васіля Быкава, Янку Купалу, Якуба Коласа. Вельмі любяць Івана Шамякіна. Твор “Сэрца на далоні”, напісаны дзясяткі гадоў таму, застаецца надзвычай папулярны і сёння. Магу пахваліць іх выбар замежнай літаратуры, хоць тут класічныя творы суседнічаюць з дэтэктывамі і дзіцячай літаратурай. І разам з тым студэнты часта называюць беларускія творы ў ліку сусветнай класікі, напрыклад В. Быкава, Я. Коласа. Гэта прыемна. Вельмі шануюць “Новую Зямлю” Я. Коласа, напэўна, яе месца першае ў рэйтынгу. Тут я з імі салідарны.

– Беларускае тэлебачанне праводзіла апытанне сярод жыхароў сталіцы: як высветлілася, чытачы перавагу аддаюць класіцы, а сучасных аўтараў амаль не ведаюць. Магчыма, трэба больш увагі аддаваць знаёмству з іх творчасцю?

– На вялікі жаль, колькасць гадзін на вывучэнне беларускай літаратуры скарачаецца, ужо няма экзамену. Класіка ж таксама заслугоўвае ўвагі. Паглядзіце, што прадстаўнікі ранейшых пакаленняў памятаюць са школы? Калі чалавек не займаецца непасрэдна матэматыкай, то формулы забываюць

ца, а вось прачытаныя кнігі, як, напрыклад, “Палеская хроніка” Івана Мележа, вывучаныя радкі вершаў памятаюцца доўга, усё жыццё, і таму што экзамен быў, і таму што добра выкладалі, і таму што было цікава. А сучасную літаратуру таксама трэба ведаць, але ці стане яна класікай, мы зможам сказаць гадоў праз пяцьдзясят, калі час адбярэ лепшае. Трэба вывучаць сучасную беларускую літаратуру панарамна, ведаць, што ў ёй адбываецца, адзначаць найлепшыя творы, але павінна дапамагаць навігацыя – літаратурная крытыка, якая мусіць працаваць і на школу.

– Ці падтрымліваеце Вы сувязі з выпускнікамі? Магчыма, хто-небудзь з маладых талентаў ужо дабіўся значных поспехаў?

– Выпускнікі захоўваюць сувязі з універсітэтам, кафедрай: пішуць, прыходзяць, бяруць інтэрв’ю. Некаторыя звязалі жыццё з беларускай філалогіяй. Многія працуюць у сродках масавай інфармацыі, напрыклад на радыёстанцыі “Беларусь”, дзе, як казаў Навум Гальпяровіч, вяшчанне вядзецца на васьмі мовах, у тым ліку кітайскай, без выпускнікоў лінгвістычнага ўніверсітэта не абыходзіцца, яны становяцца радыёжурналістамі. Некаторыя з выпускнікоў ідуць у навуку, паступаюць у магістратуру, аспірантуру. Адзначу сярод найбольш таленавітых Таццяну Сыраежку: яна завяршае падрыхтоўку кандыдацкай дысертацыі па беларускай і аўстрыйскай драматургіі. На кафедры не проста выкладаецца беларуская мова і літаратура, а даецца ў сусветным кантэксце, у параўнанні з французскай, амерыканскай і іншымі. Студэнты пішуць дыпломныя работы ў гэтым напрамку, у нас склалася цэлая школа кампаратывістыкі, спецыфіка падачы ведаў – літаратурныя ўзаемасувязі. Калі каротка, то разглядаем Беларусь за мяжой і з-за межаў Беларусі. Шмат робіцца для наладжвання міжнародных кантактаў. Напрыклад, улетку мінулага года ў сценах універсітэта прайшоў чарговы Міжнародны з’езд славістаў свету, у ім удзельнічалі і выкладчыкі кафедры.

– Вы таксама ўваходзіце ў Міжнародную асацыяцыю беларусістаў. Які ўнёсак робіць арганізацыя ў развіццё міжнародных культурных сувязей Беларусі?

– Асацыяцыя многа зрабіла і яшчэ больш можа зрабіць для таго, каб нас ведалі ў замежжы не як нейкую прастору на геаграфічнай карце, але і як самастойную краіну, народ, нацыю з самабытнай культурай, што можа спрыяць здзяйсненню мары Максіма Багдановіча пра ўваходжанне беларускай літаратуры ў сусветны кантэкст. Нас яшчэ мала ведаюць у замежжы. Калі часам на тэлебачанні прапануюць рэкламу “трыццаць найлепшых твораў рускай і замежнай літаратуры”, то не задумваюцца, што ёсць яшчэ і беларуская. У свой час я быў складальнікам і аўтарам даведніка “Сто вялікіх пісь-

меннікаў XX стагоддзя”, куды ўвайшлі Янка Купала, Васіль Быкаў, Уладзімір Караткевіч. Іх творчасць наднацыянальная, выходзіць за межы нацыянальных інтарэсаў, мае міжнароднае значэнне таму, што яны падымалі ўніверсальныя пытанні, ішлі праз нацыянальнае да ўніверсальнага. Асацыяцыя беларусістаў спрыяе дыялогу паміж народамі, дыялогу культур, папулярызацыі беларускай класікі і сучаснай літаратуры ў сусветным кантэксце, паказвае, чым творчасць беларускіх аўтараў можа быць цікавай для сусветнай літаратуры.

– Вышэйшая адукацыя ў беларускіх установах адукацыі становіцца ўсё больш запатрабаванай у замежных грамадзян, а таксама беларусаў, якія жывуць за межамі краіны. З якіх краін прыязджаюць у МДЛУ? Ці вывучаюць нашу мову замежныя студэнты? У чым асаблівасці вывучэння беларускай мовы як замежнай?

– Дзякуючы нашаму рэктарату для замежных студэнтаў ва ўніверсітэце арганізаваны бясплатны спецкурс. Такія студэнты вывучаюць беларускую мову па спецыяльнай праграме як пачатковую, а праз год ужо могуць чытаць, пісаць, размаўляць па-беларуску. Студэнты з Расіі, Кітая, Японіі, Швецыі, Літвы, Грузіі, Туркменістана, Украіны ды іншых краін на адкрытым заліку расказваюць пра сябе і свае краіны па-беларуску. Потым ужо беларускую літаратуру вывучаюць разам з беларускімі студэнтамі.

– Ці займалася кафедра падрыхтоўкай якіх-небудзь дапаможнікаў для вывучэння беларускай мовы?

– Два гады наша кафедра працавала над праектам, ініцыяваным фондам СНД. Кожная дзяржава, якая ўваходзіць у СНД, выдала падручнік па сваёй мове на рускай. Выйшаў і наш дапаможнік “Белорусский язык для стран СНГ”, які дае магчымасць вывучаць беларускую мову з нуля – з выкладчыкам ці самастойна. У 2012 г. на форуме ў Астане прайшла яго прэзентацыя з удзелам прадстаўнікоў краін СНД і ШАС. Фундаментальнае, шыкоўнае выданне з выдатнымі ілюстрацыямі, дыскам. Адзінае шкада, што ў яго невялікі тыраж, які разышоўся імгненна. Ва ўніверсітэт паступіла толькі каля дзесяці асобнікаў, астатнія ў асноўным пайшлі па цэнтрах беларускай культуры ў СНД. Часам па кнігу прыходзіць з пасольстваў Украіны, Расіі, Азербайджана. Марым пра перавыданне.

– Вашы кнігі “Піраміда Ліннея”, “Каляровая затока” – гэта роздум пра лёс відаў, што выміраюць. Уступ у “Пірамідзе Ліннея” заканчваецца словамі “Не растапчы”, у прадмове да рамана “Дванаццаць подзвігаў Геракла” Вы кажаце, што браты нашы меншыя “маюць права на існаванне нават у тым выпадку, калі прырода сатварыла іх брыдкімі”. Мне вельмі спадабалася Ваша казка “Копанка”. Можна шмат паўта-

раць пра неабходнасць берагчы прыроду, але адна такая казка зробіць значна больш для экалагічнага выхавання моладзі, чым сотні заклікаў. Ці разглядаецца экалагічная тэма ў Вашых навуковых даследаваннях?

– Кафедра пад маім кіраўніцтвам тры гады працавала над навуковай тэмай “Экалагічны імператыў у беларускай літаратуры XX – XXI стагоддзяў”. Я распрацаваў цыкл лекцый, выйшлі артыкулы. Трэба зазначыць, што ў творах нашых пісьменнікаў да гэтай тэмы заўсёды быў інтарэс, пачынаючы, напэўна, з Кірылы Тураўскага і Сімяона Полацкага. Пасля аварыі на Чарнобылі цікавасць да экалітаратуры, экакрытыкі вырасла, і такая літаратура таксама прэтэндуе на міжнародную вядомасць, папулярызацыю ў свеце. Хачу патлумачыць, што такое *экалагічны імператыў*. Чалавек павінен абмяжоўваць свае патрэбы, каб захаваць навакольнае асяроддзе, прыроду. Іншага шляху няма, бо калі чалавек будзе бяздумна пашыраць патрэбы і звужаць кола жывой прыроды, то гэтым самым будзе звужаць кола ўласнага існавання.

– Ваш раман-бурлеск “Дванаццаць подзвігаў Геракла” выйшаў у мінулым, 2013 г., у ім займаўна расказваецца пра подзвігі асілка. У прадмове Вы параўноўваеце Грэцыю з Полаччынай. Што значыць для Вас родная полацкая зямля?

– Перадусім гэта мая Радзіма, а таксама радзіма літаратурных герояў і пісьменнікаў, пра якіх я расказваю студэнтам на лекцыях, пачынаючы ад Сімяона Полацкага, Францыска Скарыны, Еўфрасінні Полацкай. У Полацку пачынаўся шлях многіх творцаў, якія сталі вядомымі майстрамі беларускай літаратуры: Петруся Броўкі, Тараса Хадкевіча, Уладзіміра Арлова і іншых. Гэта месца, куды я нязменна вяртаюся. Не падлічыць, колькі разоў мой шлях праходзіў з Полацка ў Мінск і наадварот. Цудоўны дзівосны край, дзе сёння многае мяняецца.

– Праз тры гады наша краіна адзначыць 500-годдзе нацыянальнага кнігадрукавання. 6 жніўня 1517 г. выйшла першая друкаваная беларуская кніга – Псалтыр, якую палачанін Францыск Скарына выдаў у Празе. Таму цалкам заканамерна, што Мінск ці, магчыма, Полацк можа стаць “Кніжнай сталіцай свету – 2017”. Як бачыце свой удзел у святкаванні гэтай даты? Можа, плануеце да яе нешта выдаць?

– Полацк ужо быў некалі прызнаны культурнай сталіцай Беларусі. Юбілей, кампаніі, напамін пра кнігі, якія неабходна выдаваць і чытаць, – вельмі добра, але ёсць каштоўнасці, што не залежаць ад юбілеяў і дат. Полацк заўсёды быў духоўным і культурным цэнтрам беларускай зямлі. Што датычыцца выдання, то ідэя добрая. Магчыма, да гэтай даты прымяркую апублікаванне

свайго “Крыўскага кішэннага слоўніка”. Урыўкамі ён ужо друкаваўся ў часопісах, яго можна параўнаць са слоўнікам Вацлава Ластоўскага і “Хазарскім слоўнікам” Міларада Павіча, гэта слоўнік як мастацкі твор. Там будзе шмат біяграфічнага, асабістага пра сяброў-літаратараў, класікаў літаратуры, якія нарадзіліся на паўночнай Беларусі, якую Вацлаў Ластоўскі называў Крыўяй.

– **Мяккі, часам парадаксальны гумар у Ваших творах ідзе побач з сумам, болям. Неяк Вы назвалі сваю творчую манеру “полацкім іранізмам”. Што азначае “полацкі іранізм”?**

– Да полацкіх іраністаў далучаю таксама Вінцэся Мудрова, Алеся Аркуша, Уладзіміра Арлова, Навума Гальпяровіча і шмат іншых аўтараў. Некалі, каб паказаць вытокі полацкага іранізму, напісаў артыкул “Іронія змагаецца з жахам”. Іронія не толькі дапамагае перамагчы жахлівыя моманты жыцця, за ёй часта хаваецца сентыменталізм. Не заўсёды чалавек можа адкрыта выказаць свае пачуцці, часта хавае іх за іроніяй.

– **У 2003 г. за кнігу “Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі” Вы былі ўзнагароджаны літаратурнай прэміяй “Гліняны Вялес”, якая прысуджаецца за найлепшую мастацкую беларускамоўную кнігу года. У беларускім друку таксама кожны год праводзіцца апытанне адносна найлепшай беларускамоўнай кнігі года. Не застаўся незаўважаным Ваш раман “Дванаццаць подзвігаў Геракла”. Письменніца, літаглядальнік газеты “СБ. Беларусь сегодня” Людміла Рублеўская паставіла яго ў рэйтынг на чацвёртае месца. Калі б Вы праводзілі такі рэйтынг сярод уласных твораў, то якую кнігу паставілі б на першае месца?**

– Напэўна, яе і паставіў бы – “Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі”, бо яна мая любімая. Дзякуючы ёй да гэтага часу атрымліваю водгукі, лісты, тэлефонныя званкі. Тэлефануюць зусім незнаёмыя людзі, дзякуюць за кнігу альбо выказваюць уражанні пры сустрэчы. Гэта кранае. За манаграфіі пакуль такіх падзяк не атрымліваю, нягледзячы на тое, што студэнты іх выкарыстоўваюць для напісання дыпломных і курсавых работ. Не так даўно патэлефанавала жанчына з Тулы і спытала, з каго ўзяты вобраз Кубліцкага, можа быць, я пісаў яго з якога-небудзь сваяка, таму што яе прозвішча таксама Кубліцкая...

– **Якія планы на выданне новых кніг?**

– Выдавецтва “Мастацкая літаратура” пускае ў друк працяг гісторый пра паноў Кубліцкага ды Заблоцкага – “Лета паноў Кубліцкага ды Заблоцкага”. А выдавецтва “Галіяфы” – гісторыі з новымі прыгодамі Папялушкі “Папялушка праз дзесяць гадоў”.

– **Чаго павінна быць больш у творчага чалавека: натхнення ці абавязковай працы?**

– У кожнага чалавека па-свойму. Я прыхільнік прадуктыўнага настрою, пісання тады, калі пішацца. Былі аўтары, якія пісалі на шматку папэры, на манжэце, калі прыходзіла натхненне. Іншы можа пісаць у любым настроі. Сядзе за стол, піша – і нядрэнна атрымліваецца. Паважаю і такі від творчасці. Тут можна зрабіць параўнанне з тым, як працавалі Янка Купала і Якуб Колас. Купала пісаў у залежнасці ад настрою, урыўкамі, а Колас – метадычна. Зрэшты, ёсць і такая праца, якую можна выконваць незалежна ад настрою, дзе патрэбны намаганні волі, – літаратурная крытыка, навуковая праца, справаздача.

– **Вы адзін з пачынальнікаў жанру фэнтэзі ў літаратуры на беларускай мове. Як развіваецца гэты жанр у Беларусі?**

– Ён заўсёды існаваў у нашай літаратуры ў выглядзе літаратурнай казкі. Сюды можна аднесці і вершаваныя казкі Я. Коласа, М. Багдановіча, і “Сярэбраную табакерку” Змітрака Бядулі. Як тэарэтык літаратуры, я не схільны бачыць вялікай розніцы паміж літаратурнай казкай і фэнтэзі. У прынцыпе гэта адное і тое. Беларускі народ вельмі любіць казкі, казачную фантастыку, а магутны казачны эпас дае магчымасці інтэнсіўна развівацца жанру фэнтэзі.

– **У часы глабалізацыі і ўніфікацыі вельмі важная самаідэнтыфікацыя народа. У апошнія гады многія краіны шукаюць сваю нацыянальную ідэю, якая аб’ядноўвала б людзей. Як Вы ўяўляеце сабе, якая яна, беларуская нацыянальная ідэя?**

– Заўсёды звязваю беларускую нацыянальную ідэю з ідэяй дому. Кожны народ, чалавек уладкоўвае ўласны дом, і не толькі рэальны, але і віртуальны. Беларускую ідэю першым прыдумаў яшчэ Ф. Скарына. Памятаеце, у прадмове да кнігі “Юдзіф” пісаў пра звяроў, што ведаюць норы свае, птушак, якія ведаюць гнёзды свае, рыб, якія чуюць віры свае, пчол, што бароняць вуллі свае... Радзіма – як дом. Дом – як крыніца дабрабыту, цеплыні, спакою, дзе вісяць абразы, дзе ёсць цёплая печка, да якой можна прыхінуцца зімовым часам. А ў сваім доме чалавеку не прыйдзе ў галаву рабіць вэрхал, разбураць яго. Таму не трэба ладзіць навуковыя канферэнцыі, каб высветліць, што такое нацыянальная ідэя. Усё ўжо вырашана. І, вядома, калі мы гаворым пра нацыянальную ідэю, то гэта і родная мова.

– **Дзякуй за гутарку. Што пажадаеце чытачам?**

– Чытачам зычу самых шырокіх кантактаў, камунікацый, цікавых вандровак і знаёмстваў, часцей бываць у гасцях і прымаць гасцей, не забывацца пра Бацькаўшчыну, больш расказваць пра яе.

Гутарыла Людміла МАЛЕЙ.

ПАД ЗОРКАЮ МІЦКЕВІЧА: СВЯТЛАНА МУСІЕНКА

Сёлета ў жніўні навукова-адукацыйная грамадскасць нашай краіны адзначае юбілей Святланы Піліпаўны Мусіенкі – доктара філалагічных навук, прафесара кафедры польскай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, вядомага літаратуразнаўца і крытыка, перакладчыка, аўтара шматлікіх даследаванняў у галіне паланістыкі, настаўніка кагорты вучоных і педагогаў краіны. Святлана Піліпаўна карыстаецца неаспрэчным аўтарытэтам сярод выкладчыкаў, аспірантаў і студэнтаў гродзенскай alma mater. У яе асобе годна і гарманічна спалучаюцца глыбокая эрудыцыя, працалюбства, сардэчнасць, шчырасць, добразычлівасць, душэўная адкрытасць, а таксама патрабавальнасць да сябе, калег і навучэнцаў.

Святлана Мусіенка прайшла цікавую жыццёвую дарогу самаадданай працы на ніве адукацыі, навуковага сталення і творчых здабыткаў. У 1963 г. скончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. З 1964 да 1967 г. навучалася ў аспірантуры БДУ. Таленавітай аспіранткай, ёй пашчасціла прайсці стажыроўку ў Інстытуце славяназнаўства і балканістыкі АН СССР і Варшаўскім універсітэце, што канчаткова вызначыла навуковыя прыярытэты маладога даследчыка. У 1972 г. Святлана Піліпаўна абараніла кандыдацкую дысертацыю “Жанрава-стылёвыя пошукі ў сучаснай польскай прозе (канец 1950 – сярэдзіна 1960-х гг.)”, а ў 1993 г. – доктарскую на тэму “Рэалістычны раман у польскай літаратуры 20 – 30-х гг. XX ст.” (навуковы кіраўнік і кансультант – доктар філалагічных навук, прафесар В. Хораў). У 1976 г. ёй было прысвоена вучонае званне дацэнта, у 1994 г. – прафесара.

Пачынаючы з 1967 г. лёс С. Мусіенкі непарыўна звязаны з Гроднам: яна працавала на розных пасадах спачатку ў Гродзенскім педагагічным інстытуце, а пасля ў Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы.

Найважнейшым у біяграфіі навукоўцы можна назваць 1989 год. Тады пры яе непасрэдным удзеле і руплівай арганізацыйнай і вучэбна-метадычнай працы ў ГрДУ была створана кафедра польскай філалогіі, якую яна ўзначальвала да 2010 г. Такім чынам, Святлана Піліпаўна была ля вытокаў новай для Беларусі навукова-адукацыйнай галіны – польскай філалогіі.

У 1989 г. адбылася яшчэ адна знакавая падзея, ініцыятарам і выканаўцам якой па закліку душы і сэрца стала С. Мусіенка: быў створаны музей Зоф’і Налкоўскай, выдатнай польскай пісьменніцы XX ст., даследаванню жыцця і творчасці якой навукоўца прысвяціла шмат гадоў. Падкрэслім, што большасць экспанатаў музея Святлана Піліпаўна расшукала сама ў архівах і бібліятэках тагачаснага Савецкага Саюза і Польшчы, а таксама набыла з уласнай ініцыятывы і за асабістыя сродкі. Дзякуючы С. Мусіенцы была ўстаноўлена мемарыяльная дошка на доме ў Гродне, дзе некалькі гадоў жыла З. Налкоўская.

Зноў жа ў 1989 г. пры кафедры польскай філалогіі ў Гродне пачынае функцыянаваць бібліятэка, фундаментам якой сталі асабістыя кнігі Святланы Піліпаўны (больш за 2000), перададзеныя ў дар навучальнай установе. А вясной 1989 г. намаганнямі С. Мусіенкі і яе маладой кафедры была праведзена першая Міжнародная навуковая канферэнцыя “Творчасць Зоф’і Налкоўскай і славянскія літаратуры”, яна стала традыцыйнай, як і многія іншыя.

Наш юбіляр – чалавек незвычайнай энергіі і адказнасці: пад яе патранатам на самым высокім арганізацыйным і навуковым узроўні праведзена каля 20 міжнародных канферэнцый. С. Мусіенка плённа працягвае традыцыі вядомых папярэднікаў і сучаснікаў з кагорты паланістаў.

Дзякуючы самаадданай працы С. Мусіенкі кафедра ў кароткі тэрмін была забяспечана ўласнымі кадрамі, якія на высокім узроўні выкладалі ўсе спецыяльныя дысцыпліны і арганізавалі штогод выезды студэнтаў на практыку ў суседнюю краіну, а таксама наладзілася шматвектарнае міжнароднае супрацоўніцтва.

Студэнты і калегі ведаюць і паважаюць С. Мусіенку як высокакваліфікаванага спецыяліста, бліскачага выкладчыка польскай і замежных лі-

таратур, нястомнага даследчыка-кампаратывіста, высакароднага сейбіта на ніве літаратуразнаўчай паланістыкі. На спецыяльнасці “Славянская філалогія” яна шмат гадоў чытае асноўныя лекцыйныя курсы па гісторыі польскай літаратуры (зразумела, на польскай мове) і гісторыі замежнай літаратуры, а для магістрантаў і аспірантаў – новы і перспектыўны курс па імагалогіі, беларуска-іншаславянскіх сувязях, знаёмячы сучаснага беларускага студэнта з багаццем і традыцыямі прыгожага пісьменства Польшчы, духоўнымі і матэрыяльнымі скарбамі беларуска-польскага культурнага памежжа.

Святлана Піліпаўна – аўтарытэтны прафесар Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта, яна прафесійна спалучае ў практыцы выкладання традыцыйныя і сучасныя адукацыйныя тэхналогіі. С. Мусіенка – аўтар шэрагу падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў, рэкамендаваных Міністэрствам адукацыі РБ, тыпавай праграмы па польскай мове і літаратурным чытанні для I – IV класаў і па польскай літаратуры для вучняў V – XI класаў для школ з польскай мовай навучання нацыянальных меншасцей. Пры яе непасрэдным удзеле і навуковым рэдактарстве (сумесна з прафесарам М. Чэрмінскай) быў створаны першы ў Беларусі падручнік-хрэстаматыя для школ з польскай мовай навучання “Гісторыя польскай літаратуры” (Мінск: Нар. асвета, 1997, 2000).

Яна аўтар больш чым 200 навуковых работ, апублікаваных у Беларусі і многіх краінах Еўропы, ініцыятар, рэдактар і суаўтар шматлікіх літаратуразнаўчых выданняў, матэрыялаў канферэнцый і круглых сталоў. Святлана Піліпаўна аўтар кнігі “Творчасць Зоф’і Налкоўскай” (на рускай мове, 1989) – першага манаграфічнага даследавання ў СССР пра знакамітую польскую пісьменніцу, у якім выкарыстаны невядомыя раней архіўныя матэрыялы, паказана значнасць Гродна ў жыцці і творчасці З. Налкоўскай. Падзеяй у навуковым жыцці стала выданне манаграфіі “Рэалістычны раман у польскай літаратуры міжваеннага дваццацігоддзя” (2003), грунтоўнага даследавання жанравай спецыфікі і разнастайнасці польскага рамана адпаведна перыяду. Пры гэтым навуковыя працы Святланы Піліпаўны заўсёды вылучаюцца не толькі навуковай кампетэнтнасцю, але і выразнасцю, арыгінальным падыходам да прадмета даследавання.

Уражвае дыяпазон творча-навуковых інтарэсаў С. Мусіенкі: рэцэпцыя польскай і беларускай літаратур, імагалогія, культурныя асаблівасці ўзаемадзеяння славянскіх сістэм, польска-іншаславянскія літаратурныя дыялогі, параўнальнае літаратуразнаўства... Такі грунтоўны навуковы падыход Святланы Піліпаўны – непаўторная рэалізацыя яе высокага прафесіяналізму, шматаспектнага і ўдумлівага стаўлення да скарбніцы прыгожага пісьменства.

Не можа не здзіўляць яе творчая энергія, мудрасць і дальнабачнасць, павага да навукі і адукацыі, а таксама – аптымізм, здольнасць генерываваць новыя ідэі. Святлана Піліпаўна ніколі не стаіць на месцы. З 2009 г. яна ўзначальвае навукова-дыдактычны каардынацыйны цэнтр “Міжнародны інстытут Адама Міцкевіча” пры Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы, у склад якога ўвайшлі вядомыя вучоныя-паланісты з Беларусі, Расіі, Польшчы і Францыі. Святлана Піліпаўна актыўна ўдзельнічае ў падрыхтоўцы кадраў вышэйшай кваліфікацыі для Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта і іншых устаноў адукацыі Рэспублікі Беларусь: з 1996 г. і да сёння С. Мусіенка член савета па абароне доктарскіх дысертацый пры БДУ, кіруе навуковым семінарам па экспертызе літаратуразнаўчых работ “Сусветная літаратура: этнас у святле гісторыі і сучаснасці”. Пад яе кіраўніцтвам абаронена пяць кандыдацкіх дысертацый, яна з’яўляецца кансультантам па доктарскай дысертацыі. Наш юбіляр – член рэспубліканскага Навукова-метадычнага аб’яднання па філалагічных дысцыплінах, шматлікіх рэдкалегій навуковых часопісаў, рэкамендаваных ВАК Рэспублікі Беларусь (“Веснік ГрДУ”, “Вестник Полоцкого университета” і інш.).

Праца С. Мусіенкі па даследаванні і прапагандзе творчасці Адама Міцкевіча, польскай літаратуры атрымала міжнароднае прызнанне: яна член Міжнароднага таварыства імя Адама Міцкевіча са штаб-кватэрай у Варшаве. Навукоўцу перыядычна запрашаюць для чытання лекцый ва ўніверсітэты Беларусі, Польшчы і Расійскай Федэрацыі. С. Мусіенка годна прадстаўляе нашу краіну на кангрэсах славістаў і паланістаў. Навукова-даследчая біяграфія С. Мусіенка змешчана ў энцыклапедыях Беларусі і на старонках вядомага выдання “Залатая кніга польскай навукі. Даследчыкі аб’яднанай Еўропы” (Hellion, 2006).

У перспектыўных планах Святланы Мусіенкі – цікавыя і грунтоўныя даследаванні шматлікіх твораў польскай літаратуры, праца на ніве кампаратывістыкі, падрыхтоўка тыпавай праграмы па гісторыі польскай літаратуры для студэнтаў спецыяльнасці “Славянская філалогія”, правядзенне навуковай канферэнцыі, прысвечанай угодкам З. Налкоўскай... Упэўнены, што нас чакаюць у будучыні прыемныя адкрыцці, а таксама цудоўныя хвіліны размоў і супрацоўніцтва з паважаным Настаўнікам і калегай!

Алена БІЛЮТЭНКА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Янкі Купалы.
Мікола ХМЯЛЬНІЦКІ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Святлана МУСІЕНКА

ВОБРАЗ РУСАЛКІ Ў ФАЛЬКЛОРЫ І ЛІТАРАТУРЫ РАМАНТЫЗМУ

Паэт нараджаецца не аднойчы. Ён нараджаецца мільёны разоў – зноў і зноў, ва ўсё новых сваіх чытачах.

Алег Лойка.

Вобраз русалкі вядомы нам з фальклору, з глыбокай даўніны. “Еўрапейскія” русалкі маюць разнастайныя партрэтна-вобразныя характарыстыкі (ад прыгажунь у чалавечым абліччы да пачварных, з дрэнным пахам стварэнняў, якія насыляюць багны і віры), найменні (*сірэна, фараонка, русалка, купалка, німфа, наяда, свіцязянка, азярніца* і інш.), “геаграфію” (возера, рака, мора, стаў і інш.). Варта адзначыць, што месцам жыхарства русалкі найчасцей лічыліся ўсялякія вадаёмы (чалавек з даўніх часоў уяўляў, што ў глыбінях вады існуе жыццё, падобнае да зямнога, але больш дасканалае і казачна-прыгожае), але часам і лясы, палі, лугі.

Папулярнасць такой гераіні ў літаратуры рамантызму можна тлумачыць некалькімі прычынамі: пазнавальна-псіхалагічнай, біялагічнай, сацыяльнай і эстэтычнай.

Русалка – жанчына, яе вобраз звязаны з біялагічнымі асаблівасцямі жыцця жанчыны: зацаццем, нараджэннем і лёсам дзіцяці. Найчасцей дзеці ў русалкі ці народжаныя па-за шлюбам, ці памерлыя ў раннім дзяцінстве, яшчэ да хрэсбін, ці забітыя ўласнымі маці пасля іх нараджэння. Часта гісторыя русалкі сведчыць пра бяспраўнае становішча жанчыны ў грамадстве. Вядомыя ўстойлівыя вандроўныя сюжэты: спакушаная і пакінутая панам дзяўчына (часта з сацыяльных нізоў) з адчаю кідаецца ў ваду, тоне і становіцца русалкаю; пакінутая каханая чакае нараджэння дзіцяці і, баючыся знявагі ад грамадства, забівае немаўля. Такім чынам, трагічнае мінулае русалкі абумоўлена сацыяльнымі прычынамі.

Прадстаўнікі літаратуры рамантызму (ад В. Жукоўскага, А. Міцкевіча, А. Пушкіна да М. Горкага, М. Багдановіча, Л. Украінкі) аб’ядналі ў вобразе русалкі рысы трох фактараў: біялагічнага, фальклорна-міфалагічнага і сацыяльна-трагічнага, але захавалі разнастайнасць партрэтна-вобразных характарыстык. Русалка ў іх – прыгожая дзяўчына, надзеленая пачуццямі, мовай, цудоўным голасам, уменнем зачараваць мужчын, а потым уцягнуць іх у водную бездань і ўтапіць. У літаратуры рамантызму русалка паўстае ў некалькіх іпастасях: бяздушная прыгажуня, якая зачараўвае і нішчыць мужчын

(Г. Гейнэ, М. Горкі), пшчотная маці, што і ў абліччы русалкі любіць сваё дзіця (А. Міцкевіч, А. Пушкін). Новая трактоўка гераіні: русалка – ахвяра жывога мужчыны (М. Лермантаў).

У дадзенай працы аналізуюцца вершы трох паэтаў-рамантыкаў, якія звярнуліся да вобраза русалкі і прадстаўляюць тры розныя нацыянальныя літаратуры: нямецкую – Генрых Гейнэ (“Не знаю, што стало со мною...”, “Вечер пришел безмолвный...”), рускую – Міхаіл Лермантаў (“Русалка”, “Морская царевна”), беларускую – Максім Багдановіч (“Над возерам”, “Русалка”). Выбар аўтараў і твораў тлумачыцца імкненнем паказаць агульныя тэндэнцыі літаратуры рамантызму, якія праламляюцца ў творчай індывідуальнасці выбраных паэтаў і падкрэсліваюць мастацкую значнасць і непаўторнасць іх твораў. Г. Гейнэ, М. Лермантаў, М. Багдановіч, будучы паэтамі-рамантыкамі, належалі да розных пакаленняў і розных перыядаў развіцця літаратуры. Гэта дало магчымасць прасачыць змены канцэпцыі свету і героя ў літаратуры рамантызму ў часе (XIX – пачатак XX ст.), эстэтычнай прасторы трох еўрапейскіх нацыянальных літаратур і мастацкага ўвасаблення вобраза русалкі ў яе адносінах да людзей і прыроды.

Названыя паэты вызначалі развіццё літаратуры сваіх народаў, яны добра ведалі нацыянальны фальклор і дасканала валодалі “складам і ладам народнай песні”, таму і стваралі згодна з яе ўзорами.

Цікава, што творы аўтарскія вярталіся ў народ у варыянтах песняў і паданняў і ў сваю чаргу ўздзейнічалі на народную творчасць. Так было з вершамі “Ларэляй” Г. Гейнэ, “Думка” Т. Шаўчэнкі, “У лесе за ракою фея жыла” М. Горкага.

Сам **Г. Гейнэ** падкрэсліваў уплыў на яго творчасць традыцый нацыянальнага нямецкага фальклору. Даследчык спадчыны паэта Ф. Шылер пісаў, што Г. Гейнэ не толькі добра ведаў народную творчасць, але і высока цаніў працу яе збіральнікаў. Любімым зборнікам паэта быў “Чароўны рог хлопчыка”, які “ўвесь час ляжаў у яго на сталі” [1, с. 81]. Г. Гейнэ з захапленнем пісаў пра кнігу і выкарыстоўваў з яе сюжэты, герояў, рытміку і танальнасць твораў. У іх ліку была легенда пра прыгажуню, якая выплывала

з ракі, зачароўвала мужчын і ўцягвала іх у водную бездань.

“Вельмі рана, – адзначаў Г. Гейнэ, – я ўспрыняў уплыў нямецкіх народных песняў”. Аднак, прызнаючы іх значнасць, *“чысціню гучання” і “сапраўдную прастату”*, паэт імкнуўся і да мастацкага самавыражэння. *“У маіх вершах, – пісаў ён, – народная толькі форма; змест жа належыць да цывілізаванага грамадства, якое прасякнута ўмоўнасцямі”* [2, т. 9, с. 413]. Форма ў разуменні Г. Гейнэ мела характар актыўны і ўплывала на змест твора: *“...улавіўшы дух народнай песні і карыстаючыся яго веданнем, ствараць формы новыя, прыдатныя нашым запапрабаванням... Літара забівае, але дух дае жыццё”* [2, т. 5, с. 120].

І ўсё ж фальклор у паэзіі Г. Гейнэ закрануў не толькі форму, але і канцэпцыю свету і героя, нават сацыяльны фактар, які сур’ёзна ўплываў на жыццё і творчасць самога паэта. Паэт быў сынам купца-няўдачніка і таму змушана карыстаўся дапамогай багатага дзядзькі Саламона. Юнак быў закаханы ў дзядзькавых дачок: спачатку ў старэйшую Амалію, пазней – у малодшую Тэрэзу. Ні адна не адказала яму ўзаемнасцю, паколькі Г. Гейнэ быў бедны і жыў на ўтрыманні іх бацькі. У вершы “Ларэляй” аўтар стварыў напружаную псіхалагічную атмасферу і, па сутнасці, адлюстраванне ўласны тужлівы стан. Герой Г. Гейнэ зачараваны прыгажосцю русалкі Ларэляй і сам плыве насустрач сваёй гібелі:

*На чоўне рыбак выплывае
У сціпную тую пару,
Ён больш ні на што не зважае,
А толькі глядзіць угару.*

*Прыгожае – недасяжна,
І шчасця ў ім не шукай.
Загінеш, рыбак адважны,
Ад песні Ларэляй*

(пер. Ю. Гаўрук [3, с. 23]).

Рамантычнымі фарбамі малюе таямнічую душу русалкі і рускі паэт **М. Лермантаў** у вершы “Марская царэўна”. Праўда, уражаны яе прыгажосцю герой належыць да казачна-фальклорнага свету і іншага сацыяльнага статусу: ён царэвіч. У яго *“рука боевая сильна”*, ён *“отважно плывет”*, *“товарищей громко зовет”* [4, с. 489] – ён прывык уладарыць, камандаваць, карыстацца сваёй сілай. Наўрад ці з яго моцных рук можа вырвацца слабая прыгажуня русалка. У адрозненне ад весляра Г. Гейнэ, лермантаўскі царэвіч не зачароўваецца прыгажосцю і каханнем, а імкнецца падпарадкаваць прыгажуню ўласнай волі. М. Лермантаў вызначае адвечную сацыяльную сітуацыю: уладар (феодал, пан, кароль) скарае дзяўчыну (пры-

гонную, бедную, слабую, пазбаўленую магчымасці абараніць сябе). Па сутнасці, М. Лермантаў змяняе прызначэнне герояў, “перамяшчаючы” іх з сферы казачна-рамантычнай у сферу сацыяльную, уласціваю расійскай рэальнасці першай паловы XIX ст. Цвярозай сіле і самалюбаванню царэвіча паэт супрацьпастаўляе пяшчотную прыгажосць русалкі:

*Вот показала рука из воды...
Вышла младая потом голова;
В косу вплелась морская трава.
Синие очи любовью горят;
Брызги на шее, как жемчуг, дрожат* [4, с. 489].

Адзначу, што ролю русалкі М. Лермантаў уяўляе іначай: не яна ўцягвае мужчыну ў водную бездань, а ён, царэвіч, пазбаўляе яе і прыгажосці, і жыцця, дэманструючы сваю перамогу: *“Эй вы! Сходитесь, лихие друзья! / Гляньте, как бьется добыча моя...”*.

Вынік выкарыстання брутальнай сілы царэвіч убачыў хутка: не сінявокая прыгажуня ляжыць на пяску, а

*Чудо морское с зеленым хвостом;
Хвост чешуею змеиной покрыт,
Весь замирая, свиваясь, дрожит;
Пена струями сбегает с чела,
Очи одела смертельная мгла.
Бледные руки хватают песок;
Шепчут уста непонятный упрек...*

Магчымыя дзве інтэрпрэтацыі фіналу. Першая: прыгажуня ператвараецца ў пачвару, каб спужаць крыўдзіцеля. Другая: прыгажосць церпіць паразу перад гвалтам. Паэт паказвае два абліччы русалкі, па сутнасці, эвалюцыю прыгожага ў пачварнае. Разгадка – у апошнім радку: *“Шепчут уста непонятный упрек...”*. Русалка ў М. Лермантава не помсціць мужчынам, а выступае ў ролі ахвяры. Трагедыя бяспраўнасці жанчыны доўжыцца і пасля яе смерці. Магчыма, спачуванні М. Лермантава нешчасліваму лёсу жанчыны і стала прычынай новай трактоўкі ў яго творчасці вобраза русалкі. Даследчыца спадчыны паэта і аўтар каментарыяў да Збору яго твораў Т. Галаванова падкрэсліла, што па меры ідэйнага і мастацкага мужнення паэта мяняе аблічча і яго лірычны герой [4, с. 351].

Арыгінальнае паэтычнае вынаходніцтва аўтара ў вершы “Русалка” – *адсутнасць* партрэтнай характарыстыкі гераіні. Паэт нібы запрашае чытача самастойна ўявіць яе прыгажосць, лёгкасць рухаў, чароўнае гучанне спеваў і смутак адзіноты ад непадзеленага кахання. Гераіня адначасова – закаханая жывая дзяўчына і частка прыроды. Аповед вытрыманы ў напеўным стылі, уласцівым народнай песні:

*Русалка плыла по реке голубой,
Озаряема полной луной;
И старалась она доплеснуть до луны
Серебристую пену волны...
И пела русалка: "На дне у меня
Играет мерцание дня;
Там рыбок златые гуляют стада;
Там хрустальные есть города"* [4, с. 531].

Здавалася б, русалка магла быць бестурботнай і гуллівай, як яе фальклорныя сёстры, але ў М. Лермантава яна кахае прыгожага юнака, а ён не адказвае ёй узаемнасцю, бо патануў (не з прычыны каварства русалак, ён стаў “здабычай раўнівай хвалі”). Лермантаўскія русалкі не толькі прыгожыя, але і добрыя: яны імкнуцца ажывіць віцязя сваімі пяшчотамі.

Увага да ўнутранага свету чалавека і арыгінальныя спосабы яго ўвасаблення ў паэзіі характэрныя для ўсёй творчасці паэта, эстэтычнае майстэрства якога выклікала захапленне крытыкаў і чытачоў. Паэзіяй М. Лермантава быў літаральна зачараваны В. Бялінскі, падкрэсліўшы ў ёй “свежаць водару” і “мастацкую раскошу формаў”, а галоўнае – “паэтычную прывабнасць і вытанчаную прастату вобразаў, энергію, магутнасць мовы, алмазную моц і металічную гучнасць верша, паўнату пачуццяў, глыбіню і разнастайнасць ідэй, неабсяжнасць зместу” [5, с. 502].

Можна лічыць, што адзін з найбольш арыгінальных паслядоўнікаў М. Лермантава – беларускі паэт, перакладчык, літаратуразнаўца **М. Багдановіч**, які меў дзівосныя падабенствы жыцця і творчасці з жыццём і творчасцю рускага паэта. Жылі яны ў розныя эпохі: М. Лермантаў (1814 – 1841), М. Багдановіч (1891 – 1917). Першы загінуў на дуэлі ў 27 гадоў, другі – у 26 памёр ад сухотаў. У абодвух рана памерлі маці, станаўленне абодвух паэтаў звязана з Пецярбургам: М. Лермантава – са Школай гвардзейскіх падпрапаршчыкаў, М. Багдановіча – з універсітэтам. Своеасабліва пераймальнасць лёсу адбілася і ў творчасці: галоўнымі тэмамі яе і ў М. Лермантава, і ў М. Багдановіча былі адзінота, любоў да радзімы і асэнсаванне трагічнасці творчай асобы ва ўмовах сацыяльнага (М. Лермантаў) і нацыянальнага (М. Багдановіч) прыгнёту. Гэтую праблему паэты закранаюць нават у сваіх перакладах. Абодва, напрыклад, звярнуліся да перакладу тых самых вершаў Г. Гейнэ: “Сасна і пальма”, “Яны кахалі...” і інш. Няма сумневу, што вобраз русалкі ў творчасці і М. Лермантава, і М. Багдановіча навеяны Ларэляй Г. Гейнэ.

Гаворка ідзе не пра тэматычнае падабенства і нават не пра жыццёвыя аналогіі. Больш важная канцэптуальная і мастацкая пераемнасць творчых прынцыпаў паэтаў. Г. Гейнэ і М. Лермантаў

перажылі горыч выгнання, М. Багдановіч – нацыянальнага прыгнёту. Менавіта таму для іх творчасці характэрны матыў і канцэпт адзіноты і духоўных пакутаў. Вясляр Г. Гейнэ, заслухаўшыся спевам Ларэляй, разбіваецца аб скалы. Русалка М. Лермантава (аднайменны верш) сумуе ад непадзеленага кахання. М. Багдановіч выкарыстаў абодва сюжэты: “згубнай сілы” каварства русалак ад Г. Гейнэ і русалкі, якая не чыніць зла, ад Лермантава.

Пачнем з паэтычнай мініяцюры “Над возерам” М. Багдановіча (мае адпаведнік на рускай мове – “Скоро вечер в прошедшее канет...”). Беларускі варыянт верша М. Багдановіч напісаў у Расіі, у Яраслаўлі, але надрукаваў яго ў *прагрэс-іўнай беларускай* газеце “Наша Ніва” ў 1909 г. Мініяцюра мела тры варыянты на беларускай мове. Найбольш цікавым падаецца варыянт № 2, у якім паэт паказвае месца падзей – раку Нёман:

*Заціхае і грукат і гоман.
Месяц выплыў у небе і свеціць,
Як шырока ён кінуў на Нёман
Залацістыя, яркія сеці* [6, с. 570].

У канчатковым варыянце М. Багдановіч месца падзей пераносіць з Нёмана на безыменнае возера, а далей тэкст застаецца нязменным. Беларускі і рускі варыянты ідэнтычныя.

*Сонца ціха скацілася з горкі;
Месяц белы заплаканы свеціць,
Аглядае бахматыя зоркі,
Цягне з возера срэбныя сеці.*

*Ў іх русалкі заблуталі косы, –
Рвуць і блутаюць срэбныя ніці;
Ноч плыве над зямлёй, сее росы,
Ноч шапоча русалкам: “Засніце”* [6, с. 54].

На жаль, мы не ведаем, чаму змененае месца падзей у вершы. Крытыка лічыць тэкст незавершаным, паколькі ён мае некалькі варыянтаў пад рознымі назвамі на рускай і беларускай мовах [6, с. 570]. На маю думку, выразнае сведчанне завершанасці твора – дасканаласць яго формы, канцэпцыя героя і мастацкая вытанчанасць. Увага паэта сканцэнтравана на паказе прыгажосці ночы і прыроды, якая мае яскрава выражаны беларускі характар. У мініяцюры назіраецца нязвычайнае мастацкае адлюстраванне асаблівасцей пейзажу: арыгінальныя эпітэты (“бахматыя зоркі”, “месяц заплаканы”, “срэбныя ніці”, “срэбныя сеці” прамянёў), метафары (“ноч плыве над зямлёй”, “ноч... сее росы”, “месяц... цягне з возера срэбныя сеці”, у іх “русалкі заблуталі косы”). З іх дапамогаю ствараецца атмасфера таямнічасці прыроды і сумнай адзіноты лірычнага героя, які назірае гэты чуд. Ру-

салка ў М. Багдановіча не толькі частка таямніцы сусвету, яна падпарадкоўваецца агульным законам прыроды.

Цікавы загад, які дае русалкам ноч: “Засніце”. Чаму? Гарэзлівасць і гульні русалак могуць перашкодзіць чалавеку асэнсоўваць прыгажосць і адвечнасць прыроды? Варта звярнуць увагу на адметнасць партрэтнай характарыстыкі русалкі: Г. Гейнэ і М. Лермантаў звярталі асаблівую ўвагу на распушчаныя, доўгія, бліскучыя, падобныя да хваляў валасы сваіх гераінь-русалак, у М. Багдановіча ж валасы русалак заплечены ў косы, як у зямных дзяўчат-беларусак.

“Максім Багдановіч – паэт народны, – пісаў А. Лойка, – але сутнасць, эстэтычная прырода яго народнасці іншая... яго народнасць... вынікала з... эстэтычнага раскрыцця народнага жыцця, непасрэднага выяўлення дум і пачуццяў народа... адкрыцця нацыянальнага характару” [7, с. 42 – 43].

У вершы “Русалка” паэт паказвае гераіню праз успаміны яе зямнога жыцця, праз каларыт нацыянальнага побыту беларусаў і перш за ўсё вясёлага свята Купалля, калі дзяўчаты каля вады паляць вогнішча, скачучь, танчучь, пляюць песні і кідаюць вянкi ў ваду. У адрозненне ад М. Лермантава беларускі паэт русалчына жыццё малюе не ў бляску казачнага царства, а ў падводнай “глыбіне, у цішыне”, сярод “нежывых целаў”. Прыём антытэзы дапамагае зразумець трагедыю русалкі, якая захавала памяць і эмоцыі жывой жанчыны-беларускі. Гераіня М. Багдановіча здольная аналізаваць, асэнсоўваць, параўноўваць уласнае “жывое” мінулае і тое, што яна назірае пасля смерці:

*Скучна мне ў глыбіне, ў цішыне;
Успамінаю я на дне аб вясне...*

*.....
Там плывець, веець хмелем вясна, –
А тут холад, глыбіна, цішына [6, с. 205].*

Русалка ўяўляе, як хораша на зямлі, але яна хоча адпомсціць за ўчыненыя ёй крыўды: “Як пачну абнімаць, цалаваць, – / Будуць біцца, заціхаць, уміраць”.

Максім Багдановіч даволі часта выкарыстоўваў прыёмы алегорыі і асацыятыўнасці. Улюбёны ў беларускую прыроду і фальклор паэт звяртаўся да фантастычных персанажаў (русалак, лесавікоў, лясных цароў), адушаўляў дрэвы, зоркі, кветкі, але надзяляў іх не рысамі магутнасці, а нешчаслівым лёсам, прыгнечанасцю ці горыччу адзіноты, якую востра адчуваў сам. У гэтым рэчышчы цікавы артыкул М. Багдановіча пра М. Лермантава з выразнай назвай “Одинокий”. У кароткім допісе, прывечаным 100-годдзю з дня нараджэння М. Лермантава, надзвычай пе-

раканальна спалучаецца глыбокі аналіз трагедыі рускага паэта з захапленнем яго творчасцю.

На падставе сказанага можна зрабіць наступныя вывады:

– вобраз русалкі ў эстэтычнай свядомасці народаў свету вядомы з дагістарычных часоў, але асаблівую папулярнасць ён атрымаў у літаратуры рамантызму;

– Генрых Гейнэ, Міхаіл Лермантаў, Максім Багдановіч абапіраліся на агульнапрынятыя ў еўрапейскіх літаратурах традыцыі, пачынаючы ад Антычнасці і нямецкага, рускага і беларускага фальклору; русалка ў іх творах – гэта новы тып героя, вытрыманы ў духу нацыянальнай спецыфікі жыцця народа;

– кожны з паэтаў пазначыў месцам жыхарства гераіні прыродны аб’ект, характэрны для яго радзімы: Г. Гейнэ – бераг Рэйна, М. Лермантаў – раку і мора з рускім пейзажам, М. Багдановіч – раку Нёман і безыменнае возера з тыповымі для Беларусі зарасцямі;

– русалка ў творчасці кожнага з паэтаў паказана ў трагічным ракурсе, але адначасова яна з’яўляецца і агульнапрынятым сацыяльным тыпам (бяспраўная, залежная ад мужчыны, даведзеная да самагубства жанчына) і ўяўляе з сябе тып нацыянальнага характару (нямецкага, рускага і беларускага);

– у творах кожнага з паэтаў прырода і навакольны свет, у якім існуе русалка, нясуць мастацка-сэнсавую нагрузку: у Г. Гейнэ – сацыяльна-фальклорную (прадвызначанасць пагібелі весляра), у М. Лермантава – сацыяльна-алегарычную (супрацьпастаўленне свету рэальнага свету ідэальнаму – прыгожаму, падводнаму царству русалак), у М. Багдановіча – сацыяльна-філасофскую (прыгожая зямная прырода і жыццё нават у недасканалым свеце, а падводнай прыгажосці няма: там холад і цемра).

Спіс літаратуры

1. Шиллер, Ф. П. Генрих Гейне / Ф. П. Шиллер. – М. : Худож. лит., 1962.
2. Гейне, Г. Собрание сочинений : в 10 т. / Г. Гейне. – М. : Госиздат, 1956 – 1959.
3. Кенька, М. Адекватнасць у вялікім і малым : Перастварэнні верша “Ларэляй” Генрыха Гейне / М. Кенька // Роднае слова. – 2006. – № 3.
4. Лермонтов, М. Ю. Собрание сочинений : в 4 т. / М. Ю. Лермонтов. – Ленинград : Наука, 1979. – Т. 1.
5. Белинский, В. Г. Полное собрание сочинений : в 13 т. / В. Г. Белинский. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 4.
6. Багдановіч, М. Збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – Т. 1.
7. Лойка, А. А. Паэт нараджаецца не аднойчы / А. А. Лойка // Збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992.

ЖАНР ЭСЭ Ў ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Дзякуючы знешняй свабодзе формы і зместу, але разам з тым унутранай прадуманасці і лагічнасці эсэ прэтэндуе называцца самым арганічным жанрам у літаратуры, філасофіі або журналістыцы. Эсэ – жанр, які мае непасрэдную блізкасць з навукай, публіцыстычнай і мастацкай літаратурай, аднак не адносіцца цалкам ні да адной з іх. Менавіта ў эсэ У. Караткевіч здолеў закрануць глыбіні душы Чалавека, таямніцы Гісторыі.

У эсэістычнай спадчыне пісьменніка можна вылучыць некалькі відаў эсэ: белетрыстычнае (мастацкае, літаратурнае), біяграфічнае (і яго разнавіднасці: біяграфічна-крытычнае, біяграфічна-мастацкае), публіцыстычнае і гістарычнае.

Уладзімір Караткевіч заўсёды вылучаўся своеасаблівым далікатным абыходжаннем са словам, а прыведзеныя ім факты свабодна пачувалі сябе ў іранічна створаным мастацкім раі. Гарманічнасць эсэ У. Караткевіча пазбавіла гэты жанр непатрэбнага дыдактызму, таму яго тэксты адметныя знешняй паэтычнай лёгкасцю і ўнутранай філасафічнасцю, інтэлектуальнасцю. Пацвярджэннем могуць быць першыя словы аднаго з узорных белетрыстычных эсэ пісьменніка “Балады каменя”: *“На маім сталі замест прэс-пап’е ляжыць старажытная цагляна, падобная на скамянелы хлеб”**. Названы твор мае кальцавую кампазіцыю, што ўзмацняе філасофскі змест. У эсэ яскрава прасочваецца вобразны ланцужок: старажытная цагляна – скамянелы хлеб – каменная песня – пялёстак кветкі, засушанай на памяць – адзінае слова забытай балады. У. Караткевіч сумяшчае невымоўнае, засушанае, каменнае, забытае з жывым (кветкай, песняй, баладай, хлебам) і такім чынам выклікае чытача да дыялогу, крытычнай развагі над лёсам замкаў, літаратуры, паселішчаў, фальклору. Заўважым, што пісьменнік не выкарыстоўвае прамыя публіцыстычныя заклікі да выратавання спадчыны, не награвашчае тэкст дыдактычнымі выказваннямі. У Караткевічавым эсэ асабістае, аўтарскае ўспрымаецца як агульначалавечае.

Часта мастацкае эсэ вызначаецца парадаксальнасцю. Напрыклад, філасофскае эсэ “Твой зорны шлях” У. Караткевіча цалкам пабудавана на парадоксе “зорнай гадзіны” жыцця чалавека.

* Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч; рэд.кал. : С. Андраюк [і інш.]. – Мінск : Маст. літ., 1991. – Т. 8, кн. 2 : 3 жыццяпісу, нарысы, эсэ, публіцыстыка, постаці, крытычныя творы, інтэрв’ю, летапіс жыцця і творчасці / А. Мальдзіс [і інш.]. – 495 с. – С. 141. Далей цытаты падаюцца паводле гэтага выдання з пазначэннем старонкі ў дужках.

Здавалася б, пісьменнік заклікае да славалюбства, ганарыстасці, да таго, што сённяшні чытач успрымае як папулярную “зорную хваробу”. У адрозненне ад нарыса эсэ – вельмі прадуманы па структуры жанр, пра што гаворыць яшчэ адна адметная рыса эсэ – сістэма доказаў, якую няма неабходнасці аспрэчваць: у любым выпадку аўтар мае рацыю, бо даказаў гэта. Таму так пераканальна гучыць у Караткевічавым эсэ роўнасць паміж чалавекам, што адкрыў Амерыку, і чалавекам, што пасадзіў грушу ці вырасіў сына.

Прадмова да кнігі “Памяць зямлі беларускай” можа быць аднесена да жанру публіцыстычнага эсэ па некалькіх прычынах. Па-першае, твор насычаны моўнымі сродкамі публіцыстычнага стылю, але “Памяць...” – не проста прадмова да кнігі, гэта эсэ, заснаванае на ўласных поглядах аўтара, на яго крытычнай ацэнцы асобных культурна-грамадскіх праблем. Апошнія словы, якія ў публічным выступленні гучалі б як заклік, у эсэ застаюцца стрыманай аўтарскай просьбай, таму там і няма клічніка: *“Транікніцеся любоўю да маёй роднай Беларусі, людзі. Велічная і гордая, яна таго вартая”* (с. 172). Па-другое, у адрозненне ад публіцыстыкі непасрэдна зварот аўтара да чытача (аўдыторыі) гучыць толькі ў пачатку, асноўная ж увага скіравана на прадмет гутаркі. Мэта эсэ – давесці думкі, растлумачыць, даказаць, зрабіць выснову; мэта ж публіцыстычнага выступлення – заклікаць, пераканаць, пабудзіць да дзеяння.

У знакамітым чалавеку У. Караткевіч бачыў у першую чаргу асобу творчую і шматгранную, таму і біяграфічныя эсэ напісаны па-мастацку цікава і адметна. Так, біяграфічна-мастацкая “Песня з паўночных Афін” не толькі раскрывае біяграфічныя звесткі вядомага на ўвесь свет кампазітара Міхала Клеафаса Агінскага, але і паказвае яго як чалавека-гармонію, у якім спалучаліся ўзаемавыключныя, супярэчлівыя якасці. Караткевічавы эсэ спецыфічныя ў параўнанні, напрыклад, з тэкстамі папярэднікаў аўтара (Я. Коласа, У. Жылкі і інш.), бо акрамя асноўнага аб’екта (прадмета) маюць дадатковы, што і выклікае ўнутраны дыялог паміж аўтарам і чытачом. Так, “Песня з паўночных Афін” мае другасным прадметам музыку, а не толькі звяртае ўвагу на асобу аўтара канкрэтнага паланэза. Таму некаторыя эсэ У. Караткевіча заканчваюцца філасафемай.

Уладзіміра Караткевіча прываблівала вандраванне, яго заўсёды цягнула да прыгод. Так, крымская рамантычная вылазка на асле ў горы натхніла пісьменніка на стварэнне біяграфічна-мастацкага

эсэ “SAXIFRAGA”. Гэта прыгожая кветка, якую называюць ламікаменем (камняломкай). Эсэ прысвечана Лесі Украінцы і паводле жанравых адметнасцяў блізкае да мастацка-біяграфічнай прозы.

“Подзвіг Францыска Скарыны” – біяграфічна-мастацкае эсэ пра славу тага першадрукара. У спадчыне У. Караткевіча ёсць і мастацкая біяграфія Ф. Скарыны “Вера ў сілу дабрыні, або Сын Беларусі, сын Прагі”, аднак эсэ напісана вельмі арыгінальна, у ім паказваецца сусветны подзвіг на фоне тагачасных светаўяўленняў пра космас, чалавека, навуку. Выданне кнігі на беларускай мове сапраўды выглядае як неацэнная падзея. Эсэ не павінна быць поўным, характарызаваць аб’ект з розных бакоў, Караткевічава эсэ пра Ф. Скарыну распавядае пра адну падзею – стварэнне кнігі – і выклікае чытача на ўнутраны дыялог пра сэнс чалавечага жыцця.

Біяграфічна-крытычнае эсэ “І будуць людзі на зямлі” прысвечана Тарасу Шаўчэнку. Побач з біяграфічнымі звесткамі ў тэксе шмат увагі аддаецца ўспамінам, цытаванню вершаў славу тага паэта і іх каментарыям. Усё гэта перамяжоўваецца з лірычнымі адступленнямі, асабістымі развагамі аўтара, аб’ектыўнае цесна пераплятаецца з суб’ектыўным, індывідуальным.

Неад’емная частка эсэістыкі У. Караткевіча – гістарычныя эсэ. Да такой разнавіднасці адносяцца “Сцюдзёная вясна, або 1000 год і 17 дзён” (прысвечанае Тураву) і “Дыяментавы горад” (прысвечанае Мсціслаўлю). Абодва творы проста, ненавязліва распавядаюць пра гісторыю і сучаснасць старажытных гарадоў. Гістарычныя факты, даты перамяжоўваюцца з дыялогамі, развагамі, каментарыямі, аўтарскімі ўспамінамі, паэтычнымі вобразамі. “Светлай табе раницы, руплівага табе дня, спакойнага і аранжавага табе вечара пад дыяментавай вясёлкай” (с. 252) – так лірычна і шчыра піша пісьменнік пра Мсціслаўль.

Характэрныя рысы эсэістычнай спадчыны Уладзіміра Караткевіча – парадаксальнасць, наяўнасць дадатковага аб’екта, лірычных адступленняў, каментарыяў, цытавання. У эсэ моцны суб’ектыўны, аўтарскі пачатак, разам з тым Караткевічавы эсэ маштабныя па тэматыцы і закранаюць агульначалавечыя праблемы.

Ірына БАЖОК,

выкладчык кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

КАСТРЫЧНІК

1 кастрычніка – 70 гадоў таму створаны Брэсцкі тэатр драмы і музыкі

2 кастрычніка – 195 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Незабытоўскага (1819 – 1849), беларускага і польскага пісьменніка, гісторыка, філосафа

90 гадоў з дня нараджэння Ніны Гусельнікавай (1924 – 1994), рускай і беларускай спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

3 кастрычніка – 80 гадоў з дня нараджэння Алега Пятрова (1934 – 1998), графіка

4 кастрычніка – 265 гадоў з дня нараджэння Франціска Князьніна (1749 або 1750 – 1807), паэта, драматурга, перакладчыка

85 гадоў з дня нараджэння Станіслава Цярохіна (1929 – 2009), этнографа, гісторыка

5 кастрычніка – 110 гадоў з дня нараджэння Майсея Сокала (1904 – 1975), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

6 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Тацяны Скаруты (1924 – 2007), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

7 кастрычніка – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ткачэнкі, акцёра, заслужанага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Халіпа, мастацтвазнаўцы, драматурга, празаіка, публіцыста, сцэнарыста

8 кастрычніка – 120 гадоў з дня нараджэння Яўхіма Мініна (1894 – 1937), графіка

75 гадоў з дня нараджэння Сяргея Асооскава, жывапісца, акварэліста, мастака па габелене і палехскай мініяцюры

10 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Папсугева (1924 – 1995), скульптара

80 гадоў з дня нараджэння Мікалая Варвашэвіча (1934 – 2001), рэжысёра, заслужанага работніка культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Іны Дашкоўскай (1939 – 1982), актрысы

11 кастрычніка – 105 гадоў з дня нараджэння Зінаіды Бандарынай (1909 – 1959), празаіка, паэтка, культурнай дзяячкі

13 кастрычніка – 115 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Курдзіна (1899 – 1937), рускамоўнага драматурга, паэта

14 кастрычніка – 115 гадоў з дня нараджэння Адама Бабарэкі (1899 – 1938), крытыка, празаіка, паэта

70 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Глушко (1944 – 1998), жывапісца, графіка

15 кастрычніка – 105 гадоў з дня нараджэння Сяргея Ракіты (сапр. Законнікаў; 1909 – 1942), паэта

100 гадоў з дня нараджэння Лявона Случаніна (сапр. Шпакоўскі; 1914 – 1995), паэта

90 гадоў з дня нараджэння Анцінеі Мурашкі (1924 – 2011), мовазнаўцы

90 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Сопавы, баяніста, педагога, дзеяча самадзейнага мастацтва, заслужанага дзеяча культуры Беларусі, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Якуніна (1924 – 1985), расійскага і беларускага мастака тэатра, жывапісца

70 гадоў з дня нараджэння Зіновія Прыгодзіча, празаіка

Заканчэнне на с. 71.

ФРАНЦІШАК ЦІХІ І ЯНКА КУПАЛА

НЕВЯДОМЫЯ СТАРОНКІ СЛАВЯНСКІХ ЛІТАРАТУРНЫХ СУВЯЗЕЙ 1920 – 1930-х гг.

У артыкуле разглядаюцца новыя факты беларуска-славянскіх літаратурных сувязей 1920 – 1930-х гг., публікуюцца невядомыя аўтографы Янкі Купалы. На прыкладзе дзейнасці чэшскага славіста і перакладчыка Францішка Ціхага вызначаюцца новыя кірункі архіўных пошукаў і літаратуразнаўчых даследаванняў.

Ключавыя словы: Францішак Ціхі, Янка Купала, Чэхаславакія, Падкарпацкая Русь, Беларусь, Славакія, Украіна, мастацкі пераклад, кампаратывістыка, кантакталогія, чэшская літаратура, беларуская літаратура, украінская літаратура, нацыянальнае будаўніцтва, нацыянальная адукацыя.

The article discusses the new facts of Belarusian Slavic literary relations 1920 – 1930-s. Unknown autographs of Yanka Kupala publishes. New directions of archival searches and literary studies defines on the example of the Czech slavicult and translator František Tichý.

Беларусазнаўчы рахунак чэшскага славіста Францішка Ціхага (поўнае імя – Францішак Рут Ціхі) складаюць мастацкія пераклады – паэтычныя і пражытныя – твораў Я. Коласа, А. Дудара, А. Гурло, М. Машары, А. Моркаўкі, а таксама літаратуразнаўчыя і мовазнаўчыя публікацыі, раскіданыя па навуковых зборніках і ў перыядычным друку Чэхаславакіі 1920 – 1930-х гг.

У гісторыі купалазнаўства імя чэшскага перакладчыка Ф. Ціхага таксама даволі вядомае, прадстаўленае на розных узроўнях бачання: канстатацыі, тэксталагічнага аналізу, кантэкстуальнага разгляду ў беларускай даведачнай літаратуры [1, с. 130, 349, 375, 434, 471; 2, с. 521] і асобных публікацыях даследчыкаў чэшска-беларускіх літаратурных сувязей – А. Мажэйкі [3, с. 111 – 115], В. Нікіфаровіча [4, с. 136 – 137], М. Чмаравай [5, с. 111 – 115], М. Шчура [6, с. 405 – 406] і інш.

Актуальным сёння застаецца выяўленне, сістэматызацыя, аналітычнае асэнсаванне ўсяго зробленага чэшскім славістам на ніве беларусістыкі. Трэба адзначыць, што на міжнародным парытэтным узроўні тэма “Францішак Ціхі і Беларусь” яшчэ папросту не зафіксавана. Яе распрацоўка можа даць цікавы плён, які здольны фактаграфічна істотна ўзбагаціць беларускую прысутнасць міжваеннага перыяду ў славянскай / еўрапейскай культурнай прасторы.

Даследаванне ўскладняецца некалькімі аспектамі, звязанымі з маштабнымі зменамі геапалітычнай кан’юнктуры ХХ ст., якія, зрэшты, і даюць некаторае тлумачэнне незафіксаванасці і нераспрацаванасці названай тэмы. За апошнія дзесяцігоддзі адбыліся істотныя змены фокусу асэнсавання беларуска-славянскіх сувязей мінулых часоў і найноўшай гісторыі: ад дзяржавада нацыяцэнтрызму і фарміравання тоеснасці погляду дзяржава / нацыя.

Чэхаславацкая рэспубліка (ЧСР) 1920 – 1930-х гг. складалася з некалькіх частак, у якіх з рознай ступенню актыўнасці і маштабнасці ішлі працэсы нацыянальнага будаўніцтва: Чэхія, Маравія, Славакія і Падкарпацкая Русь. Даследаванні чэшска-бела-

рускіх сувязей гэтага часу маюць свой набытак, славацкі кірунак у беларускім літаратуразнаўстве апошнім часам пачынае інтэнсіўна і даволі плённа распрацоўвацца [7], пры гэтым Падкарпацкая Русь міжваеннага перыяду, нягледзячы на больш блізкую кроўную еднасць усходнеславянскіх народаў, для нас застаецца “зямлёй невядомай”. Гэта адна з прычын няпоўнага бачання ў Беларусі і за мяжой усёй шматграннай дзейнасці Ф. Ціхага.

Паводле чэшскіх крыніц, адзіная публікацыя, прысвечаная вучонаму, – кароткі даведкавы артыкул – датуецца 1923 г. [8]; асноўная навуковая праца Ф. Ціхага сканцэнтравана ў шматтомным выданні “Отаў навуковы слоўнік новага часу” (“Ottův slovník naučný nové doby”; Praha, 1930 – 1934). Пры падагульненні фрагментарных звестак перад намі паўстае наступная інфармацыя.

Францішак Рут Ціхі (чэшск. František Rut Tichý; 1886 – 1968) – чэшскі педагог, пісьменнік, перакладчык, літаратуразнаўца. Паводле цывільнай прафесіі – настаўнік сярэдняй школы. Аўтар некалькіх паэтычных зборнікаў (пісаў пад псеўданімам Здэнэк Броман – Zdeněk Broman): “Ружовая і белая кніжка” (“Růžová a bílá knížka”; 1910, 1914); “Апавяданні і песні” (“Povídky a písně”, 1916); “Крывавыя раны” (“Krvácející rány”, 1920). Перакладаў на чэшскую мову творы балгарскіх, бельгійскіх, нямецкіх, украінскіх пісьменнікаў.

Пры звароце да іншых крыніц згаданыя “праз коску” нацыянальныя зацікаўленні Ф. Ціхага паўстаюць значна больш узбуйнена, а сама асоба славіста прадстаўляецца ў арэоле аднаго з заснавальнікаў чэшскай і славацкай украіністыкі, арганізатара нацыянальнай асветы і перыядычнага друку ў Падкарпацкай Русі міжваеннага перыяду.

ПАДКАРПАЦКАЯ РУСЬ І ФРАНЦІШАК ЦІХІ

Назва *Падкарпацкая Русь* (*Podkarpatská Rus*) замацавана найперш у чэшскай і славацкай традыцыі. Цягам стагоддзяў часткі гэтай адметнай гісторыка-геаграфічнай вобласці ў Цэнтральнай Еўропе ўваходзілі ў склад розных дзяржаў, таму ў пісьмовых крыніцах яны фіксуюцца па-рознаму:

Карпацкая Русь, Вугорская Русь, Закарпацце, Карпацкая Украіна, Прэшаўская Русь і інш. Саманазва аўтахтоннага русінскага / ўкраінскага насельніцтва сваёй зямлі – *Карпатьяка Русь / Карпатська Русь*.

У міжваенны перыяд адміністрацыйным цэнтрам Падкарпацкай Русі быў г. Ужгарад, сёння ён цэнтр Закарпацкай вобласці Украіны*. У той час ішоў актыўны працэс русінскага / ўкраінскага нацыянальнага будаўніцтва, на які накладвалася моцна адбітак эканамічная адсталасць аграрнай Падкарпацкай Русі ў параўнанні з іншымі землямі Чэхаславакіі, рэлігійная і палітычная раз'яднанасць: фарміравалася сістэма нацыянальнай сярэдняй адукацыі, масмедыйная прастора; складвалася сетка культурна-асветніцкіх устаноў; замацоўвалася мясцовая палітычная парадыгма і яе сувязі з Прагай і нацыянальнымі рухамі ЧСР. У гэтых працэсах Ф. Ціхі адыгрываў вельмі важную ролю.

Новай рэчаіснасці, даволі спрыяльнай для нацыянальнага жыцця ў параўнанні з мінулымі часамі, патрабаваліся спецыялісты. Вопыт чэшскага славіста – сцверджанага педагога, мовазнаўцы (багеміста, германіста па адукацыі) – аказаўся вельмі запатрабаваным.

У выніку ўкраінскага даведачнага літаратура ў параўнанні з чэшскай (для якой Ф. Ціхі, мяркуюем, застаўся прадстаўніком перыферыі культурнага жыцця) дае значна больш прадстаўнічую інфармацыю, зыходзячы з важнасці працы грамадскага і культурнага дзеяча ў гісторыі нацыянальнай культуры: Францішак Ціхі (укр. *Франтішек Тіхий*) – «...чэшскі і ўкраінскі пісьменнік, філолаг-україніст, педагог родам з Чэхіі. У 1922 г. як дырэктар Калегіяльнай Гімназіі ў Прэшаве ўпершыню завёў навучанне ўкраінскай мове, у тым жа годзе выдаў першы зборнік вершаў А. Духновіча; у 1923 г. рэдактар першага на Закарпацці ўкраінскага штодзённіка “Русин” (Ужгарад). У 1930-я гг. Ціхі пераехаў у Прагу; у 1950 – 1960-я гг. браў удзел у культурна-навуковай дзейнасці прэшаўскіх украінцаў, выдаў “Pověsti z Podkarpatské Rusi” (1930). Ціхі аўтар манаграфіі “Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi” (1938) і шматлікіх артыкулаў пра закарпацкіх дзеячаў, помнікі пісьменства, фальклор і мову бачванскіх русінаў, украінскую літаратуру, украінска-чэшскія і ўкраінска-славацкія сувязі, нізкі ўкраїназнаўчых артыкулаў у чэшскай энцыклапедыі “Ottův slovník naučný nové doby”. Ціхі перакладаў на чэшскую мову творы Т. Шаўчэнкі, Лесі Украінкі, І. Франка, І. Даніловіча-Карытнянскага і інш.; рэдагаваў даведнік “Praktická učebnice ukrajinského jazyka” (1939)» [9, с. 3219].

* Адна з вуліц украінскага Ужгарада цяпер носіць імя Францішка Ціхага.

Францішак Рут Ціхі. 1930-я (?) гг.
З фондаў Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа. Публікацыя ўпершыню.

СЛАВАКІЯ І ФРАНЦІШАК ЦІХІ

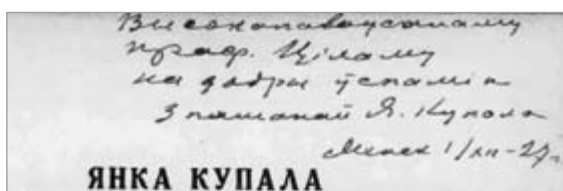
Славацкі г. Прэшаў (славацк. *Prešov*; укр. *Пряшів*) у пэўнай ступені з'яўляецца пераемнікам культурных і навуковых традыцый Падкарпацкай Русі ў складзе міжваеннай Чэхаславакіі, універсітэцкі горад, цэнтр даследавання культуры русінаў / украінцаў. Менавіта тут у 1986 г. пачаўся рэнесанс україністычнай спадчыны Ф. Ціхага. Да 100-годдзя вучонага былі падрыхтаваны даклады вядучых славацкіх славістаў** Любіцы Баботавай (Lubica Babotová) і Мікулаша Мушынкі (Mikuláš Mušinka). Даследчыкамі Ярмілай Крэдатусавай (Jarmila Kredátusová) і Юраем Крэдатусам (Juraj Kredátus) падрыхтавана бібліяграфія прац Ф. Ціхага, якая налічвае больш за 200 адзінак. Стаўленне навуковай грамадскасці да шматграннай працы педагога, вучонага ёміста характарызуе назва даклада “Францішак Ціхі – несправядліва забыты даследчык украінскай культуры” М. Мушынкі.

Асабісты архіў і бібліятэчныя зборы Ф. Ціхага сёння захоўваюцца ў розных краінах. Яшчэ пры жыцці вучонага Музей украінскай культуры ў Свідніку (Славакія) атрымаў шмат каштоўных матэрыялаў і рукапісаў, сярод якіх нявыдадзеная анталогія “500 гадоў літаратуры закарпацкіх украінцаў”. У 1968 г. рукапісны архіў патрапіў у зборы Помніка народнага пісьменства ў Празе, кнігі былі перададзены ў Дзяржаўную навуковую бібліятэку ў Прэшаве.

** У машынапісным варыянце даклады захоўваюцца ў Дзяржаўным архіве Прэшава (Štátny archív Prešov, fond Evanjelické kolégium Prešov).

Першы том Збору твораў Янкі Купалы 1925 г. з дарчым подпісам аўтара прафесару Францішку Ціхаму. Публікуецца ўпершыню.

ФРАНЦІШАК ЦІХІ І БЕЛАРУСЬ

У фондах Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы захоўваюцца непублікаваныя мемуарныя запісы “Мае беларускія ўспаміны” (1964) Ф. Ціхага (пераклад з чэшскай мовы Л. Ванковіча), у якіх аўтар засведчыў гісторыю сваёй зацікаўленасці беларускай літаратурай: «Першыя беларускія кнігі я набыў сабе ў 1923 годзе ў Ужгарадзе. Гэта былі сшыткі Л. Родзевіча “Беларусь” і “Досьвіткі”, выдадзеныя ў Вільні ў 1922 г., даволі скупыя. У час, калі сябар Мікола Шыманка далучыў мяне да беларусазнаўства, я жыў у Браціславе, у Славакіі, і не меў ішчасця сустрэцца з паэтам Янкам Купалам у часе яго пражскага візіту. Аднак ён ушанаваў мяне пасылкаю свайго “Збору твораў” з такім прысвячэннем: “Высокапаважанаму праф. Ціхаму на добры ўспамін з пашанай. Я. Купала. Менск. 1.XII.1927”» [10, арк. 39].

Такім чынам, перад намі аўтарытэтнае сведчанне і некрануты кірунак навуковых пошукаў: украінскі Ужгарад пачатку 1920-х гг., дзе вольна прадаваліся беларускія кнігі, адбываліся тыпалагічна блізкія беларускім працэсы нацыянальнага будаўніцтва, актыўна працаваў і шмат публікаваўся Ф. Ціхі. Навуковы этыкет вымагаў таго, што адрасант на пасылку і персанальнае ўшанаванне дарчым аўтографам павінен адказаць удзячным лістом, таму, магчыма, была перапіска.

Мікола Шыманка – адзін з прадстаўнікоў беларускага студэнцтва ў Чэхаславакіі 1920-х гг., актыўны прапагандыст нацыянальнага пісьменства новай сацыялістычнай рэчаіснасці. Пасля вучобы перабраўся ў БССР, быў рэпрэсаваны. Пакінуў успаміны пра Янку Купалу і Якуба Коласа, перадаў шэраг цікавых матэрыялаў у музеі песняроў.

Беларускі даследчык А. Мажэйка пісаў: “Імкненне да больш блізкага знаёмства з нашым народам і яго мовай прывяло праф. Ціхага ў Беларусь. У канцы 30-х гадоў ён наведваў заходнія вобласці Беларусі і пасля даў навуковае апісанне нашай мовы” [3, с. 115]. Ва ўспамінах Ф. Ціхі ўдакладніў гэты эпізод свайго жыцця:

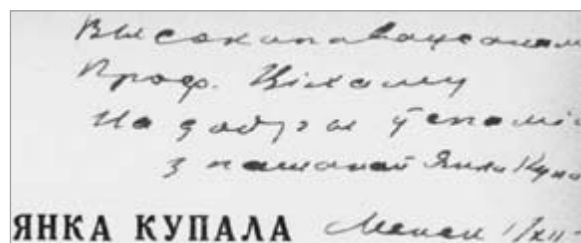
«На канікулах у 1936 г. я імкнуўся трапіць для навуковых заняткаў у Мінск, аднак савецкая місія адмовіла мне тады ў візе. Некалькі тыдняў я правёў сярод беларусаў у Вільні. У асабе гандляра кнігамі Яна Станкевіча я са здавальненнем сустрэў прыемнага доктара пражскага ўніверсітэта, выдатнага філолага, які ў 1934 г. апублікаваў у пражскай “Славii” цудоўны трактат “Přispěvku k dějinám běloruskeho jazyka na základě rukopisu Al-Kitab” («Да пытання гісторыі беларускай мовы на падставе рукапісу “Аль Кітаб”»).

Пані Станкевіч была чэшкай з Прагі, у Вільні яна была выкладчыкам гандлёвай школы. Яна з дзецьмі знаходзілася на канікулярным адпачынку ў вёсцы. Станкевіч быў дома адзін і запрасіў мяне, каб я ў яго жыў. Запрашэнне я прыняў з удзячнасцю. Тым з большай удзячнасцю, што ў асабе Станкевіча я сустрэў выдатнага дарадчыка і памочніка ў сваіх беларускіх даследах» [10, арк. 39].

На развітанне Я. Станкевіч падараваў чэшскаму калегу адбітак адной са сваіх публікацый, а вынікам віленскіх кансультацый і далейшай працы стаў аглядны артыкул “Беларуская літаратурная мова” Ф. Ціхага, што ўвайшоў у зборнік “Літаратурныя славянскія мовы” (Прага, 1938) і быў ухвалены навуковай грамадскасцю.

Другі том Збору твораў Янкі Купалы 1926 г. з дарчым подпісам аўтара прафесару Францішку Ціхаму. Публікуецца ўпершыню.

Францішак Рут Ціхі. Фотаздымак з дарчым подпісам Міколу Шыманку. 1964 г. З фондаў Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа. Публікуецца ўпершыню.

Францішак Ціхі падзяліўся некаторымі сакрэтамі творчай майстроўні: *«У сваёй перакладчыцкай рабоце я пачынаю так, што выбраныя вершы чытаю ўголос да таго часу, пакуль не пачне вырысоўвацца новы верш на маёй роднай мове. Затое ўдалым вынікам гэтага метаду з’явілася захаванне рытму арыгіналу класічнага верша Я. Купалы “А хто там ідзе”, што не ўдалося ні майму панярэдніку ў гэтай справе Адальфу Чэрнаму, ні паслядоўніку Камілю Беднаржу. Я перакананы, што гэта пацвердзіць музыка да тэксту “беларускага гімна”, якой я, на жаль, дагэтуль не ведаю. Быў бы ўдзячны, калі б мяне з ім пазнаёмілі»* [10, арк. 40].

У пастскрыптуме запісаў Ф. Ціхі выступіў з наступнай ініцыятывай: *«Прапаную выдаць у бібліятэцы сусветных твораў “Беларускі гімн” з нотамі. Ва ўступе можна будзе працытаваць, між іншым, вядомае выказванне пра “Беларускі гімн” у лісце М. Горкага да М. Кацюбінскага з Капры 21.XI.1910»* [10, арк. 40].

НЕВЯДОМЫЯ АЎТОГРАФЫ ЯНКИ КУПАЛЫ

Вьяўленне невядомых аўтографаў Я. Купалы – гэта і збег абставін, і даследчыцкая ўдача, але яшчэ ў большай, заканамернай ступені – адзін з плённых вынікаў сістэмнай, шматгадовай працы па даследаванні беларуска-славацкіх літаратурных, культурных сувязей, падрыхтоўцы ва ўніверсітэтах Славацкай Рэспублікі кваліфікаваных калег – філалагаў-беларусістаў.

У артыкуле мы пастараліся тэзісна ўзнавіць храналогію буйных (геапалітычных) і на фоне іх дробных (прыватных) падзей. Гэта не быў мэта-

накіраваны пошук рарытэта, а даследчыцкі шлях ад знаходкі да актуалізацыі мінулага, замацавання новых кірункаў архіўных росшукаў, заахвочвання да сістэмнага збору матэрыялу і яго аналітычнага бачання ў новым ракурсе, адпаведным часу.

Два невядомыя дарчыя подпісы (Ф. Ціхі ва ўспамінах пісаў пра адзін) зроблены на двух тамах Збору твораў Я. Купалы 1925 – 1926 гг., якія захоўваюцца ў Дзяржаўнай навуковай бібліятэцы Прэшава (Štátna vedecká knižnica v Prešove).

Кнігі сшыты ў канвалют (напэўна, таму зарэгістраваны ў бібліятэчным каталозе як адна); маецца экслібрыс прыватнай бібліятэкі былога ўладальніка – Францішка Ціхага (Здэнэка Бромана).

Тэксты аўтографаў ідэнтычныя: *“Высокапаважанаму проф. Ціхаму на добры ўспамін з нашанай Янка Купала. Менск I/XII.-27 г.”*.

Вьяўленне невядомых дарчых подпісаў у бібліятэцы Славацкай Рэспублікі мае некалькі найбольш відавочных значэнняў: 1) наносіць на геаграфічную карту патэнцыйнай даследчыцкай працы славацкі г. Прэшаў і ўкраінскі г. Ужгарад; 2) заклікае да скрупулёзнай працы ў замежных архівах і бібліятэках па вьяўленні, сістэматызацыі, аналізе ўсіх беларусказнаўчых матэрыялаў; 3) дэманструе плённасць зладжанай, каардынаванай працы даследчыкаў у архівах і бібліятэках навукова-даследчых і культурна-асветніцкіх устаноў розных краін.

Спіс літаратуры

1. **Янка Купала** : Энцыклапедычны даведнік / БелСЭ; рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 727 с.
2. **Беларускія пісьменнікі** : Бібліяграфічны слоўнік : у 6 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы АН Рэспублікі Беларусь, БелЭн; пад рэд. А. В. Мальдзіса. – Мінск : БелЭн, 1994. – Т. 3. – 585 с.
3. **Мажэйка, А.** Беларуская літаратура ў чэшскіх перакладах / А. Мажэйка // Садружнасць літаратур; рэд. Н. С. Перкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – С. 103 – 134.
4. **Нікіфаровіч, В.** Дарогі ў шырокі свет : Старонкі літаратурных узаемасувязей / В. Нікіфаровіч. – Мінск : БДУ, 1979. – 192 с.
5. **Чмаравы, М. І.** Шляхі ўзаемнага пазнання : беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945) : Манаграфія / М. І. Чмаравы. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 136 с.
6. **Шчур, М.** Беларусь у праскім часопісе “Slovanský přehled” (1925 – 1938) / М. Шчур // Запісы 35 / Беларускі інстытут навукі і мастацтва. – New York – Miensk. – 2012. – С. 401 – 441.
7. **Трус, М.** Янка Купала ў Славакіі : Манаграфія; навук. рэд. І. А. Чарота / М. Трус. – Мінск : Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 2012. – 176 с.
8. **Frabša, F. S.** Čeští spisovatelé dnešní doby / F. S. Frabša. – Praha : Lidová Tribuna (Rosendorf), 1923. – S. 139 – 140.
9. **Энцыклапедыя українознавства** / Наукове Товариство ім. Шевченка; гол. рэд. проф. д-р Володимир Кубійович. – Paris – New York : Молоде Життя, 1980. – Т. 9. – 3600 с.
10. **Ціхі, Ф.** Мае беларускія ўспаміны / Ф. Ціхі. – ЛМЯНК. – Фонд Уш. – Воп. XIII-дб. – Адз. зах. 27. – Арк. 39 – 40.

Мікола Трус,
загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта,
Вікторыя Ляшук,
дацэнт кафедры рускай мовы і культуры
Каталіцкага ўніверсітэта ў Ружамберку (Славакія).

МІХАЙЛА ДРАЙ-ХМАРА – ПЕРАКЛАДЧЫК “ВЯНКА”

У 1929 г. Дзяржаўнае выдавецтва Украіны выпусціла ў свет зборнік вершаў “Вінок” Максіма Багдановіча, першае найбольш поўнае выданне твораў паэта на ўкраінскай мове. Непасрэднае дачыненне да гэтай падзеі меў адзін са слаўтых прадстаўнікоў украінскага “расстралянага адраджэння”, паэт, перакладчык, літаратуразнавец Міхайла Драй-Хмара. Украінскі творца звярнуўся да паэзіі беларускага класіка, бо пачуцці і погляды аўтара “Вянка” былі яму блізкія. Акрамя таго, можна сказаць, што ў іх жыццёвым і творчым лёсе было шмат супадзенняў. Толькі ўкраінскаму паэту ў многім пашчасціла дасягнуць таго, да чаго так імкнуўся беларускі паэт.

Як і Максім Багдановіч (1891 – 1917), Міхайла Драй-Хмара (1889 – 1939) рана страціў маці, яму не было і пяці гадоў. Але ў адрозненне ад сямейнай сітуацыі Багдановічаў бацька М. Драй-Хмары заўсёды падтрымліваў сына, дазволіў самастойна вызначаць сваю будучыню. У 1910 г. М. Драй-Хмара стаў студэнтам гісторыка-філалагічнага факультэта Кіеўскага ўніверсітэта. Пасля заканчэння ўніверсітэта ў 1915 г. яго пакінулі на кафедры славяназнаўства для падрыхтоўкі да вышэйшай ступені. Але ўжо ішла Першая сусветная вайна, Кіеўскі ўніверсітэт эвакуіравалі ў Саратаў, а М. Драй-Хмара быў накіраваны ў Петраград. Там ён знаходзіўся пры ўніверсітэце да 1917 г. у якасці прафесарскага стыпендыята. М. Драй-Хмара працаваў пад кіраўніцтвам многіх вядомых прафесараў, у тым ліку І. Бадуэна дэ Куртэнэ, а таксама А. Шахматава, які прапанаваў яму пісаць працу ўкраіназнаўчай тэматыкі. Вядомы факт, што прафесар А. Шахматаў у свой час, атрымаўшы рэкамендацыі ад рэдакцыі газеты “Наша Ніва”, чакаў, што яго студэнтам стане М. Багдановіч. На вялікі жаль, нягледзячы на гарачае жаданне беларускага паэта вучыцца ў Пецяярбургскім універсітэце і пад кіраўніцтвам вядомага прафесара прысвяціць сябе вывучэнню беларускай мовы, культуры, гісторыі для будучага стварэння кафедры беларузнаўства, М. Багдановіч у Пецяярбург не трапіў. Не адпусціў бацька. У 1911 г. паэт стаў студэнтам Дзямідаўскага юрыдычнага ліцэя ў Яраслаўлі.

У родную Украіну М. Драй-Хмара вярнуўся ў маі 1917 г. Пларыны былі вялікія, ён марыў удзельнічаць у нацыянальным адраджэнні радзімы. Як вядома, менавіта ў гэты час, у ноч з 24 на 25 мая таго ж 1917 г. у Ялце М. Багдановіч пакінуў свет,

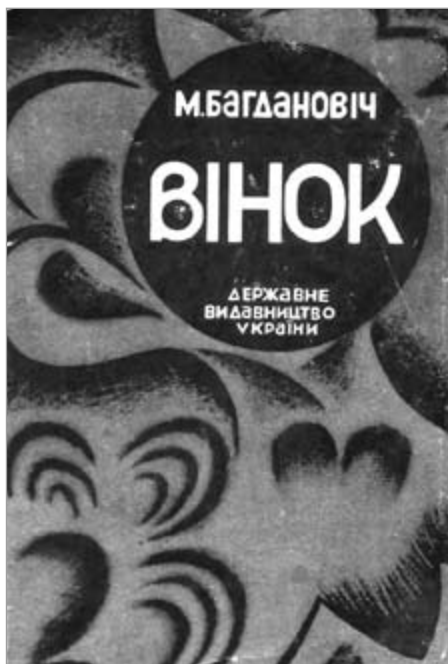

Міхайла
Драй-Хмара.

не здолеўшы ажыццявіць усе творчыя, навуковыя і палітычныя задумы. Пры жыцці беларускага паэта выйшаў толькі адзін яго зборнік “Вінок” (Вільня, 1913). Пларыны ж былі значна больш маштабныя. М. Багдановіч узгадваў у лістах да сяброў пра падрыхтоўку яшчэ некалькіх кніг паэзіі: “Маладзік” (або “Красавік”), “Пярсцёнак”, “Шыпшына”, зборніка на рускай мове “Полынь-трава”. Паэт М. Драй-Хмара, як і М. Багдановіч, таксама выдаў толькі адзін зборнік паэзіі “Проростень” (Кіеў, 1926). У сувязі з арыштам і высылкай творцы рыхтавання да друку зборнікі “Сонячні маршы” (“Сонечныя маршы”) і “Залізний обрій” (“Жалезны гарызонт”) так і не ўбачылі свет пры жыцці паэта і былі надрукаваны толькі ў 1969 г.

Міхайла Драй-Хмара, прадстаўнік “неакласічнага” кірунку ўкраінскай літаратуры, стаяў наводдаль ад пралетарскіх літаратурных арганізацый 1920 – 1930-х гг. “Неакласікі”^{*} лічылі, што «метады, якімі кіраваліся пісьменнікі

^{*} Неакласіка – умоўная назва эстэтычнай платформы невялікага кола кіеўскіх паэтаў, літаратуразнаўцаў і перакладчыкаў перыяду “расстралянага адраджэння”, туды ўваходзілі М. Зэраў, М. Драй-Хмара, П. Філіповіч, А. Бургард, М. Рыльскі. Неакласіка з’яўлялася неформальным таварыствам вольных мастакоў, якія шанавалі талент, ацэньвалі літаратуру па іманентных крытэрыях. Характарызавалася элітарным уяўленнем пра пісьменства, супольным для “неакласікаў” сталі прынцыпы “арыстакратызму духу”, творчага інтэлекту, высокай культуры мыслення і дысцыпліны паэтычнага маўлення (Літаратуразнаўча энцыклапедыя : у 2 т. / автор-укладач Ю. І. Ковалів. – Кіев : Акадэмія, 2007. – Т. 2).

Вокладка зборніка Максіма Багдановіча на ўкраінскай мове.

розных рэвалюцыйных літаратурных арганізацый, з'яўляліся прычынай нізкага ўзроўню сучаснай украінскай літаратуры ў параўнанні з тагачаснай еўрапейскай. Акрамя гэтага, "неакласікі" абвінавачвалі гэтыя арганізацыі за іх крытыку, што мала мець за аснову ідэалогію, не звяртаючы ўвагі на талент, а таксама і за тое, што іх прапагандысцкія творы дэмаралізавалі маладых паэтаў» [1, с. 27]. У сваю чаргу стаўленне прадстаўнікоў пралетарскіх літаратурных арганізацый ("Плуг"*, "Гарт"** і інш.) да адных з найлепшых прадстаўнікоў тагачаснай украінскай літаратуры было падобным – негатыўным: «буржуазныя пісьменнікі, ці такія, што хісталіся і досыць часта хістаюцца (клічам іх "Неоклясыкамі"), апынуліся па-за арганізацыямі, падчас пішуць, яшчэ радзей друкуюцца» [2, с. 46].

Міхайла Драй-Хмара – вучоны-славіст, які ведаў практычна ўсе славянскія мовы, вало-

* "Плуг" – украінская літаратурная арганізацыя, Усеўкраінскі саюз сялянскіх пісьменнікаў. Заснавана ў Харкаве на пачатку 1922 г. (ліквідавана ў 1932 г.). Ініцыятарамі стварэння былі С. Піліпенка, А. Панаў, І. Сенчанка, Г. Каляда, І. Шаўчэнка П. Панч, П. Усенка і інш. У дэкларацыі "Плуга" пазначалася, што мэты арганізацыі – "барацьба з уласніцкай мяшчанскай ідэалогіяй сярод сялянства і выхаванне як сваіх членаў, так і шырокіх сялянскіх мас у духу пралетарскай рэвалюцыі, заахвочванне іх да актыўнай творчасці ў гэтым кірунку".

** "Гарт" – саюз пралетарскіх пісьменнікаў Украіны, арганізаваны ў 1923 г. В. Эланам-Блакітным (праіснаваў да 1925 г.). Аб'ядноўваў такіх украінскіх пісьменнікаў, як П. Тычына, В. Сасюра, І. Мікітэнка, В. Карак, М. Хвылёвы. Мэтай арганізацыі, як пазначалася ў статуце, было аб'яднанне ўкраінскіх пралетарскіх пісьменнікаў і імкненне да стварэння адзінай інтэрнацыянальнай камуністычнай культуры.

даў румынскай, нямецкай, французскай, італьянскай, фінскай, вывучаў англійскую, ведаў некаторыя старажытныя мовы: старажытнаславянскую, старажытнагрэчаскую, лацінскую, санскрыт. Зразумела, што ён, як чалавек высокаадукаваны, з тонкім паэтычным густам, сур'ёзна займаючыся перакладчыцкай дзейнасцю, адбіраў творы найлепшых паэтаў той ці іншай эпохі, той ці іншай краіны. Вядомы яго пераклады на ўкраінскую мову твораў Дантэ, С. Цвэйга, С. Малармэ, А. Пушкіна, М. Лермантава і інш. Але заўсёды па-асабліваму М. Драй-Хмара ставіўся да паэзіі М. Багдановіча, бо ў яго творчасці, як падкрэслівае ўкраінскі даследчык М. Жулінскі***, "віраваў эмацыяна ўзрушаны дух эстэтычнага наватарства, справакаваны ўнутранай бунтоўнасцю, памкненнямі пераадолець традыцыйныя формы і вырвацца на шырокі прастор бязмежнага пачынання і самаадкрыцця. Міхайлу Драй-Хмару вабілі такія творча неспакойныя, бунтоўныя натурны, якімі былі Тэтмаер, Малармэ, Леконт дэ Ліль, Стрындберг, Д'Анунцыа, М. Багдановіч..." [3, с. 12]. Невядома, калі ўпершыню М. Драй-Хмара сустрэўся з паэзіяй маладога беларускага класіка, але, узяўшыся за пераклады яго вершаў, ён у хуткім часе ўжо марыў выдаць кнігу паэзіі М. Багдановіча на ўкраінскай мове. Зборнік "Вінок" выйшаў у 1929 г., М. Драй-Хмара стаў аўтарам перакладаў, прадмовы і нарыса аб жыцці і творчасці М. Багдановіча. Выданне на той час з'яўлялася найбольш поўным зборам твораў М. Багдановіча на ўкраінскай мове. Назва "Вінок" была сімвалічнай, бо кніга змяшчала не толькі пераклады твораў з "Вянка", але і вершы, якія не ўвайшлі ў адзіны прыжыццёвы зборнік паэта.

Падрыхтоўку да выпуску "Вінка" ўкраінскае выдавецтва распачало адразу пасля выхаду ў свет у Беларусі першых кніг акадэмічнага Збору твораў М. Багдановіча, выпуск якога планавалася ў трох тамах. Інбелкультам была ажыццёўлена грунтоўная праца па збіранні спадчыны М. Багдановіча. Справа рабілася з вялікім энтузіязмам. У 1927 г. выйшаў першы том. Адразу пасля выхаду другой кнігі, у 1928 г., на паэзію М. Багдановіча пачаліся жорсткія нападкі крытыкаў-вульгарызатараў, якія вызначалі, карыць ці шкоду прыносяць літаратурны твор "для справы пралетарыяту, для справы сацыялізму". Безумоўна, пры такіх прымітыўных поглядах на літаратуру для высока-

*** Мікалай Жулінскі (нар. 1940) – украінскі літаратуразнавец і палітык, дырэктар Інстытута літаратуры імя Т. Шаўчэнкі НАН Украіны.

эстэтычнай спадчыны М. Багдановіча не было месца. Менавіта таму трэці том Збору твораў, куды павінны былі ўвайсці біяграфічныя і крытычныя матэрыялы паэта, а таксама “матэрыялы к біографіі М. Багдановіча” – успаміны бацькі паэта Адама Ягоравіча, свет не ўбачыў. У сітуацыі, калі на радзіме паэту кожны дзень навешвалі ўсё новыя ярлыкі (“песіміст”, “упаднік”, “дэкадэнт”), а выдадзеныя Інстытутам беларускай культуры кнігі Збору твораў не трапілі ў шырокі продаж, а былі толькі матэрыялам для абмену з іншымі выдавецтвамі, М. Драй-Хмара самааддана працаваў над творчасцю беларускага класіка, нават чытаў 3 мая 1928 г. публічную лекцыю ў Доме вучоных на тэму “Сучасныя беларускія пісьменнікі: Багдановіч (з ілюстрацыямі ў арыгінале і перакладах)”. Падрыхтоўка “Вінка” да друку не была простаю. Захавалася некалькі лістоў М. Драй-Хмары да ўкраінскага пісьменніка Івана Дняпроўскага*, якія яскрава ілюструюць тагачаснае стаўленне прадстаўнікоў выдавецтва да працы перакладчыка, яго перажыванні і скруху ў сувязі з тым, што справа з выданнем кнігі наймаверна зацягваецца.

26.X.1928 (ліст да І. Д. Дняпроўскага)

У Рычыцкага** цяпер знаходзіцца мой рукапіс (Багдановіч – “Вінок”), які я хачу перадаць ДВУ. Трапіў ён да яго з Кіева і затрымаўся. Ці не дапамаглі б Вы мне прасунуць яго? Я Вам чытаў некалі свае пераклады з Багдановіча і казаў Вам пра цеплыню яго паэзіі. У нашай літаратуры нічога няма з Беларусі, і гэтая кніга, на маю думку, была б для нас вельмі патрэбнай... але я не ведаю, як паглядзіць на гэта кіраўніцтва дзяржаўнага выдавецтва. Адпішыце, калі ласка, як мага хутчэй, бо буду думаць, што Вы не атрымалі мой ліст. Ваш Драй-Хмара.

21.XI.1928 (ліст да І. Д. Дняпроўскага)

Дарагі Іван Данілавіч, я ўжо падпісаў дамову з ДВУ у справе Багдановічаўскага “Вінка”, але сам “Вінок” яшчэ ў Харкаве. Баюся, што гэтыя рэцэнзенты, да якіх ён трапіў, будуць яго грызці да “скону дзён”. Вы мне напісалі, што нібы праз аднаго рэцэнзента кніжка ўжо прайшла. Ці не маглі б Вы неяк хутчэй прасунуць яе і праз другога? Сёння ўжо 12 дзён як я атрымаў ад Вас ліст, а Вы абяцалі напісаць праз тыдзень. Спадзяюся,

* Іван Дняпроўскі (сапр. Шаўчэнка; 1895 – 1934) – украінскі пісьменнік, перакладчык, супрацоўнік Дзяржаўнага выдавецтва Украіны (ДВУ).

** Андрэй Рычыцкі (сапр. Анатоль Пісоцкі; 1893 – 1934) – украінскі палітычны дзеяч, літаратуразнавец, супрацоўнік інстытута літаратуры імя Т. Шаўчэнка.

што ў другім Вашым лісце, які я хутка атрымаю, Вы пацешыце мяне навіной пра тое, што “Вінок” шчасліва ўжо прайшоў паміж Сцылай і Харыбдай.

Дзе Тычына*** і з якога часу яго няма ў Харкаве? Ці не паехаў ён у Турыцыю? Я на яго імя дасылаў пераклады з Верлена і Багдановіча для “Червонога шляху”. Дзе гэтыя мае лісты і пераклады? Ваш М. Драй-Хмара.

7.I.1929 (ліст да І. Д. Дняпроўскага)

Дарагі Іван Данілавіч, вітаю Вас, па-першае, з Новым годам, а па-другое, прашу напісаць мне, як справы з “Вінком”. Не, гэта немагчымая справа! Узорны прыклад цяганіны! Я не веру, што живу ў 20 стагоддзі ды яшчэ ў сацыялістычнай дзяржаве, якая змагаецца з бюракратызмам. Я вымушаны сказаць: *Credo, quia absurdum est!***** О, дарагі Іван Данілавіч, няўжо “Вінок” і ў студзені не будзе ў Кіеве? А я ж думаю, што ў студзені ён будзе ляжаць у вітрыне. М. Драй-Хмара [4, с. 412].

Сорак два вершы М. Багдановіча на ўкраінскай мове, што склалі “Вінок”, усё ж былі апублікаваны. Гэта можна назваць актам мужнасці чалавека, які не пабаяўся нападак з боку тагачаснай крытыкі і, ведаючы, што час ацэніць сапраўднае мастацтва, працаваў на будучыню. М. Драй-Хмара праз пераклады імкнуўся найбольш яскрава і поўна раскрыць паэзію М. Багдановіча для землякоў. Украінскі пісьменнік выдатна адчуваў сэнсавыя адценні беларускага слова, што дазволіла яму перадаць радкі беларускага паэта як мага больш дакладна, каб кожны зразумеў сапраўдную мелодыку паэтычнага слова М. Багдановіча. Ва ўступным слове да зборніка М. Драй-Хмара назваў “Вінок” першай ластаўкай, што прыляцела з Беларусі на Украіну. А зварот да творчасці беларускага паэта сваім чытачам тлумачыў тым, што М. Багдановіч з’яўляецца адным з тых, хто ствараў аснову беларускай мастацкай літаратуры. Выдатны майстар слова чула адгукаўся на ўсе праявы нацыянальнага і сацыяльнага вызвалення свайго народа, а таксама заўсёды з асаблівай любоўю ставіўся да ўкраінскай культуры і літаратуры. У артыкуле “Життя й творчість Максима Багдановіча” (“Жыццё і творчасць Максіма Багдановіча”), які таксама быў уключаны ў зборнік “Вінок”, М. Драй-Хмара пазначыў: “Максім Баг-

*** Паўло Тычына (1891 – 1967) – украінскі паэт, перакладчык, публіцыст, грамадскі дзеяч. Наватар паэтычнай формы, уваходзіў у літаратурную арганізацыю “Гарт”, з 1927 г. у ВАПЛІТЭ. Акадэмік АН УССР (1929), дырэктар Інстытута літаратуры АН УССР (1936 – 1939, 1941 – 1943), міністр асветы УССР (1943 – 1948).

**** *Credo, quia absurdum est* – з лац.: “Верую, бо абсурдна”.

дановіч – адзін з найвялікшых беларускіх паэтаў перыяду адраджэння, а яго творчасць – адна з найяскравейшых падзей у беларускай літаратуры перадрэвалюцыйнага часу” [4, с. 245].

Пасля выхаду доўгачаканай кнігі аўтар быў заклапочаны тым, якія водгукі мае “Вінок”. Усё да таго ж І. Дняпроўскага М. Драй-Хмара звяртаўся з такімі пытаннямі:

12.XI.1929 (ліст да І. Д. Дняпроўскага)
...Тыдні два таму даслаў Вам “Вінок” Багдановіча. Ці Вы атрымалі яго? Як Вам падабаецца гэтая кніжка? Пішыце. Чакаю Вашага адказу.
Міх. Драй-Хмара.

7.XII.1929 (ліст да І. Д. Дняпроўскага)
Глыбокапаважаны Іван Данілавіч, я чакаў Вашага ліста, але не дачакаўся... Вельмі б хацеў даведацца пра лёс “Вінка” ў харкаўскіх часопісах. Я ведаю, што ДВУ даслала па 1 экзэмпляр гэтай кнігі амаль ва ўсе часопісы і газеты, якія выходзяць у Харкаве (“Червоний шлях”, “Критика”, “Гарт”, “Плуг”, “Молодняк”, “Комуніст”, “Культура й побут” і інш.). Калі б Вы мне хаця б што-небудзь напісалі ў сувязі з гэтым, то я б быў Вам за гэта вельмі ўдзячны. Ваш М. Драй-Хмара [4, с. 413 – 414].

Водгукі на зборнік у беларускім друку былі стрыманымі і нешматлікімі. Найбольш знакавыя часопісы таго перыяду, “Полымя” ці “Узвышша”, ніякага крытычнага матэрыялу на зборнік не змясцілі і толькі ў часопісе “Маладняк” (1930, № 1) выйшла рэцэнзія на “Вінок” Сярэдняга Ф. (асоба не ўстаноўлена). Крытычныя заўвагі адпавядалі духу таго літаратурнага і палітычнага кантэксту. Як хібы кнігі адзначалася адсутнасць вершаў сацыяльных і гарадскіх матываў: «Вершы даюць ілюстрацыі толькі некаторых мотываў Багдановіча. На жаль, сацыяльныя мотывы зусім не прадстаўлены. А можна было-б узяць хоць бы: “Над магілай мужыка” ці “Эмігранцкая песня”. Зусім не прадстаўлены і гарадскія мотывы. Наогул невядома, паводле якога прынцыпу перакладчык выбіраў творы» [5, с. 143]. Але побач з гэтай заўвагай аўтар рэцэнзіі адзначае высокую вартасць зробленых перакладаў, падкрэсліваючы значнасць выдання кнігі беларускага паэта за межамі Беларусі.

У хуткім часе пасля выхаду “Вінка” ў 1933 г. М. Драй-Хмара быў беспадстаўна арыштаваны. Праз некалькі месяцаў яго адпусцілі, але працу ён страціў, друкавацца яму не дазвалялі і ўсе яго кнігі трапілі пад забарону на доўгія гады. У 1935 г. М. Драй-Хмару зноў арыштавалі і за “контрэвалюцыйную дзейнасць” саслалі

на пяць гадоў у Сібір. Адзін з найлепшых украінскіх перакладчыкаў і даследчыкаў творчасці М. Багдановіча ў 1939 г. трагічна загінуў у калымскім лагеры.

Памяць пра Міхайлу Драй-Хмару захоўвала яго жонка Ніна Драй-Хмара (у дзявоцтве Длугапольская) і любімая дачка Аксана Ашэр. Яны захавалі творчую спадчыну паэта і вучонага. Апынуўшыся ў эміграцыі, Аксана Ашэр апрацоўвала архіў і даследавала творчасць бацькі. У 1964 г. у Нью-Ёрку ёю была падрыхтавана і выдадзена кніга паэзіі М. Драй-Хмары, а ў 1967 г. яна абараніла дысертацыю ў Сарбонскім універсітэце на тэму: «Драй-Хмара і ўкраінская “неакласічная” школа». У савецкай Украіне Віктар Іванісенка* падрыхтаваў невялічкі томік выбраных вершаў і перакладаў паэта, які выйшаў у 1969 г. Як важная і неад’емная частка творчай спадчыны перакладчыка М. Драй-Хмары ў кнізе змешчаны вершы М. Багдановіча. Пазней навуковае таварыства імя Т. Шаўчэнкі ў Нью-Ёрку надрукавала першае пасмяротнае выданне літаратурна-навуковай спадчыны Міхайлы Драй-Хмары (Драй-Хмара, М. 3 літаратурна-навуковай спадчыны. – Нью-Йорк – Парыж – Сідней – Торонто, 1979. – 410 с.). У кнігу ўвайшлі матэрыялы пра Драй-Хмару, урыўкі з яго дзённіка і лісты з Калымы, яго літаратуразнаўчыя даследаванні па творчасці Лесі Украінкі, Івана Франка, Тараса Шаўчэнкі. У другім раздзеле кнігі, побач з матэрыяламі, прысвечанымі Паўлу Тычыну, Васілю Чумаку, Янку Купалу, былі апублікаваны ўсе матэрыялы, звязаныя з даследаваннем жыцця і творчасці Максіма Багдановіча. Так паступова імя Міхайлы Драй-Хмары вяртаецца ва ўкраінскі літаратурны кантэкст, каб заняць ганаровае месца, несправядліва адабранае ў самых трагічных для беларускай і ўкраінскай літаратур 30-я гады ХХ ст.

Спіс літаратуры

1. Ашер, О. Передмова / О. Ашер // Літаратурна-навукава спадчына / М. Драй-Хмара. – Київ : Наук. думка, 2002.
2. Быкавец, М. Літаратурныя арганізацыі на Украіне / М. Быкавец // Маладняк. – 1927. – № 4.
3. Жулінський, М. Шлях із неволі, з небуття / М. Жулінський // Літаратурна-навукава спадчына / М. Драй-Хмара. – Київ : Наук. думка, 2002.
4. Драй-Хмара, М. Выбране лістування / М. Драй-Хмара // Літаратурна-навукава спадчына / М. Драй-Хмара. – Київ : Наук. думка, 2002.
5. Сярэдні, Ф. Максім Багдановіч – “Вінок” / Ф. Сярэдні // Маладняк. – 1930. – № 1.

Марына ЗАПАРТЫКА.

* Віктар Іванісенка (1927 – 1997) – украінскі літаратуразнавец, крытык, кандыдат філалагічных навук, у 1957 – 1972 гг. супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Т. Шаўчэнкі АН Украіны.

Юры ПАЦЮПА

ЗАКОНЫ РЫТМУ І ПРЫРОДА ВЫКЛІЧНІКАЎ

УСТУП

Першае заданне, якое мы паставілі на мэце, – зразумець законы рытму на падставе элементарных гукавых комплексаў. Такімі элементарнымі комплексамі мусілі б быць гукаперайманні і выклічнікі, але перад тым як даследаваць законы ўтварэння рытму, трэба мець ясныя ўяўленні што да прыроды гэтых элементарных комплексаў. Законы рытму, сваім парадкам, сёе-тое праясняюць у прыродзе выклічнікаў і гукаперайманняў, таму разняць дзве зусім розныя праблемы, якія ўзніклі і развязваліся ў сімбіёзе, недаметна. Праўда, трэба прызнацца, што вынікі даследавання выклічнікаў збытныя для зразумення законаў рытму, а законы рытму перасягаюць тэму выклічнікаў, можна нават сказаць, чапляюць яе ўскосна. Такім парадкам, далейшы наш выклад будзе разгортвацца па дзвюх самастойных, хоць і звязаных, лініях: прасодыі і вершазнаўства; граматыкі і семантыкі. І яшчэ, каб не было непаразуменняў, па тэксце будзем удакладняць тэрміны і паняткі, робячы невялікія гістарычныя і тэарэтычныя экскурсы – схоліі.

Думаем, наш чытач знаёмы з асновамі вершазнаўства. А калі знаёмы, хай на пэўны час выкіне з галавы веру ў ямбы ды харэі і стане наіўным, як дзіця. Для пачатку мы пасягнем на прыярытэт прозы і перагледзім дачыненні такіх фундаментальных паняткаў, як метр і рытм.

Схолія I. Моваю мы карыстаемся ў штодзённым жыцці. І ніхто ў штодзённым жыцці не гаворыць вершам. Таму, здавалася б, здаровы розум падказвае: спачатку была проза, а з прозы, як Ева з рабра Адама, нарадзіўся верш. Філолагі, шукаючы вытокі моўнага рытму, зазвычай і звярталіся да прозы [гл. напр.: 30, с. 28], згодна з “аксіёмай, што натуральная форма арганізаванага чалавечага маўлення – проза” [21, с. 10]. Але... філолагі таксама ведаюць, што мова паэзіі паводле сваіх лексічна-граматычных сродкаў заўжды архаічнайшая за мову прозы [12]. А ў кожнай гісторыі літаратуры, пра што пісаў яшчэ А. Весялоўскі, мастацкая проза следуе за паэзіяй, а не наадварот. Каб раман ці навелу ўспрыняць як твор мастацтва, трэба выхаваць мастацкія густы на паэмах і вершах. Мала гэтага, падобна, што прэзюмпцыя вершаванай мовы праяўляецца не толькі ў філагенезе, але і ў антагенезе. К. Чукоўскі ў сьлынным кнізе “Ад двух да пяці” зазначаў: “Яшчэ ў калыс-

цы, не навучыўшыся гаварыць, дзіця васьмі ці дзевяці месяцаў ужо цешыцца рытмічным лепетам” [25, с. 276]. Мы не робім з гэтага глабальных высноў, а прапануем задумацца: а што калі ідэальны рытм маўлення ўласцівы нам ад прыроды? І каб у гэтым пераканацца, не трэба сягаць у дагістарычныя эпохі – даволі паназіраць за выклічнікамі і гукаперайманнямі, знаёмымі як двойчы два. Яны і становяць нешта дагістарычнае, дзе яшчэ не ўзнікла сама апазіцыя верша і прозы, ці, як пісаў С. Карцэўскі, гэта з’ява, якая “сягае... выточнага сінкрэтычнага знаку, дзе зліліся ў адно голас, міміка і жэсты” [8, с. 130].

Схолія II. Лічыцца, што працы Андрэя Беллага зрабілі пераварот у вершазнаўстве і менавіта з іх пачынаецца навуковае даследаванне верша. З гэтым можна было б пагадзіцца, каб не адна акалічнасць: А. Белы не менш, як адкрыццё, нарабіў блытаніны, і часцяком на ўзбраенне браліся далёка не найлепшыя яго ідэі. Адна з такіх няўдалых ідэй – апазіцыя метру і рытму. Да выхаду зборніка “Сімвалізм” метр і рытм, практычна, суіснавалі як сінонімы, яшчэ Арыстоцель пісаў: “А што метры – асаблівыя віды рытмаў – гэта відавочна” [1, с. 49]. А. Белы ж іх так размежаваў, што да гэтай пары гучаць пратэсты: “Трэба раз назаўсёды пакончыць з тэорыяй рытму як парушэння метрычнай схемы” [19, с. 246]. Але нават не ў гэтым падступны змест тэорыі А. Беллага, а ў тым, што рытм стаў уяўляцца як нейкі хаос на фоне сіметрычнага метру. Гэта цалкам расходзіцца і з абыдзённым разуменнем рытму як сіметрыі, гармоніі, парадку, а таксама з традыцыяй ужывання слова *рытм* у навуцы і мастацтве. Дуалістычную тэорыю рытму і метру, заснаваную А. Белым і развітую Б. Тамашэўскім, В. Жырмунскім, мы, як і ў свой час В. Чудоўскі, А. Квяткоўскі, Л. Цімафееў, М. Янакіеў, С. Бондзі, лічым непрымальнай. Пры гэтым абапіраемся на рацыяналістычнае разуменне рытму (Р. Вестфаль, А. Квяткоўскі), а не ірацыянальнае (А. Белы, В. Чудоўскі) [гл.: 3; 22, с. 14]. Так, рытм можа быць і раўнамерным, і нераўнамерным, але апошні заўжды існуе як адхіленне на фоне першага. Кожны рытм мае сваю перыядычнасць, якая ў вершы пры пэўных умовах апісвацца метрам, што дае рытм “харэічны”, “анапестычны” і г. д. А тое, што паслядоўнікі А. Беллага называюць “рытмам”, – мы называем толькі в а р я н т а м і р ы т м у або а л а р ы т м а м і.

Схोलія III. Як толькі адбылося размежаванне рытму і метру, адразу ўзнікла пытанне, а што такое *метр*, якую ролю ў вершы адыгрываюць вядомыя *харэі* і *дактылі*? Прыкладам, В. Чудоўскі (як і пазней Л. Цімафееў) быў схільны лічыць метры чыста ўмоўнымі адзінкамі вымярэння: “Верс* складваецца з слоў, а плот збіваецца з дошчак. На во гэты плот пайшло сто дошчак па чатыры аршыны ўдоўжкі. Але было б недарэчы сцвярджаць, што гэты плот складаецца з 400 аршынаў. Гэтаксамютка недарэчы, без сэнсу, недапушчальна сцвярджаць, быццам верс складаецца з ямбаў, чатырох ямбаў” [23, с. 60]. А неўзабаве Б. Тамашэўскі і В. Жырмунскі мусілі зрэабілітаваць метр, пакідаючы за ім статус не толькі в о н к а в а й, але і н у т р а н о й меры верша. Так была адноўленая г. зв. школьная метрыка. У гэтым кроку назад была свая логіка, матэматычны розум Б. Тамашэўскага не мог не разумець, што ў самым вершаваным тэксце павінен быць нейкі пункт адліку, нейкая сістэма каардынат. На жаль, ён не знайшоў лепшага выйсця, як вярнуць ува ўжытак раскрытыкаваную метрыку. Так з’явілася тэорыя м е т р у - р э г у л я т а р у, м е т р у - з а к о н у, якая нібыта пацвярджалася скандаваннем (выразным вымаўленнем кожнай стапы). Аднак у 1950-я гг., адчуваючы непераканаўчасць уласных довадаў, Б. Тамашэўскі прапанаваў тэорыю м е т р у - а б а г у л ь н е н ь н я, а крыху пазней А. Калмагораў – тэорыю м е т р у - з а к а н а м е р н а с ц і [гл.: 4, с. 386 – 393]. Ува ўсіх тэорыях метру была і застаецца прынцыповая заганна: **калі сістэма вершавання вынікае з заканаў мовы, то на якіх падставах метр, уведзены а прыёрна, стаў “законам” верша?** Чаму далёка не ўсе антычныя метры могуць стаць “законамі”? А калі метр не “закон”, не “рэгулятар”, то што лічыць законам? Пакуль не будзе адказу на гэтае пытанне – ніякая матэматыка не зробіць вершазнаўства навукай (як нельга з дапамогай матэматыкі зрабіць навукай астралогію). Метр, на нашу думку, не рэгулятар і не закон, а ш а б л о н, які апісвае будову верша скрайне спрошчана, толькі ў першым набліжэнні. Як шаблон ён дапамагае ў школьнай практыцы спраўджаць паслядоўнасць націскаў, але як шаблон недакладны – д э ф а р м у е і с п р а ш ч а е будову радка [гл.: 13, с. 284 – 287].

ФАКТЫ І ЗАГАДКІ

Даступныя эмпірычныя матэрыялы, якім валодае сучаснае вершазнаўства і фалькларыстыка, дазваляе, нават вымагае, перагледзець усе існыя тэорыі і “сістэмы” вершавання. На жаль,

практыка апісання і тлумачэння вершаў паказвае, што метадалогія вершазнаўства па-ранейшаму трывае на старых падвалах. А ўжыванне дапаможных матэматычных метадаў толькі ўмацоўвае застарэлую хваробу. Нездарма ў сваёй апошняй кнізе Л. Цімафееў наракаў: «З моманту актывізацыі колькасных метадаў вывучэння верша шмат якія вершазнаўцы цалкам аднавілі панятка “стапы”, які ў працах даколькасных фактычна замянілі паняткам вершавага радка як адзінкі рытму, а “стапу” істотна скрытыкавалі» [20, с. 137]. Асобныя адкрыцці і тэарэтычныя прарывы не становяцца часткай сістэмнага бачання рытму, таму практычна нічога не мяняюць. Можна сказаць, нават не ставіцца пытанне аб навуковай тэорыі рытму (гл.: *Схोलія III*). Праўда, выняткам былі геніяльныя празоранні А. Квяткоўскага, якіх ніхто не спрабаваў зразумець і крытычна ацаніць, яны, мабыць, так і не дайшлі да свайго чытача**. Выняткам можна лічыць і глыбокія абагульненні К. Тараноўскага, зрэшты, калі апошнія ставяцца ў адзін шэраг з архаічнымі ўяўленнямі У. Халшэўнікава і А. Калмагорава, то пачынаеш сумнявацца, ці адэкватна зразумецца яго ідэі.

Каб не быць галаслоўным і не рабіць паспешлівых высноў, успомнім пэўныя факты чыста як назіранні. Іх можна нават не ўсе браць на веру, але ад іх нельга агулам проста адмаўнуцца. Некаторыя з іх вядомыя вельмі даўно, але так і не атрымалі навуковага з’яснення, некаторыя – адкрытыя нядаўна і выклікалі ўжо не адну спробу тлумачэння. Факты, што з пэўнымі адценнямі назіраюцца не толькі ў беларускім фальклору і літаратуры, наступныя:

– даўжыня радка ў бальшыні вершаваных тэкстаў, як народных, так і кніжных сілабічных, складае 6, 8 або 10 складоў***;

– дзесяціскладовыя і даўжэйшыя радкі амаль заўжды дзеляцца цэзурай на карацейшыя паўрадкі (5 + 5; 4 + 6; 6 + 6 і г. д.);

– аптымальныя, і васьмі-, і шасціскладовыя радкі, імкнуцца ўкласціся ў харэічную кадэнцыю;

– ямбічная кадэнцыя і ў фальклору, і ў сілабіцы трапляецца адносна рэдка, у фальклору – зазвычай пад літаратурным уплывам (жорсткі раманс і да т. п.);

– трохскладовыя памеры дактыль, амфібрахій ды анапест у фальклору і ў сілабіцы практычна

** Выніковая праца А. Квяткоўскага (дарэчы, нашага земляка, ураджэнца г. Магілёва) выйшла ў свет праз сорак гадоў пасля смерці яе аўтара і накладам усяго 300 асобнікаў [10].

*** Сведчанні да гэтага і наступнага палажэнняў так шмат, што ўсяго не пералічыць, даволі ўспомніць некаторыя класічныя працы [17, с. 70 – 79; 14, с. 12 – 14; 15; 28; 7, с. 537 – 558; 29, с. 132 – 138; 31, с. 116 – 164].

* Тут і далей трэба адрозніваць тэрміны *верс* ‘радок’ і *верш* ‘твор; тып маўлення’.

не сустракаюцца, калі не лічыць кароткіх радкоў і сегментаў доўгіх радкоў на 1-2 акцэнт (гл. далей);

– у радку наймацнейшы акцэнт апошні, які ў сілабіцы называецца канстантай, а ў сілаба-тоніцы адзінае месца, дзе не можа прапускацца акцэнт, – на канцы радка;

– там, дзе ёсць двухскладовыя памеры, у тым ці іншым выглядзе ўзнікае альтэрнаваны рытм – чаргаванне моцных і сярэдніх рытмавых націскаў, так, што кожны ямб і харэй можа інтэрпрэтавацца як пеон ці камбінацыя пеонаў;

– на канцы радка альтэрнацыя праяўляецца заўжды выразней, чым на пачатку, і парадак рытму задаецца прынцыпова ад канца, а не ад пачатку;

– пры двухскладовай меры рытму і ў фальклоры, і ў кніжнай сілабіцы неадменна здараюцца анамаліі – рытмавыя інверсіі*;

– у трохскладовых памерах сілаба-тонікі (якая іх і нараджае) здараюцца ў якасці анамаліяў леймы**;

– наадварот, леймаў у двухскладовых памерах (калі не браць пад увагу спецыфічных сітуацыяў) ды інверсіяў у трохскладовых памерах практычна не бывае;

– рытмавыя інварыянты ва ўсіх “сістэмах” вершавання (“сілабічнай”, “танічнай” і “сілаба-танічнай”) тоесныя, розныя яны толькі спантанымі анамаліямі і сканструяванымі мадыфікацыямі, што рэгулююцца канвенцыяй.

Гэтых назіранняў даволі, каб усур’ез паставіць пытанне аб законах рытму, але перш засвоім некалькі схоліяў: пра харэй, альтэрнаваны рытм і рэгрэсійную акцэнтную дысіміляцыю.

Схолія IV. На тое, што ў фальклоры дамінуе харэйны рытм, звярталі ўвагу даўно, але неяк не надавалі гэтаму асаблівага значэння. Прыкладам, А. Вастокаў лічыў, быццам харэй у народнай паэзіі – гэта вынік уплыву кніжнай культуры, а найбольш архаічныя творы – неметрызаваныя [5, с. 133 – 139]. І толькі апошнім часам за “настойлівасцю” харэю сталі бачыць нешта больш фундаментальнае: “Яго ўзнікненне не варта прыпісваць канечна ўздзеянню літаратурнага верша на народную паэзію”, – мусіў прызнаць Д. Бэйлі [2, с. 198]. Аднак і дагэтуль

* Шмат увагі аддаваў інверсіям А. Квяткоўскі [10, с. 303, 308 – 309, 335, 431; 9, с. 118 – 121], але да гэтай пары вершазнаўцы стараюцца не заўважаць гэтай з’явы ці даюць ёй неадэкватнае тлумачэнне.

** Тэрмін *лейма* (прапанаваны Г. Шэнгелі) абазначае паўзу, аднак пры дэкламацыі часцей здараюцца расцяжэнні складоў (г. зв. сцяжэнні), чым паўзы. Далей мы выкарыстоўваем яго чыста ўмоўна: як пропуск метрычнай долі, незалежна ад акустычнага эфекту.

вершазнаўцы з асцярожкаю інтэрпрэтуюць відавочнае дамінаванне харэйчнага рытму. Адметна, што на харэй звяртаў пільную ўвагу К. Чукоўскі ў кнізе “Ад двух да пяці”: “Адважна, без далёкіх роздумаў, маленькія дзеці ламаюць усякую слоўную форму, абы толькі забяспечыць перамогу свайму ўлюбёнаму рытму [харэю] (а таксама часам і рыфме)” [25, с. 285; гл. таксама: 16, с. 69 – 71]. Якое месца займае харэй у онта- і філагенетычным развіцці маўлення чалавека, у паэтыцы фальклору, спадзяемся, дапаможа зразумець наша праца.

Схолія V. Метрыка, як мы зазначалі (гл.: *Схолія III*), дае вельмі спрошчаную схему вершаванага радка. Больш адэкватная мадэль двухскладовых памераў (харэяў і ямбаў) – г. зв. а л ь т э р н а в а н ы р ы т м. Тэрмін *альтэрнаваны рытм*, упершыню ўведзены Б. Тамашэўскім [21], пакуль што не займае пэўнасці, у некаторых вершазнаўцаў пад ім разумеецца верш з хаатычнымі пропускамі метрычных націскаў (звычайны “пірыхіяваны рытм”), а ў некаторых, пад уплывам К. Тараноўскага, – склалася больш спецыфікаванае разуменне [11, с. 4; 27, с. 378 – 379]. Апошняга разумення альтэрнаванага рытму як чаргавання моцных (абавязкова націсненых), сярэдніх (неабавязкова націсненых) і слабых (ненацісненых) складоў пільнуемся і мы [13], гл. ніжэй *празядыйную пірамідку*. Прыкладам, калі ненацісненыя склады абазначыць малымі літарамі, націсненыя – вялікімі, а абавязкова націсненыя вылучыць тоўстым шрыфтам, то схема альтэрнаванага шасцістопнага харэю з цэзураю будзе мець такі выгляд: **ОоОоОо || ОоОоОо**, а без цэзуры вось гэтакі: **ОоОоОоОоОоОо**. Гучаць яны як два розныя памеры. Першы: *Хай старонку рбдну || снегам занясе* (Г. Леўчык); другі: *Хай ніколі не забуду цябе я* (М. Багдановіч). Б. Тамашэўскі не першы заўважыў такую заканамернасць, яшчэ ў глыбокай старажытнасці існаваў панятак *дытодыя*, паводле якога стопы харэю і ямбу падаваліся парамі як спарышы (ОоОо; оОоО). На моцных, абавязкова націсненых, складах (амаль 100% пад націскам) засноўвалася і тэорыя “рускіх памераў”, прапанаваная М. Львовым як альтэрнатыва “нямецкай” тэорыі М. Ламаносава [6]. На гэтай самай асаблівасці палягае і ідэя пеонаў (гл. далей: *Схолія IX*). І нарэшце, тэорыя А. Квяткоўскага, якая шмат каму здаецца незразумелай і экзатычнай, цалкам укладваецца ў асноўную схему альтэрнаванага рытму. Заўважым, у тых вершах, дзе альтэрнаваны рытм сістэматычна парушаецца (г. зв. рамкавы тып), – чаргаванне моцных і слабых акцэнтаў захоўваецца, толькі ў іншай форме [гл.: 13, с. 283 – 304].

Схोलія VI. Аднак і схема альтэрнаванага рытму дапускае пэўныя спрашчэнні і не дае нам цалкам адэкватнай мадэлі радка. Максімальным набліжэннем да рэальнасці будзе, бадай што, схема рэгрэсійнай акцэнтнай дысіміляцыі. Класічнае апісанне і азначэнне гэтай з’явы даў К. Тараноўскі: *“Акцэнтная дысіміляцыя... дзеіць рэгрэсійна, пачынаючы з танічнай канстанты. З антыцыпацыі канца радка ўзнікае адваротная лучнасць: наймацнейшы (апошні) ікт запябагае найслабейшы (перадапошні); потым зноў узнікае моцны ікт, але ён, зазвычай, бывае слабейшы за апошні; чацвёрты ікт з канца зноў становіцца слабым, але ўсё ж зазвычай застаецца мацнейшым за перадапошні, і г. д. Дзеянне акцэнтнай дысіміляцыі слабее пад пачатак радка”* [18, с. 421]. Аднак, дзеля справядлівасці, трэба прызнаць, што нашмат раней структуру радка, “дзе кожная частка яго мае сваю арганічную функцыю”, падрабязна апісваў В. Чудоўскі, у якога канцавы націск – “абавязковы”, перадапошні – “адмоўлены”, трэці ад канца – “перабойны”, чацвёрты ад канца – “жыццёвы (стрыжнявы)” і г. д. [23, с. 68; 24, с. 60 – 63], а заканамернасць усталявання абавязковых моцных акцэнтаў менавіта ад канца радка зразумеў і паспяхова скарыстаў у фалькларыстыцы М. Штокмар [26, с. 124 – 136], пры гэтым ён спасылаўся на падобную ідэю ў дакладзе 1889 г. Ю. Кулакоўскага. На жаль, схему рэгрэсійнай акцэнтнай дысіміляцыі не проста выказаць графічна, таму далей мы будзем карыстацца схемамі альтэрнаванага рытму.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Аристотель.** Об искусстве поэзии / Аристотель; пер. В. Г. Аппельрота. – М.: Госизд. худож. лит., 1957.
2. **Бейли, Дж.** Варианты свадебной песни “Лебедушка”: Ритмическая эволюция русского народного стиха / Дж. Бейли // Славянский стих: Стихovedение, лингвистика и поэтика: Мат. межд. конф., 19 – 23 июля 1995 г. – М.: Наука, 1996.
3. **Бонди, С. М.** О ритме / С. М. Бонди // Контекст 1976: Литературно-теоретические исследования. – М.: Наука, 1977.
4. **Бухштаб, Б. Я.** О структуре русского классического стиха / Б. Я. Бухштаб // Ученые записки Тартуского университета. – Вып. 236: Труды по знаковым системам. – № 4. – Тарту, 1969.
5. **Востоков, А.** Опыт о русском стихосложении / А. Востоков. – Изд. 2-е, знач. поп. и испр. – СПб.: Морская типография, 1817.
6. **Западов, В. А.** “Русские размеры” в поэзии конца XVIII века / В. А. Западов // XVIII век. – [Вып.] 21. – СПб., 1999.
7. **Карский, Е. Ф.** Белорусы: в 3 т. / Е. Ф. Карский. – Минск: БелЭн, 2007. – Т. 3, кн. 1: Очерки словесности белорусского племени. – (Помнікі гістарычнай думкі Беларусі).
8. **Карцевский, С. О.** Введение в изучение междометий / С. О. Карцевский // Вопросы языкознания. – 1984. – № 6.
9. **Квятковский, А. П.** Поэтический словарь / А. П. Квятковский. – М.: Сов. Энцикл., 1966.
10. **Квятковский, А. П.** Ритмология / А. П. Квятковский; сост. и подгот. текста (с участием М. А. Амелина), коммент. И. Б. Роднянской, послесл. Д. Н. Давыдова. – СПб.: ИНА-ПРЕСС, изд-во “Дмитрий Буланин”, 2008.
11. **Красноперова, М. А.** Модели лингвистической поэтики: Ритмика: учеб. пособ. / М. А. Красноперова. – Ленинград: [Изд-во ЛГУ], 1989.
12. **Курилович, Е.** Поэтический язык с лингвистической точки зрения // Очерки по лингвистике: сборник статей / Е. Курилович. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1962.
13. **Пацюпа, Ю.** Страла Зенона: рытмалагічны трактат / Ю. Пацюпа // Arche. – 2004. – № 5.
14. **Потебня, А. А.** Малорусская народная песня, по списку XVI ст.: текст и примечания / А. А. Потебня. – Воронеж: Типография В. И. Исаева, 1877. – [1], 53 с.
15. **Потебня, А. А.** Обзор поэтических мотивов колядок и щедровок: I. Размер / А. А. Потебня // Русский филологический вестник. – 1884. – Т. 11. – № 1.
16. **Ралько, Г.** Беларускі верш: Старонкі гісторыі і тэорыі / Г. Ралько; рэд. В. У. Івашын. – Мінск: Выш. шк., 1969.
17. **Срезневский, И. И.** Мысли об истории русского языка (Читано на акте Императорского С.-Петербургского университета, 8 февраля 1849 г.) / И. И. Срезневский. – М.: Гос. учеб.-пед. изд-во, 1959.
18. **Тарановский, К.** О ритмической структуре русских двусложных размеров / К. Тарановский // Поэтика и стилистика рус. литературы: [сборник]. – Ленинград: Наука, 1971.
19. **Тарановский, К.** Основные задачи статистического изучения славянского стиха // О поэзии и поэтике / К. Тарановский; сост. М. Л. Гаспаров. – М.: Языки русской культуры, 2000.
20. **Тимофеев, Л. И.** Слово в стихе: монография / Л. И. Тимофеев. – М.: Сов. писатель, 1987.
21. **Томашевский, Б. В.** Стих и язык // Стих и язык: филологические очерки / Б. В. Томашевский. – Москва – Ленинград: Гос. изд-во худож. лит., 1959.
22. **Харлап, М. Г.** О понятиях ритм и метр / М. Г. Харлап // Русское стихосложение: Традиции и проблемы развития. – М.: Наука, 1985.
23. **Чудовский, В.** Несколько мыслей к возможному учению о стихе (с примерным разбором стихосложения в I главе “Евгения Онегина”) / В. Чудовский // Аполлон. – 1915. – №№ 8 – 9.
24. **Чудовский, В.** Несколько утверждений о русском стихе / В. Чудовский // Аполлон. – 1917. – №№ 4 – 5.
25. **Чуковский, К. И.** От двух до пяти // Собрание сочинений: в 15 т. / К. И. Чуковский. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. – Т. 2.
26. **Штокмар, М. П.** Основы ритмики русского народного стиха / М. П. Штокмар // Известия Академии наук. Отделение литературы и языка. – 1941. – № 1.
27. **Энциклопедический словарь юного литературоведа** / сост. В. И. Новиков. – М.: Педагогика, 1988.
28. **Ягич, И. В.** Размер (двенадцатислоговой) древнейших стихотворений поэтов славянских (сербохорватских) в Далмации / И. В. Ягич // Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. – СПб., 1896. – Т. 1, кн. 3.
29. **Янакиев, М.** Българско стихознание / М. Янакиев. – София: Наука и искусство, 1960.
30. **Яскевич, А. С.** Ритмическая организация художественного текста / А. С. Яскевич. – Минск: Навука і тэхніка, 1991.
31. **Marčok, V.** Estetika a poetika ľudovej poézie / V. Marčok. – Bratislava: Tatran, 1980.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Асобы

ГІСТОРЫК МОВЫ АРКАДЗЬ ЖУРАЎСКИ

доў – доктарская “Гісторыя беларускай літаратурнай мовы”.

З 17 кастрычніка 1953 г. Аркадзь Іосіфавіч працаваў у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, займаў пасады вучонага сакратара інстытута, загадчыка сектара тэрміналогіі, старшага навуковага супрацоўніка, а потым і загадчыка сектара (аддзела) гісторыі беларускай мовы, адначасова з 1974 г. быў намеснікам дырэктара, у 1983 – 1988 гг. кіраваў інстытутам, у 1992 г. прызначаны саветнікам пры дырэкцыі інстытута, з 1997 да 2007 г. быў галоўным навуковым супрацоўнікам аддзела гісторыі беларускай мовы.

Безумоўна, прыярытэтнае месца ў сферы навуковых інтарэсаў Аркадзя Іосіфавіча было адведзена гістарычнаму мовазнаўству. Вучоны даследаваў унутраную гісторыю беларускай літаратурнай мовы – тых працэсы і змены, якія адбываліся на яе фанетычным, граматычным, лексічным узроўнях, і знешнюю гісторыю, звязаную з вызначэннем яе ролі і функцый у грамадска-палітычным і культурным жыцці нашых продкаў; вывучаў пытанні міжмоўных кантактаў, узаемадзеяння старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы з польскай, украінскай, царкоўнаславянскай; ён распачаў асвяцленне запазычанай лексікі ў старабеларускай мове; ажыццявіў лінгвістычны аналіз выданняў Францыска Скарыны. Вучоны быў ініцыятарам працы па стварэнні “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”, ён вызначыў агульныя прыцыпы падрыхтоўкі гэтага шматтомнага выдання, яго крыніцы, храналагічныя рамкі, распачаў інструкцыю для працы над слоўнікам, выпісаў 145 тысяч картак-цытат з пісьмовых помнікаў, рэдагаваў выпускі 1 – 14 слоўніка (1982 – 1996 гг.).

Аркадзь Іосіфавіч Жураўскі (5.08.1924 – 9.01.2009) – член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктар філалагічных навук, прафесар, заслужаны дзеяч навукі БССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь.

Нарадзіўся будучы вучоны ў 1924 г. у вёсцы Янава Талачынскага раёна ў сям’і Іосіфа Герасімавіча і Яўфіміі Іванаўны Жураўскіх. Пасля заканчэння Янаўскай пачатковай школы вучыўся ў Няклюдзкой няпоўнай сярэдняй школе (1935 – 1938), потым – у Талачынскай сярэдняй школе № 1 (1938 – 1941). У час Вялікай Айчыннай вайны змагаўся з нямецка-фашысцкімі захопнікамі ў партызанскім атрадзе брыгады Мікалая Гудкова, удзельнічаў ва ўсіх баявых аперацыях. З 1945 да 1950 г. атрымліваў вышэйшую адукацыю на філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Якраз там студэнт Жураўскі атрымаў навуковае бласлаўленне ад М. Жыдовіч пасля паспяховай абароны дыпломнай работы “Канчаткі назоўнікаў мужчынскага роду роднага склону адзіночнага ліку ў гісторыі беларускай мовы”. Марыя Андрэеўна, высока ацаніўшы даследаванне, адзначыла, што калі А. Жураўскі і далей будзе працаваць так старанна, то праз тры гады ён стане кандыдатам філалагічных навук. Словы яе спраўдзіліся: у 1953 г. ім была абаронена кандыдацкая дысертацыя “Гісторыя загаднага ладу ў беларускай мове”, а праз 15 га-

Увогуле ж, па актуальных пытаннях беларускага гістарычнага і сучаснага мовазнаўства А. Жураўскім апублікавана больш за трыста навуковых прац (манаграфіі “Нарысы па гісторыі беларускай мовы”, у суаўтарстве, 1957; “Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы”,

у суаўтарстве, 1957; “Гісторыя беларускай літаратурнай мовы”, т. 1, 1967; “Гістарычная лексікалогія беларускай мовы”, у суаўтарстве, 1970; “Гістарычная марфалогія беларускай мовы”, у суаўтарстве, 1979; “Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў”, у суаўтарстве, 1982; “Мова нашых продкаў”, 1983; “Мова беларускай пісьменнасці XIV – XVIII стст.”, у суаўтарстве, 1988; “Мова выданняў Францыска Скарыны”, у суаўтарстве, 1990), энцыклапедыі “Францыск Скарына і яго час” (1988, падрыхтавана 16 артыкулаў), “Беларуская мова” (1994, падрыхтавана 20 артыкулаў) і інш.

Аркадзь ЖУРАЎСКИ

ФРЫНАС ЦІ ТРЭНАС?

У беларускай філалагічнай сучаснай літаратуры часам назіраецца разнабой у назвах адных і тых жа старажытных твораў. Гэта асабліва адносіцца да помнікаў палемічнай літаратуры канца XVI – першай палавіны XVII ст. Тады стала своеасаблівай модай у назвах твораў прымяняльна да зместу ўжываць адпаведнае грэчаскае слова і тут жа даваць яго разгорнуты пераклад на старабеларускую або на польскую мову.

Тыповым прыкладам гэтага можа служыць апублікаваны ў 1610 г. на польскай мове славуцы палемічны твор Мялеція Смятрыцкага пад назвай “ΘΡΗΝΟΣ, to iest Lament iedyney ś. Powszechney Apostolskiewy Wschodniey Cerkwie z obiasnieniem Dogmat Wiary”. Грэчаскае слова гэтай назвы ΘΡΗΝΟΣ адны даследчыкі падаюць у беларускім напісанні як *Фрынас*, іншыя – як *Трэнас*. Форму *Тренос* у рускім напісанні ўжыў

Да 90-годдзя з дня нараджэння Аркадзя Жураўскага яго вучні, паслядоўнікі падрыхтавалі зборнік выбраных прац з навуковай спадчыны аўтара (дзе з іх прапануюцца ўвазе чытачоў “Роднага слова”) як даніну памяці, павагі і ўдзячнасці выдатнаму Вучонаму Беларусі. Вучонаму, чые даследаванні сталі здабыткам беларускай гуманітарнай навукі, спрыялі і будуць спрыяць развіццю айчыннага мовазнаўства, умацаванню яго статусу ў славянскім свеце.

Наталля ПАЛЯШЧУК,
кандыдат філалагічных навук.

У. Г. Кароткі ў сваім даследаванні “Творческий путь Мелетия Смотрицкого” (1987).

Парадаксальным тут аказваецца тое, што і адно, і другое чытанне можна лічыць прымальным у залежнасці ад таго, з якіх пазіцый падыходзіць да гэтага слова. Справа ў тым, што фанетычная сістэма грэчаскай мовы за перыяд яе гісторыі зазнала значныя змены, і гэта адлюстравалася на гукавым абліччы многіх грэчаскіх слоў, запазычаных у розныя часы рознымі мовамі. У заходне-ўрапейскіх мовах грэцызмы пераважна праз пасрэдніцтва латыні здаўна замацаваліся ў большасці ў тым фанетычным абліччы, якое яны мелі ў эпоху класічнай старажытнагрэчаскай літаратуры. У адрозненне ад гэтага ўсходнім славянам сталі вядомы грэцызмы пазнейшага так званага візантыйскага перыяду, калі грэчаская мова ўжо мела прыметны адрозненні ад яе стану ў класічную эпоху. У сувязі з гэтым у навуцы адрозні-

ваюць два тыпы вымаўлення, прапанаваныя сярэдневяковымі гуманістамі-філолагамі Эразмам Ратэрдамскім (1469 – 1536) і Іаганам Рэйхлінам (1455 – 1522). У аснову гэтага падзелу пакладзена неаднолькавае чытанне сёмай літары грэчаскага алфавіта **Η**, **η** – або як *i* (“ітацызм”), або як *э* (“этацызм”). У гэтых тыпах вымаўлення, акрамя таго, адрозніваецца і чытанне некаторых іншых літар і дыфтонгаў.

Ужытае Смятрыцкім грэчаскае слова ΘΡΗΝΟΣ якраз і з’яўляецца яркім прыкладам адрознення адзначаных двух тыпаў вымаўлення. Першая літара гэтага слова ў эразмаўскім чытанні завецца *тэта* і чытаецца як *т*, у рэйхлі-

Аркадзь Жураўскі, Уладзімір Анічэнка, Іван Сухан.

**Браты
Жураўскія:
Мікалай,
Казімір,
Аркадзь, Іван,
Васіль. Абарона
доктарскай
дысертацыі
Аркадзя
Жураўскага.
1968 г.**

наўскім жа чытанні яна мае назву *фита* і чытаецца як *ф*. Трэцяя літара гэтага слова **Н** па-эразмаўску завецца *эта* і чытаецца як *э*, а па-рэйхлінаўску яна мае назву *ита* і чытаецца як *і*. Таму, калі прытрымлівацца эразмаўскага чытання, то **Θρηνοσ** трэба чытаць як *Трэнас*, а пры рэйхлінаўскім чытанні – як *Фрынас*.

У сувязі з гэтым паўстае пытанне, якога вымаўлення прытрымліваўся сам Смятрыцкі і як належыць чытаць гэтае слова ў наш час. Ёсць важкія падставы лічыць, што ў часы Смятрыцкага слова чыталася як *Фрынас*. Аўтар гэтага твора Смятрыцкі паходзіў з праваслаўнага асяроддзя (у загалюку ён адзначаў, што твор напісаны “*przez Theophila Orthologa tey ze swietey Wschodniej Cerkwie Syna*”). Тое чытанне, якое пазней стала называцца рэйхлінаўскім, усходнімі славянамі было прынята ўжо за пяць стагоддзяў да Рэйхліна непасрэдна ад грэкаў пасля прыняцця хрысціянства. Гэты тып вымаўлення нязменным захоўваецца ў праваслаўных духоўных вучылішчах да нашага часу. Яго, несумненна, прытрымліваліся прыхільнікі праваслаўя ў часы Смятрыцкага. Можна меркаваць, што такое вымаўленне старанна культывавалася праваслаўнымі асабліва ў перыяд узнікнення палемічнай літаратуры і наўмысна падкрэслівалася з мэтай проціпастаўлення традыцыям каталіцызму з яго эразмаўскім чытаннем.

Такое меркаванне пацвярджаецца і матэрыялам навуковай мовазнаўчай працы Смятрыцкага “Граматыкі Славэнскіа правилое Сѣнтагма”, выдадзенай у 1619 г. у Еўі. Тут у раздзеле аб правапісе зычных граматыст звяртае ўвагу на неабходнасць правільнага ўжывання літар *ф* і **Θ**: “*междѣ ф і Θ различіе ѡпасно хранимо ест: ниже бо может пишемо быти феоФілт, Філіппѣ, фѣкла, но ФеоФілт, Філіппѣ, Фѣкла и проч*”. З гэтага правіла выразна відаць, што ва ўспрымання Смятрыцкага *ф* і **Θ** вымаўляліся аднолькава, для граматыста важным было толькі ўказаць на неабходнасць правільнага (этымалагічнага) ужывання гэтых літар у напісанні. Аб вымаўленні ў беларускаў гука *ф* на месцы грэчаскай літары **Θ** сведчаць

і прыклады з іншых помнікаў старабеларускай пісьменнасці, дзе ў адпаведнасці з грэчаскім **Θ** пішацца *ф*: *афеистѣ, кафоликѣ, феология, фронѣ*. З гэтай традыцыяй звязаны і сучасныя формы *акафіст, анафема, анафеоз*, а таксама ўласныя імёны *Афанасій, Феафан, Феафіл, Фама*.

“Граматыка” Смятрыцкага дае ўскосныя сведчанні і аб вымаўленні літары **Н, η**, якую аўтар у патрэбным для яго кантэксце суправаджае назвай *ита*. У раздзеле “*ω двогласных*” ён апісвае структуру дыфтонгаў і адзначае, якімі літарамі яны абазначаюцца на пісьме: “*ай, азомѣ и итою; ей, естемѣ и итою: ий, двѣма итама; ий, іштою и итою; ой, ономѣ и итою*” і г. д. Адпаведнасць кірыліцкай літары *и* грэчаскай графеме **η** пацвярджаецца і фактамі іншых старабеларускіх помнікаў, дзе трапляюцца напісанні *аллигоричный, диадима, катихисисѣ, риторика*. Сюды ж адносіцца і імя *Исусѣ (Иисусѣ)* ад грэч. **Ιησους**, якое ў польскай мове па-эразмаўску пішацца і чытаецца *Iezus*.

Беларусь дзякуючы геаграфічнаму становішчу і тагачасным культурна-ідэалагічным абставінам аказалася зонай сутыкнення абодвух тыпаў чытання грэчаскага пісьма – заходнеўрапейскага эразмаўскага этацызму і ўсходнеславянскага рэйхлінаўскага ітацызму. Гэта мела вынікам, што адны і тыя ж словы грэчаскага паходжання ў залежнасці ад рэлігійна-ідэалагічнай арыентацыі аўтараў у старабеларускай пісьменнасці ўжываліся ў абодвух варыянтах: *афеистѣ – атеистѣ, кафоликѣ – католикѣ, феология – теология, фронѣ – тронѣ, диадима – диадема, катихисисѣ – катехисисѣ, характерѣ – характерѣ* і г. д. Такія адрозненні даюць магчымасць адносна дакладна ўстанавіць шлях пранікнення ў старабеларускую мову многіх запазычанняў. Напрыклад, у Ф. Скарыны ў прадмове да ўсёй Бібліі ўпершыню ў беларускай пісьменнасці ўжыта слова *аритметика*: “*Любо ли ти ест ѡмети аритметикѣ, еже вократце, а неомыльне считати ѡчитѣ*. Четвертыи книги Моисеевы часто чти”. Эразмаўскае вымаўленне этымалагічнага **Θ** яскрава ўказвае на заходнеўрапейскія крыніцы гэтага слова.

Грэчаскае слова $\Theta\rho\eta\upsilon\sigma$ праз лацінскае пасрэдняцтва ў польскай мове замацавалася ў выглядзе *tren*, што цалкам адпавядае эразмаўскаму чытанню. Такая форма слова і выкарыстана езуітам П. Скаргам у яго творы “*Na treny i lament Teofila Orthologa do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga*” (1610 г.).

Такім чынам, прыведзены матэрыял паказвае, што назва славутага палемічнага твора Смарыцкага ў адпаведнасці з тагачаснай мясцовай культурна-ідэалагічнай традыцыяй павінна вымаўляцца як *Фрынас*.

У наш час у навуковай літаратуры па грэчаскай мове прынята заходнееўрапейскае эразмаў-

скае чытанне, якое было ўведзена ў Расіі ў час рэформы гімназій у пачатку 70-х гадоў мінулага стагоддзя. Такое ўвядзенне апраўдана тым, што эразмаўскае чытанне традыцыйна распаўсюдзілася на ўсе найважнейшыя творы класічнай старажытнагрэчаскай літаратуры, пачынаючы ад аўтараў VI ст. да н. э. і канчаючы грэчаскімі пісьменнікамі III ст. н. э. Аднак ва ўжытку ўсходніх славян была грэчаская мова пазнейшага этапу яе гісторыі, якому адпавядае рэйхлінаўскае чытанне. Гэта яшчэ раз пацвярджае правамернасць ужывання формы *Фрынас*.

(*Беларуская лінгвістыка*. 1988. Вып. 33. С. 61 – 63; *артыкул да друку падрыхтавала І. Будзько*).

ТРОХІ, ТРОШКІ

На падставе этымалагічных слоўнікаў славянскіх моў можна заключыць, што сучаснае беларускае прыслоўе *трохі* паходзіць ад старажытнага назоўніка *троха* ў значэнні ‘невялікая колькасць, крыха, драбінка’. Гэты назоўнік яшчэ захоўваецца ў некаторых славянскіх мовах у сваім старажытным значэнні.

Матэрыял пісьмовых помнікаў старабеларускай мовы дазваляе больш дакладна прасачыць асноўныя стадыі пераходу гэтага назоўніка ў прыслоўе. У старабеларускай мове назоўнік *троха* працягваў ужывацца са сваім ранейшым значэннем. Яшчэ ў помніках першай палавіны XVII ст. ён трапляецца ў розных склонавых формах, напрыклад: *учини з тоей трохи муки опреснокъ; людемъ збожа по трохе продавано; коштовные речи за троху хлеба давали; шиоль богданъ з тою трохою людей; в трохе людей зять царский ходилъ*.

Аднак практычна ў старабеларускай мове назоўнік *троха* часцей за ўсё выкарыстоўваўся ў пэўных, аднастайных сінтаксічных умовах, сярод якіх, згодна з паказаннямі пісьмовых помнікаў, можна выдзеліць наступныя тыпы: 1. “Назоўнік *троха* ў розных склонавых формах + дзеяслоў” (у помніках зафіксаваны спалучэнні гэтага назоўніка з дзеясловамі *ведати, взяти, замолчати, засветити, засмеяться, звести, купити, напитися, опустити, опухнути, отвернутися, отменити, отступить, отъехати, охолодиться, переити, пождати, позостати, припомнети, приучити, розгневатися, умети, умолкнути, успокоитися, утихнути*); 2. “Назоўнік *троха* + іншы назоўнік у форме роднага склону” (*воды, живности, земли, золота, кгрунту, крови, листьа, меду, муки, олею, сена, утехи, часу* і інш.); 3. “Назоўнік *троха* + прыслоўе вышэйшай ступені параўнання” (*вышей, глыбей, далее, иначе, первой*); 4. “Назоўнік *троха* + прыметнік” (*болший, меньший, неполный* і інш.). У колькасных адносінах у помніках пераважаюць канструкцыі першых двух тыпаў.

Такое больш-менш аднатыпнае ўжыванне спалучэнняў з назоўнікам *троха* пры семантычнай аднастайнасці яго, відаць, садзейнічала таму, што гэты назоўнік пачаў праяўляць тэндэнцыю да ўжывання ў нязменнай форме, што паступова і ператварыла яго ў прыслоўе. Але ў паасобных дыялектах нязменнымі станавіліся розныя склонавыя формы гэтага назоўніка. У картатэцы слоўніка старабеларускай мовы найбольшую колькасць прыкладаў складаюць выпадкі, калі назоўнік *троха* выступае ў форме назоўнага склону: *хто з насъ троха на лютни умееть; напился троха меду; троха нижей мовить; на насенье бочка троха неполная*.

Другое месца па колькасці прыкладаў займаюць выпадкі, калі гэты назоўнік у спалучэнні з іншымі словамі мае форму вінавальнага склону: *зступи троху а сядь тутъ; дай мне троху воды; привель до другое горы троху большое*.

Нарэшце, самай меншай колькасцю прыкладаў прадстаўлены канструкцыі з назоўнікам *троха* ў родным склоне: *перешоль трохи верхъ горы; другая светлица трохи меньшая*.

Слова *троха* ў старабеларускай мове ўжывалася таксама і ў памяншальнай форме ў выглядзе *трошка*. Яно ў большасці выпадкаў зафіксавана ў форме вінавальнага склону: *принесу трошку воды; взять може муки в горницу а трошки оливы*.

Ужыванне пры пераходных дзеясловах назоўнікаў *троха, трошка* ў форме вінавальнага склону цалкам адпавядала сінтаксічным нормам старабеларускай мовы. Формы *троху, трошку* адзначаюцца ў слоўніку І. І. Насовіча, захоўваюцца яны і ў сучасных беларускіх гаворках, адкуль пранікаюць і ў літаратурныя творы (З. Бядуля, Н. Гілевіч, М. Зарэцкі, П. Панчанка), хоць літаратурнай нормай цяпер лічацца формы *трохі, трошкі*, мала характэрныя для помнікаў старабеларускай мовы.

(*Беларуская лінгвістыка*. 1972. Вып. 1. С. 63 – 66; *артыкул да друку падрыхтавала С. Макітрук*.)

ІНТЭРНЭТ І МОЎНАЯ АСОБА

З сярэдзіны XX ст. камп'ютарныя тэхналогіі ўсё глыбей пранікаюць у сацыякультурную прастору, выцясняючы культурны змест моўнай асобы на карысць інфармацыйнага. У сваю чаргу, структура інфармацыйнай прасторы ўсё больш ускладняецца сеткавымі тэхналогіямі. Увасабленне камп'ютарна-апасродкаванай індывідуальнасці ў сусветным па-вучінні – унікальныя IP-адрасы і ўніверсальныя ідэнтыфікатары рэсурсу (*Uniform Resource Identifier*, ці *URI*), каардынаты камп'ютара і інфармацыйнай адзінкі ў вымярэнні інтэрнэту, адпаведна.

Яны ствараюць недаўгавечную часавую і пра-сторавую стабільнасць у “сукупнасці інфармацыі, даступнай з выкарыстаннем камп'ютараў і сетка-вых тэхналогій, дзе кожная адзінка інфармацыі ідэнтыфікавана з дапамогай *URI*” [5, с. 239].

Віртуальная асоба “ў рэжыме рэальнага часу” (анлайн) даўно прыцягвае ўвагу даследчыкаў ін-тэрнэт-мовы. Нягледзячы на шматлікія прыкла-ды непаразуменняў з адрасамі і нават звязаных з імі злоўжыванняў, “распаўсюджанасць пра-блемы не ўплывае на абсалютную большасць ка-рыстальнікаў, няўважлівых да сваіх анлайн-асоб” [6, с. 50]. Але асаблівага выбару ў наведвальнікаў інтэрнэту, як вядома, няма.

Па словах П. Уолес, “большасць з нас увахо-дзіць у віртуальную прастору... вельмі мала за-думваючыся пра сябе як анлайн-асобу – якое ўражанне мы зробім на людзей, з якімі збіраем-ся кантактаваць у рэжыме рэальнага часу” [10, с. 14]. Такія легкадумныя паводзіны ў інтэрнэ-це, у тым ліку ігнараванне нормаў этыкету, ін-спіраваны ўяўнай простасцю працэдурны змены інтэрнэт-маскі, прэзентацыі асобы.

Але па індывідуальных асаблівасцях маўлен-ня інтэрнэт-персанажы блогаў і сацыяльных груп амаль беспамылкова ідэнтыфікуюцца іншымі ўдзельнікамі камунікацыі. Гэта адбываецца дзя-куючы ідыялектычнасці маўлення. Даўно вядо-ма, што людзі, якія пакутуюць ад недахопаў зроку або слыху, значна вастрэй рэагуюць на сігналы знешняга свету, атрыманыя з дапамогай іншых органаў пачуццяў. Несумненна, успрымаючы су-размоўцу ў віртуальнай рэальнасці без візуаль-нага і слыхавога кантакту, мы арыентуемся на да-ступныя дадзеныя аналітычнай якасці і інтуіцыю. Аналітычныя высновы пра асобу суразмоўцы шмат у чым будуваюцца на ўскосных, апасродкава-ных звестках, даступных з камунікатыўнага акта або дзейнасці ў цэлым. Такім пасрэдным высту-пае праекцыя мовы і ментальнай дзейнасці ў ма-тэрыяльным свеце – маўленне. Інтэрнэт-мова ў адсутнасці звестак пра суразмоўцу, наўпрост атры-

маных ад органаў пачуццяў, успрымаецца нашмат вастрэй і грунтоўней, чым “звычайная” моўная дзейнасць, якая суправаджаецца візуальным або слыхавым кантактам з суразмоўцам.

Уражанне пра незнаёмага чалавека складваецца ў першыя секунды зносін і потым рэдка мяняецца, але інтэрнэт-камунікацыя часта дазваляе заву-ляваць вобраз суразмоўцы і, адпаведна, стварыць адчуванне ўласнай “нябачнасці” для выпадкова-га суразмоўцы. Уяўная свабода інтэрнэт-зносін робіць іх такімі непасрэднымі, што ў нейкіх сітуа-цыях мяжуе з усёдазволенасцю. Для характарысты-кі персанажаў, якія не выконваюць патрабаван-няў інтэрнэт-этыкету, з’явілася нават спецыяль-ная намінацыя *троль*: «Вы знаёмыя з рыбалкай? Тролінг – гэта калі вы закідваеце вуду ў ваду і по-тым павольна ходзіце, перацягваючы за сабой пры-наду і спадзеючыся на паклёўку. Тролінг у інтэрнэ-це – таго ж кшталту: нехта “закідвае” як прынаду інтэрнэт-паведамленне, чакае рэакцыі і атрымлівае асалоду ад справакаванага канфлікту. Тролінг – гэ-та гульня з падменай асобы, калі адзін з удзельнікаў гульні не папярэджвае пра гэта астатніх» [7, с. 44]. Тэрмін *trolling* (англ. ‘тролінг’) відавочна паходзіць ад адпаведнага рыбалоўнага тэрміна – нельга не пагадзіцца з Д. Донат, якая і ўвяла яго ў навуковы ўжытак. Аднак у культуры Брытанскіх астравоў і Скандынавіі ўжо з часоў вікінгаў для абазначэння папулярнага міфалагічнага персанажа ёсць адпа-ведны моўны знак *troll* (англ. ‘пачварны карлік або велікан’). Хутчэй за ўсё, менавіта апошняя акаліч-насць і адыграла ключавую ролю ў стварэнні нова-га значэння “старой” лексемы *troll*.

Практычна адзіная крыніца ведаў пра вірту-альную асобу – яе маўленне ва ўмовах тым ці ін-шым чынам апасродкаванай камп'ютарамі ка-мунікацыі. Зашыфраваная ў фрагментах маўлен-ня віртуальная асоба – адлюстраванне рэальнага чалавека. Аднак нездарма інтэрнэт называюць “каралеўствам крывых люстэркаў”. Свядома ці міжволі рэальны чалавек, удзельнічаючы ў ін-тэрнэт-камунікацыі, рэалізуецца ў выглядзе воб-раза, які адрозніваецца ад звычайнага. Знаёмага інтэрнэт-суразмоўцу няцяжка аб’ектыўна ўявіць у кантэксце яго паводзін у рэальным свеце, нават пры неадпаведнасці віртуальнага вобраза рэаль-най асобе. Аднак незнаёмы чалавек, схаваны ў камп'ютарнай сетцы за абмежаванымі інфарма-цыйнымі праявамі, у значнай ступені можа быць ідэнтыфікаваны толькі з дапамогай яго варыян-та інтэрнэт-мовы. Наколькі ўнікальны варыянт інтэрнэт-мовы – пытанне не проста цікавае, а ў многіх жыццёвых калізіях вельмі надзённае.

Ідыялект складаецца ў пэўных сацыяльных і культурных умовах як стабільны набор характэрных рыс нават ва ўмовах віртуальнай рэальнасці. Гэтая індывідуальная ідэнтычнасць успрымаецца суразмоўцамі цалкам выразна, асабліва калі віртуальная асоба пад рознымі інтэрнэт-імёнамі дазваляе сабе, напрыклад, “флуд”, “тролінг”, “флейм” і г. д. Безумоўна, для філолагаў такія праявы больш заўважныя, чым для іншых удзельнікаў камунікацыі.

Алгарытм выканання разнастайных лінгвістычных экспертыз – праблемная галіна аднаго з найпапулярнейшых аднайменных напрамкаў прыкладной лінгвістыкі. Прафесіяналы, вывучаючы маўленчыя шаблоны, могуць “пралічыць” многія з рыс ананімнай моўнай асобы. Ананімнасць у інтэрнэце – катэгорыя вельмі адносна.

Паскораны рытм і лад “жыцця” віртуальнай асобы ў сусветным павуцінні ствараюць асаблівую атмасферу ілюзорнай свабоды для асобы: замест прозвішча – нік, замест фотаздымка – аватар, замест пашпарта – IP-адрас. Больш за тое, нават гэты ўмоўнасці можна мяняць у любы момант. Такая ілюзія свабоды, зразумела, здаецца сапраўднай вельмі нядоўга – звычайна да першага знаёмства з цёмным бокам віртуальнай рэчаіснасці: вірусамі, крадзяжамі дадзеных, спамам і г. д. Але шматлікія бонусы сусветнага павуціння – зручнасць, мабільнасць, даступнасць і г. д. – прыхоўваюць негатыў: віртуальная прастора няўхільна пашыраецца.

Паняцце “гіперперсанальнай ідэнтычнасці” мае на ўвазе шырокія магчымасці прэзентацыі, рэдагавання, дублявання і мадыфікацыі выявы, вызначаючы стратэгію паводзін і тактыку канкрэтнага камунікацыйнага акта. Адсутнасць у полі зроку *vis-à-vis* (ад фр. *vis-à-vis* ‘літар. твар да твару’) стварае асаблівае асяроддзе, пазбаўленае камунікацыйнага ўзаемадзеяння *tête-à-tête* (ад фр. *tête-à-tête* ‘літар. галава да галавы’). У англійскай мове варыянт тэрміна *person-to-person* (англ. ‘літар. асоба да асобы’) упершыню быў зафіксаваны ў 1919 г. для характарыстыкі тэлефоннай сувязі, першай масавай камунікацыі “персон” (асоб), якія ўзаемадзейнічалі паміж сабой на адлегласці [9].

Уведзены ў 1940 г. П. Тэярам дэ Шардэнам тэрмін “звышасоба” ў сённяшнім інтэрнэт-дыскурсе раскрыўся больш шырока і атрымаў творчае развіццё [2, с. 373]. Заснавальнік тэорыі “гіперперсанальнай мадэлі” прафесар кафедраў камунікацыі і тэлекамунікацый, інфарматыкі і медыя Мічыганскага дзяржаўнага ўніверсітэта Д. Уолтар лічыць, што, ствараючы новую якасць “гіперперсанальнай камунікацыі”, “медыйнае асяроддзе нярэдка стварае ўмовы для камунікацыі, якая пераадоўвае звычайны міжасабовы ўзровень” [11, с. 3]. У інтэрнэце карыстальнікі здольныя наладжваць больш высокі ўзровень знаёмства, агульнасці і сімпатыі ў групах або камунікацыйных “парах-дьядах”, чым пры звычайнай міжасабовай камунікацыі “твар да твару”.

Характэрныя рысы моўнай асобы ў інтэрнэце выяўляюцца незвычайна яскрава. Ні рэдактараў, ні карэктараў – хіба што мадэратар або адміністратар. Для лінгвіста мова карыстальнікаў інтэрнэту – знаходка ў плане магчымасці вывучаць своеасаблівы, арыгінальны яе варыянт. Маўленне, напрыклад, удзельнікаў чата часта ўяўляе сабой досыць спрошчаны варыянт, нярэдка знарочыста прымітыўны. Для лінгвіста гэта азначае высокую ступень спантаннасці і аўтэнтычнасці тэкстаў, мінімальнасць дыстанцыі паміж мысленнем і напісаннем або агучваннем моўнай прадукцыі мыслення.

Спецыяльныя “мовы”, наўмысна насычаныя памылкамі рознага кшталту, напрыклад так званая *олбанская*, сталі візітнай карткай інтэрнэт-камунікацыі, асабліва ў асяроддзі падлеткаў. *Олбанскі іязык* або *іязык падонкафф* (англ. *Radonkaffsky jargon*) шырока распаўсюдзіўся ў *Рунэце* (які вядзе свой адлік ад 7.04.1995 г.) на пачатку XXI ст. Ён адлюстроўвае практыку шырокага выкарыстання “эратываў” (ад лац. *errare* ‘памыляцца’) – слоў, “што свядома змяніў носьбіт мовы, які валодае літаратурнай нормай” [1].

Олбанскі іязык утрымлівае нямала разнастайнай лексікі: *проффесор*, *медвед*, *прэвед* і г. д. (адпаведна *професору*, *медведю* і *привету*). Падобная сітуацыя ў культурнай сферы не арыгінальная. Шырока вядома наўмыснае няправільнае ўжыванне слоў, якое стварае камічны эффект – “малапрапізм” (у вусным маўленні) або “какаграфія” (у пісьмовым).

Малапрапізм стаў тэрмінам пасля 1775 г. дзякуючы англійскаму драматургу Р. Шэрыдану і яго літаратурнаму персанажу місіс Малапроп з “Супернікаў”. Аднак да гэтага часу тэрмін канкурыруе з такімі варыянтамі, як *спунерызм* (англ. *spoonerism*) і *дагберызм* (англ. *dogberryism*). Гэтыя тэрміны асацыююцца, у першым выпадку, з рэальным чалавекам, англійскім філосафам У. Спунерам і літаратурным персанажам У. Шэкспіра – Догберы, у другім.

Какаграфія, уяўляючы сабой супрацьлегласць каліграфіі (ст.-грэч. *κάλλος* ‘прыгажосць’ і *υράφειν* ‘пісаць’), часткова ёй антанімічная. Хоць, у адрозненне ад ‘мастацтва прыгожа пісаць’, какаграфія – гэта ‘наўмыснае некарэктнае напісанне слоў з мэтай стварэння іранічнага падтэксту паведамлення’.

У крайніх праявах такое словаўжыванне мяжуе са сферай табуяваных слоў, яно экстрэмальнае. Аднак у інтэрнэце, хаваючыся за маскай віртуальнай моўнай асобы, карыстальнікі часта не прытрымліваюцца агульнапрынятых правілаў.

Традыцыйна большасць варыянтаў нетрывіяльнага выкарыстання моўных сродкаў зараджаецца і тэстуецца ў гутарковай мове. Тут моўная практыка звязана пісьмовай формай толькі апасродкавана і валодае найшырэйшай варыятыўнасцю, ад калаквіялізма да крыпталекту (арго). Зразумела, не ўсе выпадкі нестандартнага словаўжывання носяць дэманстратыўны і наўмысны характар. У прастамоўі выпадкі адхілення ад нормы могуць быць вы-

нікам дрэннага валодання мовай, што выяўляецца ў крэалізаваных формах маўлення. У выпадку з блізкароднаснымі ўсходнеславянскімі мовамі – гэта “трасянка” ў Беларусі і “суржык” ва Украіне. Наўрад ці апраўдана аднясенне такіх формаў маўлення да сацыялекту, хутчэй гэта “культуралект”.

Жаданне арганізаваць аўтаномную ад навакольных камунікацыю ўдзельнікаў групы ў прафесійным асяроддзі можа выяўляцца як у вельмі блізкіх да узусу слэнгавых тэрмінасістэмах, так і ў маргінальных, якія свядома дыстанцыяваны ад агульнаўжывальных нормаў, крыпталеках (арго). Уся гама варыятыўнасці мовы адлюстроўваецца ў мове інтэрнэту, даючы моўнай асобе найшырэшыя магчымасці для рэалізацыі, ідэнтыфікацыі і ўзаемадзеяння.

Адметнымі рысамі камунікацыі сусветнага павуціння сталі шматлікія “інтэрнэт-мемы” – папулярныя адзінкі інфармацыі ў выглядзе слоў, фраз, выяў (напрыклад, “маска Гая Фокса”), якія сімвалічна адлюстроўваюць паняцці. Інтэрнэт-мемы (выкарыстоўваецца і варыянт – “інтэрнэт-феномены”) шырока распаўсюджваюцца з дапамогай электроннай пошты, сацыяльных сетак, блогаў, інтэрнэт-форумаў і г. д.

З іншага боку, мова інтэрнэту надзвычай адаптыўная і пластычная, – магчыма таму, што большасць яго карыстальнікаў – маладыя людзі. Іх віртуальныя асобы знаходзяцца ў перманентным пошуку новага зместу, і гэта пастаянна фіксуецца ў мове інтэрнэт-камунікацыі: “... карыстальнікі інтэрнэту няспынна шукаюць словы для апісання сваіх уражанняў, імкнуцца зразумець асаблівасці электроннай сферы, выходзячы за межы камунікацыйных абмежаванняў тэхналогіі. Актыўнасць стварэння новых тэрмінаў і жартаўлівых варыянтаў ужо наяўных моўных адзінак непараўнальная з паказчыкамі звычайнай маўленчай практыкі. Няма сумненняў: усё гэта паступова страціць актуальнасць; але падобна на тое, што мы – напярэдадні новага міленіуму рэдактараў, змушаных вывучаць сайты для назірання за новым словаўжываннем, якія будуць канстатаваць толькі захаванне тэмпу абнаўлення жаргону” [6, с. 67].

Пры ўсёй нявызначанасці будучыні сусветнага павуціння лінгвістыка, як і іншыя галіны навукі, з дапамогай інтэрнэту дасягнула істотнага прагрэсу. Дзякуючы магчымасцям камп’ютарызаванага аналізу маўлення шматлікія лінгвістычныя аспекты сталі даступнымі для эмпірычных даследаванняў.

Няма ніякіх сумненняў, што валоданне чалавечай мовай звязана з асаблівасцямі арганізацыі разумовай дзейнасці, а не проста з “больш высокай ступенню інтэлекту” [3, с. 89]. Заўвага Н. Хомскага, выказаная ў кантэксце параўнання інтэлектуальных здольнасцей чалавека і жывёл, у эру камп’ютарызацыі з лёгкасцю экстрапалюецца на параўнанне чалавечага розуму і штучнага інтэлекту. Да моманту стварэння працаздольнай мадэлі квазі-

розуму асаблівасці функцыянавання чалавечага “прагатыпу” застануцца прадметам дыскусій.

Не факт, што найбольш перспектыўным варыянтам для стварэння штучнага інтэлекту апынецца менавіта дубляванне чалавечага мозгу. Аднак іншыя магчымасці пакуль не разглядаюцца. Адносна наіўнага імкнення чалавечага розуму ўяўляць знешні свет толькі праз прызму ўласных паняццяў выказваўся і Альберт Эйнштэйн: агульнасць мовы азначае агульнасць складу розуму [4, с. 13]. Можна практычна не сумнявацца, што чалавецтва яшчэ доўга будзе ствараць штучны інтэлект па аналогіі з арганізацыяй вышэйшай нервовай дзейнасці стандарту *homo sapiens*. Прычым неабходнасць улічваць, што непарыўнасць мыслення і мовы, з тэхнічнага пункту гледжання, толькі ўскладняе тэхналагічны працэс. Традыцыйна на ўзаемазалежнасць мовы і мыслення ўвага звяртаецца ў сітуацыях, калі ігнараваць гэты факт ужо немагчыма: “Мы маглі б быць схільныя прыпісваць акту мыслення поўную незалежнасць ад мовы, калі б індывідуум утвараў або мог утвараць свае ўяўленні, не карыстаючыся словамі са свайго атачэння. Але разумовы вобраз індывідуума і фарміраванне яго ўяўленняў у вялікай ступені залежыць ад мовы” [4, с. 13].

На шчасце ці не, але менавіта мова – ключ да “разумення” розуму і чалавечай асобы ў эпоху “дасканаласці метадаў і невыразнасці мэтаў” [4, с. 14].

Спіс літаратуры

1. **Гусейнов, Г.** “Берлога веблога”. Введение в эрратическую семантику / Г. Гусейнов // “Говорим по-русски”, 17 марта 2005 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.speakrus.ru/gg/microprosa_erratica-1.htm. – Дата доступа : 29.10.2013.
2. **Тейяр де Шарден, П.** Феномен человека : пер. с фр. / П. Тейяр де Шарден // Феномен человека : сб. очерков и эссе [сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов]. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2002. – С. 133 – 430.
3. **Хомский, Н.** Язык и мышление : пер. с англ. / Н. Хомский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 126 с.
4. **Эйнштейн, А.** Общий язык науки : пер. с англ. / А. Эйнштейн // Эйнштейновский сборник. – М. : Наука, 1966. – С. 12 – 14.
5. **Berners-Lee, T.** Weaving the Web : the original design of the World Wide Web by its inventor / Tim Berners-Lee with Mark Fischetti. – New York : HarperBusiness, 2000. – 246 p.
6. **Crystal, D.** Language and the Internet / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 272 p.
7. **Donath, J. S.** Identity and Deception in the Virtual Community / J. S. Donath // Communities in Cyberspace : Peter Kollock and Marc A. Smith eds. – Routledge, 1999. – P. 27 – 58.
8. **Levy, S.** All Eyes on Google / S. Levy // NBCNews.com. March 29, 2004 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.languageatinternet.org/articles/2007/761> – Date of access : 29.10.2013.
9. **Online Etymology Dictionary** [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.etymonline.com/index.php?search=pager>. – Date of access : 29.10.2013.
10. **Wallace, P.** The Psychology of the Internet / P. Wallace. – Cambridge, UK : Cambridge University Press, 1999. – 264 p.
11. **Walther, J. B.** Computer-Mediated Communication : impersonal, interpersonal and hyperpersonal interaction / J. B. Walther // Communication Research. 1996. – Vol. 23. – N 1. – P. 3 – 43.

Аляксандр БАРКОВІЧ,

кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

“СЫН ГЕРОЯЎ І БАГОЎ”

КАНЦЭПТ НАРОД У МОВЕ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

УДК 811.161.3:008

Артыкул прысвечаны рэпрэзентацыі мастацкага канцэпту *беларускі народ* у мове хрэстаматыйных твораў беларускай літаратуры. Разгледжаны асаблівасці выкарыстання лексіка-семантычных варыянтаў слова *народ* з мэтай вызначэння іх як сродку інфармацыі пра нацыянальную моўную карціну свету. Вызначаны ядро, паняццевыя кампаненты канцэпту *народ*, апісаны нацыянальныя аўтастэрэатыпы.

Ключавыя словы: *канцэпт, моўная карціна свету, нацыянальны аўтастэрэатып, беларусы, мова мастацкай літаратуры.*

In this article the concept of “nation” is considered in the semiotic and cognitive aspects on the material of Belarusian literature. The author lists and describes the language representation of the concept, determines core and conceptual components.

Адной з важных задач сучаснай лінгвістыкі стала праблема выяўлення ў свядомасці чалавека цэласнай карціны свету, што фіксуецца мовай. На нашу думку, рэканструкцыя моўнай карціны свету нацыянальных пісьменнікаў дазваляе стварыць таксама і моўную карціну нацыі, бо да асаблівасцяў аўтарскай мастацкай карціны свету адносіцца сумяшчэнне нацыянальнага і індывідуальнага кампанентаў. Намі выяўлена своеасаблівае, культурна маркіраванае ўспрыманне пісьменнікамі такіх ключавых канцэптаў, як *народ, Радзіма, воля, мова, сям’я* і інш. Гэта дазваляе гаварыць пра існаванне своеасаблівага светабачання беларусаў, якое выяўляецца ў мастацкіх тэкстах. Уяўляецца, што ў многім творы беларускай літаратуры, засвоеныя ў школе, фарміруюць у вучняў асноўныя маральныя і светапоглядныя арыенціры, далучаюць да нацыянальных канцэптаў. Менавіта таму матэрыялам даследавання намі абраны творы беларускай літаратуры, якія ўключаны / былі ўключаны ў школьную праграму па беларускай літаратуры.

Пад канцэптам мы разумеем лінгваментальнае ўтварэнне, вербалізаваны культурны сэнс, які мае імя / імёны ў мове і ўключае ў сябе значэнне, культурныя канатацыі, паняцце і вобраз, што ляжыць у аснове назвы [5]. У адрозненне ад абагульненых пазнавальных канцэптаў мастацкія канцэпты – індывідуальныя, асобасныя, псіхалагічна складаныя, гэта комплекс паняццяў, уяўленняў, пачуццяў, вобразаў, якія ўзнікаюць у тэксце. Чым багацейшы культурны і эмацыйны вопыт пісьменніка, тым больш глыбокія і шматлікія ягоныя канцэпты. Канцэпт таксама вызначаецца як асноўная адзінка нацыянальнага менталітэту – спецыфічнага індывідуальнага і групавога спосабу светаўспрымання і светаразумення.

Канцэпт разглядаецца як шматмернае ўтварэнне, у яго структуру ўключаюць наступныя кампаненты: 1) асноўная прымета (“актыўны слой”); 2) дадатковая або некалькі дадатковых, “пасіўных” прымет; 3) вобразны, паняц-

цевы і каштоўнасны кампаненты (У. Карасік [1]; 4) вобраз, паняцце, сімвал, якія выступаюць зместавымі формамі канцэпту (У. Колесаў) [4]. На думку І. Сцерніна, канцэпт не мае дакладнай структуры, што звязана з яго актыўнай роляй у працэсе мыслення. Любы канцэпт валодае базавым слоem – гэта канкрэтны пачуццёвы вобраз, які кадзіруе канцэпт як мысленчую адзінку. Базавае кагнітыўнае слова – абавязковае ядро канцэпту [6]. Як бачым, пакуль не існуе адзінага падыходу да вылучэння і апісання структуры канцэпту. Абапіраючыся на працы названых даследчыкаў, мы вылучылі ў мастацкім канцэпце *беларускі народ* ядро і паняццевыя кампаненты (слаі), якія ўваходзяць у перыферыю.

Канцэпт *народ* у мове школьнай праграмай літаратуры рэпрэзентуецца праз наступныя моўныя адзінкі: *беларусы, браты, братцы, народ, мой народ, наш народ, беларускі народ, мы, нашчадкі Каліноўскага, сыны Радзімы, дочки, сыны, землякі, сцішаны і грозны народ, народ твой маленькі, грамадзяне беларускія, нашы людзі, мужны і адвечны народ, беларускі сярмяжны народ, сыны герояў і багоў, унукі Скарыны, ліцвіны тутэйшыя, русіны, люд, беларускія людзі, грамада, мазольных рук мільёны, дзеці Беларусі, люд паспаліты* і інш. Найбольш частотныя лексемы *народ, беларускі народ, беларусы*, якія складаюць ядро канцэпту.

Народ-нацыя / этнас – гэта супольнасць, якая склалася гістарычна і вызначаецца ўсведамленнем свайго адзінства і адрознення ад іншых народаў: *бо я не італьянец, не немец...* (В. Цяпінскі. Прадмова да Евангелля); *Нас жа не жменька, а з шэсць мільёнаў – больш і шмат больш, не раўнуючы, як жыдоў, напрыклад, або татар ці армян* (Ф. Багушэвіч. Прадмова да зборніка “Дудка беларуская”).

Уладзімір Караткевіч закранае пытанне крытэрыяў вызначэння народа: *Як жа не паяк, – сказаў ён* [К. Каліноўскі]. – *Хрысцілі цябе ў касцёле. Веравызнання ты рымскага.* / – Ну

і што, – цяжка рухаючы сківіцамі, сказаў Кас-тусь. – Прашу прабачэння, заўтра я ахрышчу вас у касіцэле – і вы не станеце з гэтай прычыны палякам. А я перайду ў магаметанства і не стану туркам. Будзе беларус магаметанскага веравызнання і беларус веравызнання каталіцкага (У. Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім).

Такім чынам, базавым слоем канцэпту народ намі вылучаны паняццевы кампанент 'этнічная самасвядомасць, самавызначэнне'. Этнічная самасвядомасць фактычна ўяўляе сабой сістэму поглядаў, на падставе якіх адбываецца вылучэнне этнасам сябе з этнічнага свету (сукупнасці этнічных супольнасцяў рознага парадку), усведамленне асноўных рыс і асаблівасцяў свайго і іншых этнасаў.

Самавызначэнне народа – адна з ключавых тэм усёй беларускай літаратуры, што абумоўлена гістарычна. Так, на пачатку ХХ ст. канцэпт беларускі народ акцэнтualізаваўся. У літаратуры гучалі заклікі да абуджэння нацыі, якая некалькі стагоддзяў была пад уладай Расійскай імперыі: *Кожны народ мае свой гонар. Англічанін перад усім светам вызначае: я англічанін! Тое самае скажа француз, немец, аўстрыец, рускі і іншыя прадстаўнікі другіх нацый. А мы, беларусы, не адважваемся прызнацца ў тым, што мы – беларусы. Бо на галаву беларускага народа, як вядома, многа выліта памыяў, годнасць яго прыніжана і мова асмеяна, у яго няма імя, няма твару (Я. Колас. У палескай глушы); [Янка:] Якімі б раскошамі матэрыяльнымі нас ні надзялялі, ніколі яшчэ не будзем шчаслівы, пакуль чужая воля будзе гаспадаром над нашай воляй. <...> Мы павінны душу нашу народную выявіць у сваім "я", у сваёй самабытнасці і смела сягнуць на сваё неадымнае права самім распараджацца гэтым сваім "я" (Я. Купала. Тутэйшыя; гл. таксама іншыя творы Я. Купалы, А. Гаруна, Цёткі, Я. Коласа).*

Не страціла актуальнасці тэма самавызначэння і ў кантэкстах мастацкіх твораў канца ХХ – пачатку ХХІ ст., калі ва ўмовах глабалізацыі, міграцыі, пашырэння касмапалітычнага светапогляду і сцірання этнічных межаў беларусам важна захаваць сваю самабытнасць: *Народ сябе пазнаць павінен! / Народ – не зборышча, не гурт, / Ён мусіць мець – інакш загіне! – / Усведамлення цвёрды грунт. / Калі ён сам сябе ўсвядоміў, / Сваю гісторыю, свой лёс, / Свае правы ва ўласным доме, – / Тады – народ, тады – ён ёсць (Н. Гілевіч. Родныя дзеці).*

Несумненна, для захавання самабытнасці нацыі неабходна валодаць добрай гістарычнай памяццю: *Вазьмі ў звычай, сын герояў і багоў, / Не пагарджаць святым сваім мінулым, / А заслушыць яшчэ, і вартым быць яго (У. Караткевіч. Беларускае мінулае). Абыякавы да мінулага не*

*мае аніякай інтэлектуальнай перавагі над жы-вёлай, і таму ёсць першы кандыдат на маральную, а затым фізічную смерць. Усё адно, хто гэта – чалавек ці народ (У. Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім). Гаворачы пра захаванне памяці аб мінулым, мастакі слова часта звяртаюцца да знакамітых асоб беларускага народа: *Сыноў, што з вераю жыццё вянчалі, / Ці ж мала Беларусь узгадала? / Стаяць, як знак ахоўны, за плячамі / Скарына, Каліноўскі і Купала. / Народ мой, слухай голас іх прарочы, / Ён недарма тры-вожыць гаркатаю. / Прачніся, адкрывай шырока вочы, / Не размініся з праўдаю крутою (С. Законнікаў. Чорная быль); *Мае ж дзяды тады пісаць умелі / Калі фарсілі ў воўчых скурах вы! / Палілі на агні жанчын старых – / У нас тварылі Будны і Цяпінскі / Паэты, дойдзі і разьбяры (У. Караткевіч. Зямля дзядоў); *Гравюры Скарыны! / Ён выказаў іх / На спаконвечным / Дрэве гісторыі / Свайго народа, / Хоць мог бы падабраць / І больш падатлівы, / І больш удзячны / Матэрыял. / І вы-разаў ён іх <...> / Промнем сваёй веры і любові да народа (М. Танк. Гравюры Скарыны); *Мы на золку далёкім ардзе не скарыліся, / Славай Грунвальда выйшлі ў вялікія ратнікі, / Нас будзіў да святла стук друкарань скарынінскіх. / Да братоў мы гарнуліся сэрцамі братнімі. / Каліноўскі дарэшт ты пазбавіў нас кволасці – / Веру-мужнасць сваю завяшчаў нам з-пад вісельні, / З гнеўнай лірай Купалы і з эпасам Коласа / Мы пазналі сябе і свой голас узвысілі (Н. Гілевіч. Мы ўзышлі).*****

Канцэпт беларускі народ – гэта ўсведамленне радзімы як геаграфічнага, гістарычнага, сацыяльнага і духоўнага асяроддзя. Так, выяўлена шмат кантэкстаў мастацкай літаратуры, з якіх вынікае, што беларускі народ мае вялікае прыроднае багацце і аберагае яго, бо разумее гэты скарб як частку самога сябе: *Скарбы свае нашы людзі на золата нават / Не прамяняюць. Здаўна іх жыццё навучыла: / Нашы лясы – гэта нашых даброт і багацця / Невычарпальны калодзеж... (М. Гусоўскі. Песня пра зубра); *І дарма, што ў свой час / (Хоць хацеў) не прабіўся да мора – / Мора лёну ў яго, / І разлівы лугоў, / І бязмежжа лясоў (Ю. Свірка. Верны крэўнаму брацтву). Гаворачы пра ўплыў прыроды на характар беларусаў, трэба адзначыць, што ў пэўнай ступені ён абумоўлены прыроднымі асаблівасцямі краіны: *у многіх з паданняў згадваюцца гістарычныя выпадкі, іншыя ж – болей плён фантазіі ды меланхалічнага духу, што вызначае жыхара гэтых дзікіх і лясістых ваколіц (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня). Такім чынам, таямнічасць неабсяжных лясоў і бароў, балот з цягам часу сфарміравала ў беларусаў надзвычай багатую фантазію, развітую ўражлівасць, некаторую містычнасць светаўспрымання.***

У мастацкай літаратуры канцэпт народ рэпрэзентуецца як калектыўная асоба, што валодае ўласным менталітэтам – нацыянальным характарам, у якім вылучаюцца і станоўчыя, і адмоўныя рысы. Акрамя агульнаазначных характарыстык – велічы, славы і доблесці (...які гэты быў высакародны, слаўны, востры, дасціпны іх народ у навуках і як шмат разоў іншыя адукаваныя народы іх мудрасць мусілі хваліць і, вядома ж, вучыцца ў іх. В. Цяпінскі. Прадмова да Евангелля) – са станоўчых рыс з мастацкіх тэкстаў у парадку змяншэння частотнасці назавем наступныя.

– Мірны характар, добрыя адносіны да іншых народаў: *Па агульным назіранні, беларусам прыродна ўласцівая павага да іншых народаў і памяркоўнасць да таго, хто думае іначэй* (У. Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі); [Скарына:] *Я пра адвечную верацярпімасць і прызнасць майго народа да іншых народаў і іх рэлігій, пра тое, чым мы можам ганарыцца* (А. Петрашкевіч. Напісанае застаецца); *Быў адданы спрадвеку / Славянскаму крэўнаму брацтву, / З ім дзяліўся ўсім, / Што ў стагоддзях займеў* (Ю. Свірка. Верны крэўнаму брацтву). У характары беларусаў караніца і схільнасць да бесканфліктнага вырашэння праблем. Як слушна заўважае А. Цвікевіч, “нацыянальная рыса беларусаў – агіда да гвалту – з’яўляецца слабасцю беларускага народа ў мінулым, у перыяд працяглай дэнацыяналізацыі і прыгнечання, але гэтая якасць яго будзе складаць яго сілу і гордасць у будучым” [2, с. 105].

– Гасціннасць: *Усе, хто прыязджае да нас, адзначаюць як адну з галоўных рыс гасціннасць, по часту досыць цяжкую для гасця. “Госць у хаце – Бог у хаце” – і ганьба таму дому, дзе не зробіць усяго, нават немагчымага, каб госць быў задаволены* (У. Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі); *Ведаючы шчырую беларускую гасціннасць, зварочваю туды на адпачынак* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня); *Мы ўсім сваёй гасціннасцю вядомы / Надзейныя сябры і дружбакі. / І госць, і падарожны ў нас / Як дома, / А злым і травы колюцца ў бакі* (Р. Барадуплін. Мы – беларусы). Магчыма, гэтая шчырасць, душэўная адкрытасць да гасця аб’ядноўвае і некаторыя іншыя якасці беларускага народа – талерантнасць, памяркоўнасць, лагоднасць, павагу да іншаземцаў.

– Вольналюбівасць: *Дзе мой край? Там, дзе людзі ніколі не будуць рабамі, / Што за поліўкуносяць ярмо ў безнадзейнай турме...* (У. Караткевіч. Беларуская песня); *Не, не стопчуць красы тваёй брудныя боты, / Не, народа майго анікто не сагне* (П. Панчанка. Беларусі).

– Цярплівасць: *Шмат цярпець народ умее, / Умее і памсціцца, / Як дадзене вельмі крўда, / Як зло разгасціцца* (Я. Купала. Бандароўна); *І маў-*

чанню яго, і цярплівасці / Можна здзівіцца. / Кажуць, доля такая: / Пазначана войнамі скрозь (Ю. Свірка. Верны крэўнаму брацтву).

– Гаспадарлівасць, працавітасць: *У старыну Беларус, не падданы, / Гаспадарыў, быў сам над сабою / І далёка ў свеце быў знаны / За літоўскай і ляхскай зямлёю. / Але час прамінуў, і нядоля / на народ, як бы камень, звалілась, / Беларуская слава і воля / Адышла, адцвіла, закацілась. / Не змяняючы шэрай апраткі / Працаваў ты, як вол, гаратліва, / А ў хаце тваёй недастаткі, / А на ніве тваёй неўрадліва. / А чаму? Ты не здольны, ці хворы, / Ці благі гаспадар, ці п’яніца? / Муціць, не! Бо і іншым у пору / У цябе гаспадарыць наўчыцца* (А. Гарун. Ты, мой брат...); *На рэках, азёрах і нівах, / Заводах, будоўлях – наўсяж / Народ наш працуе руплівы / І край узвышаецца наш* (А. Бачыла. Радзіма мая дарагая...).

– Аптымізм: *Не загіне край твой родны / У тэй цемні начэй!.. / Вер, брат, жыцце зала-тое / Будзе ў нашай старане* (Я. Колас. Не бядуй!); *Яшчэ адна рыса характару. Самасуццёзнае, спалучанае з гумарам і стойкасцю. Знаходзіць выхад, хай маральны, з самага, здавалася б, безнадзейнага становішча* (У. Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі).

– Маўклівасць: *Лічу, што чужаземнае не будзе пасаваць негаваркому жыхару Беларусі* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня); *І маўчанню яго, і цярплівасці / Можна здзівіцца. / Кажуць, доля такая: / Пазначана войнамі скрозь* (Ю. Свірка. Верны крэўнаму брацтву).

Таксама ў хрэстаматыйных творах беларускай літаратуры адзначаюцца і іншыя рысы беларускай ментальнасці: сціпласць, мужнасць, гонар, ахвярнасць, таленавітаць, вынослівасць, цягавітасць, любоў да сям’і, дабрыня, гумар, розум.

Сярод адмоўных рыс беларускага народа ў мастацкай літаратуры вербалізуюцца наступныя.

– Бяспамяцтва: *Мо яны, Беларусь, панясліся / За тваімі дзямі ўздагон, / Што забылі цябе, адракліся, / Прадалі і аддалі ў палон? / Біце ў сэрцы іх – біце мячамі, / Не давайце чужынцамі быць! / Хай пачуюць, як сэрца начамі / Аб радзімай старонцы баліць...* (М. Багдановіч. Пагоня); *А з гэтага вынікае тое, што беларус-інтэлігент адмяжоўваецца не толькі ад свайго народа, але і ад бацькоў сваіх. Мы ведаем такое здарэнне з адным нашым знаёмым настаўнікам, да якога прыехала з дому матка. У яго былі госці. Ён пры гэтых не пасмеў пазнаць свае мацеры: “Ідзі, кажа, кабетка, на кухню: там цябе накормяць”* (Я. Колас. У палескай глушы); *Мы, беларусы, / Мы – народ такі. / Ахвотна забываем, што мы, / Хто мы. / Згадаюць / Нашай памяці вякі!* (Р. Барадуплін. Мы – беларусы).

– Прыстасавальніцтва, рабская псіхалогія: *Пакуль у капішчах іхніх будзеш паўзці, нібы крот, / Пакуль ты слухаць іх будзеш, і пакуль ты верыць ім будзеш, / І пакуль будзеш скарацца ім, мой беларускі народ, / Вашага бога не ведаю з раем рабоў і гаротных...* (У. Караткевіч. Бекеш, або Ода ерасі); *Звыклы працэс прывядзення ў выкананне прысуду яўна парушаўся, і прычынаю таму – гэты маскоўскі бандыт. Са сваімі беларускімі ворагамі Косцікаў не меў вялікага клопату, тыя былі паслухмяныя і перад ямай наводзілі сябе як авечкі* (В. Быкаў. Жоўты пясочак).

– Змрочнасць, меланхалічнасць: *Жыхары гэтага краю – Полацкага, Невельскага і Себежскага наветаў, – спрадвеку пакутуючы, зусім змяніліся характарам; на іх тварах заўсёды адбіты нейкі смутак і змрочная задумлівасць. У іх фантазіях увесь час блукаюць нядобрыя духі, якія, аднак, служаць злым панам, чараўнікам і ўсім непрыяцелям простага людю* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня).

– Балбатлівасць: *Ды пры іхняй языкатасці яны [беларусы] туды з сапраўднага раю ўсіх перацягнуць* (У. Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі).

Варта адзначыць, што кантэксты з адмоўнай канатацыяй канцэпту *беларускі народ* адзінкавыя.

Таксама ў мастацкай літаратуры знаходзім звесткі і пра знешнасць беларусаў, якія складаюць вобразны кампанент канцэпту *народ*: *Чарнявых сярод беларусаў няшмат... Пераважаюць на Беларусі валасы светла-русыя ці нават бялявыя. Цёмна-русыя і шатэнаў менш. Аднаведна і колер вачэй часцей за ўсё блакітны, шэры ці сіні. Рысы аблічча мяккія, склад здаецца, на першы позірк, крыху далікатным, але гэтая далікатнасць падманвае* (У. Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі).

Як самастойная асоба, народ валодае душой, сэрцам, памяццю і іншымі чалавечымі якасцямі: *...так, жыццё гэтых людзей цяжкое, беднае і прыгнечанае... <...> Жывая яшчэ душа ў народзе гэтым* (М. Багдановіч. Апокрыф); *З цэлым народам гутарку весці, / Сэрца мільёнаў паслухаць біцця... <...> Што не загубяць крыўды жывую / Душу народа, што ўстане са сну...* (Я. Купала. З кутка жаданняў); *Сама гісторыя вучыла: / Шануй, народзе, і цані – / Усё, што поіць-жывіць шчыра / Тваёй свабоды карані! / Шануй душу сваю, народзе, / І ўласнай памяці не траць, / Каб у нязведанай дарозе / Ахвярай хуткасці не стаць!* (Н. Гілевіч. Родныя дзеці); *Цяпер, братцы, мы з граніту, / Душа наша з дынаміту, / Рука цвёрда, грудзь акута, / Пара, братцы, парваць пуга!* (Цётка. Вера беларуса).

Базавы слой канцэпту *народ* у беларускай літаратуры рэканструюецца як ‘супольнасць, што склалася гістарычна і вызначаецца ўсведамлен-

нем свайго адзінства і адрознення ад іншых падобных утварэнняў’. Самавызначэнне народа, абуджэнне нацыянальнай свядомасці, барацьба з прыгнятальнікамі, захаванне нацыянальнай ідэнтычнасці, сувязь з роднай прыродай – паняццевыя кампаненты канцэпту *народ*. У мастацкай літаратуры *народ* – калектыўная асоба, якая валодае ўласным характарам. Як бачым, некаторыя названыя рысы характару супрацьлеглыя – маўклівасць і балбатлівасць, вольналюбівасць і прыстасавальніцтва. Гэта выклікана тым, што намі даследавана не індывідуальна-аўтарская карціна свету аднаго пісьменніка, а тэксты розных аўтараў, светаўспрыманне якіх можа адрознівацца. Таму такая супярэчлівасць – праява разнастайнасці выяўлення канцэпту *народ*.

Калі гаварыць пра каштоўнасць кампанент разгледжанага канцэпту, варта адзначыць, што расійскі даследчык С. Варкачоў называе канцэпты *народ* і *Радзіма* тэLEANOMНЫМІ, г. зн. яны адлюстроўваюць такія каштоўнасці, для абароны якіх чалавек гатовы ахвяраваць уласным жыццём [3, с. 5]. Вытрымкі з мастацкіх тэкстаў яскрава пацвярджаюць гэтую думку: *За лепшу долю роднага краю, / За сваіх браціяў у святой барацьбе – / Гэтакай толькі смерці жадаю, / Памяткі гэткай чакаю сабе* (Я. Купала. З кутка жаданняў); *Быў. Ёсць. Буду. <...> За ўсіх, хто крывёю піша / Ў нязгодзе / З рабства подлай дарогай, / Хто за Край Свой Родны, за ўсе Народы / Паўстане нават на Бога* (У. Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду...).

Па сутнасці, у кантэкстах твораў беларускіх пісьменнікаў пра беларусаў фрагментарна і разам з тым даволі падрабязна апісаны меркаванні пра беларускі народ, або нацыянальныя аўтас-тэрэатыпы. Безумоўна, што ва ўсіх падобных меркаваннях, стэрэатыпах ёсць пэўная доля ўмоўнасці, суб’ектыўнасці, аднак у цэлым яны ўсё ж адлюстроўваюць некаторыя тыповыя рысы псіхалогіі нашай этнічнай супольнасці.

Спіс літаратуры

1. **Антологія канцэптов** / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т. 1. – 352 с.
2. **Беларусазнаўства**: навучальны дапаможнік / пад рэд. П. Брыгадзіна. – Мінск: Завігар, 1998. – 288 с.
3. **Воркачев, С. Г.** Singularia tantum: идеологема “народ” в русской лингвокультуре: монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград: Парадигма, 2013. – 254 с.
4. **Колесов, В. В.** Язык и ментальность / В. В. Колесов. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.
5. **Маслова, В. А.** Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Academia, 2001. – 202 с.
6. **Попова, З. Д.** Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2010. – 314 с.

Кацярына ПІВАВАР,
аспірант кафедры беларускага мовазнаўства
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя П. М. Машэрава.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19.03.2014 г.

СТАНАЎЛЕННЕ АДМІНІСТРАЦЫЙНА-КАНЦЫЛЯРСКАГА ПАДСТЫЛЮ РОЛЯ ПРАЦ МІКОЛЫ ГУТКОЎСКАГА

УДК 811.161.3'38

У артыкуле аналізуецца праца юрыста М. Гуткоўскага, якія значна паўплывалі на развіццё адміністрацыйна-канцылярскага падстылю беларускай мовы ў 1920-я гг. Разглядаецца лексічны і сінтаксічны матэрыял дапаможнікаў па справаводстве, перакладзеных М. Гуткоўскім, выяўляюцца некаторыя тэндэнцыі ў адборы спецыфічных моўных сродкаў афіцыйна-справавога стылю.

Ключавыя словы: *афіцыйна-справавы стиль, адміністрацыйна-канцылярскі падстыль, справаводства, справаводчая тэрміналогія, Мікола Гуткоўскі.*

This article analyses works of lawyer M. Hutkousky that influenced significantly the development of officialese in Belarusian language in 1920s. Lexical and syntax materials have been considered in paperwork guide, translated by M. Hutkousky, some tendencies could be observed while choosing specific language means of official style.

ПЕРАДУМОВЫ РАЗВІЦЦЯ

АДМІНІСТРАЦЫЙНА-КАНЦЫЛЯРСКАГА ПАДСТЫЛЮ

Выпрацоўка моўных сродкаў афіцыйна-справавога стылю новай беларускай літаратурнай мовы звязана з яе вяртаннем у заканадаўчую і справаводчую сферы зносін. Найбольш інтэнсіўна гэты працэс адбываўся ў першае дзесяцігоддзе існавання БССР, калі справаводства ў дзяржаўных установах пераводзілася на беларускую мову, што вымагала ўніфікацыі афіцыйных папер, а таксама распрацоўкі моўных стандартаў адміністрацыйна-канцылярскага падстылю. На пачатковым этапе стылістычныя нормы выпрацоўваліся спарадычна. Асобы, задзейнічаныя ў справаводчай сферы, мусілі афармляць дакументацыю па-беларуску, не маючы спецыяльных даведнікаў і слоўнікаў. Аднак у 1926 г. сітуацыя змянілася: убачылі свет адразу некалькі спецыяльных дапаможнікаў на беларускай мове, былі выдадзены слоўнікі юрыдычнай і справаводчай тэрміналогіі. Названыя выданні не сталі нарматыўнымі ў поўнай меры, але іх з'яўленне сведчыла пра закладванне пэўнай моўнай традыцыі, і немалую ролю ў гэтым працэсе адыгрывала дзейнасць юрыста М. Гуткоўскага.

Мікола Гуткоўскі ў лінгвістычнай навуцы вядомы найперш як стваральнік “Тэрміналогіі права” (дзясяты выпуск “Беларускай навуковай тэрміналогіі”, што выйшаў у 1926 г.), даследчык заканадаўства БССР. Яго правазнаўчая дзейнасць была надзвычай плённай: ён першым сістэматызаваў заканадаўчыя акты, выдадзеныя ў БССР з 1919 да 1928 г. [3], падрыхтаваў “Праект сістэмы адміністрацыйнага кодэксу БССР” [2]. Аднак сярод прац навукоўца ёсць і тыя, што спрыялі развіццю і выпрацоўцы моўных сродкаў не толькі заканадаўчага, але і адміністрацыйна-канцылярскага падстылю. У прыватнасці, М. Гуткоўскі пераклаў на беларускую мову і падрыхтаваў да выдання два спецыяльныя дапаможнікі па спра-

ваводстве – “Падручнік справаводства раённых і выканаўчых камітэтаў” [6] і “Падручнік справаводства сельскіх і месчачковых саветаў” [7]. Абедзве кнігі выйшлі ў 1926 г. Апрача таго, ва ўжо згаданую “Тэрміналогію права” [9] быў уключаны пласт лексікі, пашыранай у сферы справаводства: назвы дакументаў і іх частак, назвы службовых працэдур і г. д. Таму і гэты тэрміналагічны слоўнік стаў важным крокам у развіцці беларускай справаводчай лексікі.

Падручнікі па справаводстве, перакладзеныя М. Гуткоўскім, для лінгвістычных даследаванняў вельмі цікавыя. У іх падрыхтоўцы ўдзельнічалі прадстаўнікі органаў улады, а таму выданні былі найбольш аўтарытэтнымі для дзяржаўных устаноў. Выкладзеныя ў іх патрабаванні да афармлення афіцыйных папер і арганізацыі сістэмы справаводства былі абавязковымі для ўсіх раённых і сельскіх выканаўчых камітэтаў. Мэта абодвух дапаможнікаў – арганізацыя эфектыўнай і апэратыўнай сістэмы справаводства ў мясцовых органах улады, уніфікацыя дакументаў. Гэтым абумоўлена і спецыфіка выданняў: шмат увагі ў іх адводзіцца тэарэтычным пытанням арганізацыі справаводства, падрабязна апісваецца сістэма вядзення дакументацыі, прыводзіцца класіфікацыя дакументаў і некаторыя ўзоры афіцыйных папер. У дапаможніках не закранаюцца лінгвістычныя пытанні, праблемы афармлення дакументацыі па-беларуску, аднак перакладчыку давялося перадаць шматлікія спецыяльныя паняцці, устойлівыя канцылярскія выразы, спецыфічныя сінтаксічныя канструкцыі, уласцівыя афіцыйна-справавому стылю. Можна сцвярджаць, што пры перакладзе падручнікаў М. Гуткоўскі апрабоўваў на практыцы падрыхтаваны ім тэрміналагічны слоўнік юрыдычнай лексікі, а таксама ствараў пэўныя ўстойлівыя канцылярскія словазлучэнні, клішэ, характэрныя толькі для мовы справаводства.

ЛЕКСІЧНЫЯ СРОДКІ

Працу над зборам юрыдычнай тэрміналогіі М. Гуткоўскі распачаў у 1921 г. Пасля разгляду сабранага матэрыялу Тэрміналагічнай камісіяй і ўнясення пэўных правак слоўнік быў выдадзены. Аднак сам аўтар адзначаў, што ў слоўніку заставаліся некаторыя недахопы і памылкі, а выданне мела хутчэй рэкамендацыйны, чым нарматыўны характар. М. Гуткоўскі звязваў гэта з тым, што тэрміналогія “распрацоўвалася ў той час, калі афіцыйнае праўнае мовы ў нас амаль што не было, а калі з’явілася гэтая мова, у нас было вельмі мала часу, каб праверыць гэтую тэрміналогію на працы. Яна апрацоўвалася ў спешным парадку і канчатковаю лічыцца не можа” [1, с. 4]. Менавіта такая паскораная распрацоўка тэрміналагічнага апарату і моўных сродкаў афіцыйна-справавога стылю ў цэлым тлумачыць варыянтнасць некаторых тэрмінаў у слоўніку.

Сярод асноўных крыніц беларускай праўнай тэрміналогіі М. Гуткоўскі называў мову народную, крыніцы на старабеларускай мове (Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Статуты ВКЛ, акты Заходняй Русі), запазычанні і аўтарскія наватворы. Пры гэтым перавага аддавалася менавіта мове народнай, дыялектнай. Словы іншамоўнага паходжання пераймаліся толькі ў тых выпадках, калі ў беларускай мове адпаведнага тэрміна не знаходзілася, і датычыла гэта найперш слоў інтэрнацыянальных (*адміністрацыйны, дэбет, дублікат** і пад.). У пэўных выпадках аўтар уводзіў у слоўнік лексемы, створаныя шляхам калькавання тэрмінаў іншых славянскіх моў: *безнагародна – безвозмездно, праўнік – юрист* (польск. *prawnik*), *зьдзірства – вымогательство* (укр. *здирство*) і інш. Юрыдычныя помнікі на старабеларускай мове М. Гуткоўскі лічыў каштоўнай крыніцай для праўнай тэрміналогіі, аднак зазначаў, што “распрацаваць грунтоўна гэтыя матэрыялы – рэч немажлівая. Прыходзілася карыстацца гэтым бязмерна каштоўным матэрыялам павярхоўна, пераважна тымі алфавітнымі паказчыкамі, якія далучаны да некаторых выданняў” [1, с. 7]. Паказальна, што аналагічныя шляхі распрацоўкі слоўніка літаратурнай мовы называліся і лінгвістамі (напрыклад, у артыкулах С. Некрашэвіча [5], Я. Лёсіка [4]). Такім чынам, агульныя заканамернасці развіцця літаратурнай мовы, выпрацаваныя беларускімі лінгвістамі 1920-х гг., у поўнай меры знайшлі адлюстраванне і ў развіцці юрыдычнай тэрміналогіі.

Спецыфіка моўных сродкаў перакладных падручнікаў па прававодстве абумоўлена тым, што М. Гуткоўскі меў канкрэтны тэкст для пе-

ракладу з рускай мовы, адпаведна, ён уводзіў ва ўжытак толькі тыя тэрміны, моўныя клішэ, якія суадносіліся з канкрэтнымі рускамоўнымі першакрыніцамі. Першакрыніцай для “Падручніка прававодства раённых выканаўчых камітэтаў” было “Руководство по делопроизводству волисполкомов” [8]. Супастаўленне беларускага перакладнага і рускага арыгінальнага выданняў дазволіла выявіць пэўныя заканамернасці ў адборы спецыяльных моўных сродкаў, якія выкарыстаў М. Гуткоўскі ў сваім перакладзе.

У першую чаргу звяртае на сябе ўвагу той факт, што перакладчык імкнецца перадаць стылістычную маркіраванасць тэкстаў, выкарыстоўваючы моўныя сродкі, якія суадносіліся з моўнымі сродкамі арыгінала. Таму нярэдка моўныя клішэ перакладаліся паслоўна: *даваць распараджэнне аб унясенні пытанняў на павестку пасяджэнняў* [6, с. 9], *выкананьне папер* [6, с. 56], *прыняццё мер дысцыплінарнага характару* [6, с. 55] і пад. Аднак гэтая тэндэнцыя мела амбівалентны характар: з аднаго боку, як ужо было паказана, М. Гуткоўскі ўжываў паслоўны пераклад маркіраваных словазлучэнняў, з другога боку, ён пазбягаў семантычнага калькавання асобных слоў. У прыватнасці, выраз *імаецца допушчэнне* перакладаў беларускім *ёсьць дапушчэнне* (аднак у іншых выпадках перакладчык выкарыстоўваў беларускі дзеяслоў *мецца: маюцца дадаткі*), словазлучэнне *неабходимо отправить* – беларускім *трэба паслаць* і пад. У такіх выпадках рускае слова з выразным адценнем афіцыйнасці замяняецца нейтральным беларускім адпаведнікам.

Аналагічныя прыклады можна знайсці і ў падручніку для сельскіх і месчакowych саветаў. У прыватнасці, вельмі паказальны наступны сказ: *Падаўца гэтага Казлоўскі Сьцяпан Сьцяпанавіч ёсьць у сапраўднасьці грамадзянін м. Койданава...* [7, с. 28]. Відавочна, у гэтым выпадку дзеяслоў *ёсьць* замяняе рускі дзеяслоў *являецца*. Аднак разам з тым у вылучаным словазлучэнні знаходзім і неўласцівы “народнай мове” элемент у *сапраўднасьці*, які ўяўляе сабой сінтаксічную кальку рускага канцылярызма *в действительности*.

Паколькі канкрэтных спецыяльных слоўнікаў у падручніках няма, для больш поўнага і сістэмнага ўяўлення пра лексічныя сродкі адміністрацыйна-канцылярскага падстылю, выпрацаваныя М. Гуткоўскім, мы вылучалі маркіраваныя адзінкі (словы і словазлучэнні са стылістычнай афарбоўкай афіцыйнасці) непасрэдна з тэксту – з тэарэтычнай часткі выданняў, а таксама з прыведзеных у іх узораў афіцыйных папер. Усе лексічныя адзінкі былі падзелены на тэматычныя групы – назвы дакументаў, іх частак; абазначэнні службовых працэдур; назвы асоб, задзейнічаных у афіцыйна-справаводчай сферы.

* Ілюстрацыйны матэрыял прыводзіцца з захаваннем арфаграфіі арыгінала.

Такім чынам, у падручніках зафіксаваны наступныя назвы дакументаў: *скарга, дагавор, асабовая справа, распараджэньне, угода, статут, расьпіска, апіс, пасьведчаньне, спраўка, загад, цыркулярнае распараджэньне, інструкцыя, адносьнік, справаздача, даверанасьць, заява, просьба* і інш. У тэкстах падручнікаў знаходзім асобныя выпадкі полінайменнасці тэрмінаў: *выгавар – вымова – нагонка, скарга – жалаба*. Паказальна, аднак, што не заўсёды лексічным адзінкам, зафіксаваным у дапаможніках, адпавядаюць пераклады ў “Тэрміналогіі права”. Напрыклад, у слоўніку прыводзіцца толькі адзін пераклад для рускага тэрміна *выговор – выгавар*, няма ў ім і тэрміна *жалаба*, як сінанім слова *скарга* прыводзіцца лексема *жалба*. Наяўнасць сінаніміі і полінайменнасці ў сістэме канцылярскай лексікі дазваляе меркаваць, што ў далейшым у традыцыі справаводства адны варыянты маглі замацавацца ў якасці нормы, іншыя – выйшлі з ужывання.

Сярод назваў службовых працэдур можна вылучыць такія, як *пасыланьне папер, адсыланьне папер, звальненне ад нядоімкі на падатку, аблажэньне падаткам, рэгістрацыя дагавораў* (словазлучэнні з апорнымі назоўнікамі); *зрабіць настанову, выдаваць дазваленні, складаць акт, рэгістраваць паперы* (словазлучэнні з апорнымі дзеясловамі).

Прапанавана і група лексікі для абазначэння асоб, задзейнічаных у працэсе справаводства: *сакратар, падаўца, справавод, адрасат, адрасант, памочнік* і шэраг іншых.

Лексічная сістэма адміністрацыйна-канцылярскага падстылю, распрацаваная Міколам Гуткоўскім, цэласная і багатая. Арыентацыя на рускамоўныя тэксты абумовіла наяўнасць у падручніках паслоўна перакладзеных справаводчых клішэ, аднак гэта паспрыяла стылістычнай аднароднасці тэкстаў.

СІНТАКСІЧНЫЯ СРОДКІ

Падручнікі справаводства, перакладзеныя М. Гуткоўскім, даюць пэўнае ўяўленне і пра сінтаксіс дакументных тэкстаў 1920-х гг. Пры перакладзе сінтаксічных канструкцый М. Гуткоўскі часцей за ўсё выкарыстоўваў прыём калькавання, перакладаючы кожны кампанент канструкцыі. У сувязі з гэтым большасць сказаў у беларускіх падручніках пабудавана на ўзор рускіх. Выключэнне складае толькі пераклад асобных сказаў з дзееспрыметнікавымі зваротамі, у якіх дзееспрыметнік мае форму цяперашняга часу. Даволі часта навуковец перакладаў гэтыя звароты складаназалежнымі сказамі, пазбягаючы нехарактэрнай для беларускай мовы словаформы. Напрыклад: *Паперы і лісты, якія праходзяць праз установу, называюцца дзелавымі* [6, с. 7]. У рускім тэксце гэтаму сказу адпавядае наступны: *Бумаги и письма, имеющие обращение*

в учреждениях, называются деловыми [8, с. 9]. Аднак такая тэндэнцыя вытрымана непаслядоўна: *Справаводства выяўляецца... у выкананні папер і спраў, складаючых прадмет перапіскі...* [6, с. 7].

Адна з самых выразных рыс сінтаксісу, адлюстраваных у тэкстах падручнікаў, – спецыфічная арганізацыя сказаў: вельмі пашыраны такія сказы, у якіх аб’ект дзеяння выражаецца назоўнікам ці займеннікам назоўнага склону, суб’ект дзеяння або адсутнічае, або выражаецца назоўнікам у форме творнага склону, а прэдыкат – зваротным дзеясловам. Менавіта такія сінтаксічныя канструкцыі складаюць аснову абодвух падручнікаў і сустракаюцца практычна ў кожным сказе: *паперы рэгіструюцца, пасьведчанні выдаюцца сельскімі саветамі, паперы выконваюцца, робяцца ўсе патрэбныя дзеі* [7, с. 6], *пытанне выносіцца на Пленум Сельскага Савету, выкананне робіцца, рэшта папер можа пасылацца* [7, с. 7], *на адкрыцці пакета правяраецца яго змест* [6, с. 13], *адказавая выходная папера... перадаецца на подпіс сакратару* [6, с. 17].

Такія канструкцыі пашыраны не толькі ў тэарэтычнай частцы падручнікаў, але і ва ўзорах дакументаў: *Накіроўваецца пры гэтым форма № 5 і прапануецца падаць... звесткі аб колькасці агнястрэльнага аружжа...* [6, с. 48].

Шырока выкарыстоўваюцца ў падручніках пасіўныя і безасабовыя канструкцыі: *Па паказаннях жыхароў засыценку Клімава нейкі конь, на прыметах падобны да майго, быў запрымечаны ўначы... але да гэтага часу мне адшукаць свайго каня не ўдалося* [7, с. 31]; *Патрэбна ўхільяцца ад усякае ўнутранае перапіскі паміж справаводствамі* [6, с. 16]; *Па Вашым загадзе быў зроблены негалосны нагляд* [6, с. 53]. У такіх выказваннях акцэнт пераносіцца з суб’екта дзеяння на аб’ект, за кошт чаго ўтвараецца маркіраванасць канструкцый.

Адна з характэрных рыс сінтаксічнай арганізацыі дакументных тэкстаў, змешчаных у падручніках, – частае ўжыванне інверсіі. Напрыклад: *...што подпісам з пячаткаю сьведчыцца* [7, с. 25]; *дагавор гэты пасьведчаны...* [7, с. 37]. Гэтую ўласцівасць можна разглядаць як архаічны элемент сінтаксісу дакументных тэкстаў.

Маркіраванасць сінтаксісу ў асобных выпадках ствараецца за кошт абазначэння прыналежнасці праз ужыванне словазлучэнняў з сувязю кіравання замест дапасавання, напрыклад: *Паведамляю аб прапажы 2-га жніўня г. г. у мяне каня* [7, с. 31]. Больш натуральным у мове штодзённых зносін у гэтым выпадку было б выкарыстанне азначэння *майго*.

Ва ўзорах дакументаў найбольш пашыраны простыя сказы, ускладненыя дзееспрыслоўнымі зваротамі. Напрыклад: *У выпадку правіловасці заявы зняць лішку налічанай сумы, зрабіўшы аднаведную праўку ў кнігах* [7, с. 48]; *Даводзячы*

аб гэтым, Койданаўскі Раён. Вык. Камітэт проціць далейшага загаду [6, с. 53]. Разам з тым даволі часта ўжываюцца складаныя сказы, сярод якіх пераважаюць складаназалежныя, напрыклад: *Мы лічым вельмі патрэбным мець школу, у якой нашы дзеці маглі-б атрымоўваць адукацыю, і просім дапамагчы нам. Разам з гэтым мы заяўляем, што частку выдаткаў мы бяром на сябе* [6, с. 49].

Падручнікі прававодства адлюстроўваюць працэс стварэння і замацавання ва ўжытку стандартных канструкцый, узнаўляльных у пэўных камунікатыўных сітуацыях. Сінтаксічная арганізацыя дакументных тэкстаў у падручніках па прававодстве для сельскіх саветаў і раённых выканаўчых камітэтаў мае некаторыя спецыфічныя рысы. Гэтая спецыфіка ў вялікай ступені была перанята з арыгінальных тэкстаў, напісаных на рускай мове. Сярод такіх спецыфічных рыс можна назваць пашыранасць безасабовых і пасіўных канструкцый, выкарыстанне стандартных канструкцый, ускладненасць структуры і семантыкі сказаў. Даследаваны матэрыял паказвае, што на старонках разгледжаных падручнікаў цэласная сістэма сінтаксічных сродкаў афіцыйна-прававодчага стылю яшчэ не была распрацавана, аднак у ёй вызначыліся асноўныя шляхі яе далейшага развіцця.

Немалы ўнёсак у развіццё моўных сродкаў афіцыйна-прававога стылю беларускай мовы, і адміністрацыйна-канцылярскага падстылю ў прыватнасці, зрабіў Мікола Гуткоўскі. Яго моватворчая праца ў галіне прававодства арганічна спалучалася з плённай правазнаўчай дзейнасцю. Закладзеныя ім традыцыі ў значнай ступені былі пераняты і працягваюцца на сучасным этапе.

Спіс літаратуры

1. Гуткоўскі, М. Беларуская праўная тэрміналогія / М. Гуткоўскі. – Мінск, 1927. – 13 с.
2. Гуткоўскі, М. М. Праект сістэмы адміністрацыйнага кодэксу БССР / М. М. Гуткоўскі. – Мінск : Выд. праул. БДУ, 1930. – 162 с.
3. Гуткоўскі, М. М. Сістэматычны паказчык (спроба сістэматыкі) заканадаўства Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі за 1919 – 1928 гады з алфавітна-прадметным паказчыкам і спісам чынных на 1 студзеня 1929 года законаў / уступ. арт. А. Г. Чарвякова, М. Я. Грэдынгера. – Мінск : Выд. кіраўніцтва спраў СНК, 1929. – 264 с.
4. Лёсік, Я. Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы / Я. Лёсік // Польша. – 1924. – № 2 (10). – С. 192 – 205.
5. Некрашэвіч, С. Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы / С. Некрашэвіч // Польша. – 1925. – № 5. – С. 164 – 186.
6. Падручнік прававодства раённых выканаўчых камітэтаў. Вып. 1. Агульнае прававодства і спецыяльныя прававодствы : адміністрацыйнае і паштовае. – Мінск : Выд. сакратарыяту ЦВК БССР, 1926. – 108 с.
7. Падручнік прававодства сельскіх і месцачковых саветаў. Вып. 1. Агульнае прававодства і спецыяльныя прававодствы : адміністрацыйнае, паштовае. – Мінск : Выд. сакратарыяту ЦВК БССР, 1926. – 54 с.
8. Рукводство по делопроизводству волисполкомов. Вып. 1. Общее делопроизводство / под ред. Ю. А. Тиличеева и Н. В. Икономова от НКРКИ и Г. В. Соловьева от НКВД. – 2-е изд. – М. : Тип. НКРКИ, 1924. – 168 с.
9. Тэрміналогія права // Беларуская навуковая тэрміналогія : у 4 кн. / Тэматычны дадатак да нумара “ARCHE”, прысвечанага беларускаму мовазнаўству 1920-х гг. – 2-е выд., стэрэатып. – ARCHE, 2010. – Кн. 1. – С. 598 – 697.

Святлана БОГУШ,
аспірант кафедры гісторыі беларускай мовы
філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 14.04.2014 г.

Прафесійная лексіка

ТЭРМІНАЛОГІЯ ПРЫРОДНЫХ НАДЗВЫЧАЙНЫХ СІТУАЦЫЙ

Прыродныя надзвычайныя сітуацыі (НС) побач з тэхнагеннымі НС* – адзін з асноўных відаў НС. Прааналізуем у выглядзе класіфікацыі тэрміналогію НС прыроднага характару.

НС прыроднага характару ўзнікаюць на пэўнай тэрыторыі (або акваторыі) пад уплывам крыніцы прыроднай НС і лічацца стыхійнымі бедствамі. *Стыхійнае бедства (стыхія)* – разбуральная прыродная або прыродна-антрапагенная з’ява (працэс) значнага маштабу, у вы-

ніку якой узнікае пагроза для жыцця і здароўя людзей, разбурэнне або знішчэнне матэрыяльных каштоўнасцей і кампанентаў навакольнага асяроддзя. Усе небяспечныя з’явы прыроднага характару класіфікуюцца ў залежнасці ад тэрыторыі (зоны) узнікнення.

Небяспечныя з’явы ў атмасферы [грэч. *atmos* ‘пара’ + *sphaira* ‘шар’], або небяспечныя метэаралагічныя [грэч. *meteōra* ‘атмасферныя і нябесныя з’явы’ + *logos* ‘слова, вучэнне’] (гідраметэаралагічныя, аграметэаралагічныя) з’явы: буры, ураганы, смерчы (тарнада), шквалы, вертыкальныя віхры, буйны град, моцны дождж (лівень), моцны снегапад, моцны

* Тэрміналогію тэхнагенных надзвычайных сітуацый Наталля Бунько разгледзела ў снежаньскім нумары “Роднага слова” за 2013 г. – Заўвага рэд.

галалёд, моцны мароз, моцная завея, моцная спякота, моцны туман, засуха, сухавей, замазкі, наліпанне снегу. Кожная небяспечная метэаралагічная з’ява, якая можа ўзнікнуць на тэрыторыі нашай краіны, характарызуецца гранічна дапушчальнымі паказчыкамі хуткасці ветру, колькасцю і працягласцю выпадзення ападкаў, максімальнай або мінімальнай тэмпературай паветра, атмасфернай бачнасцю. Напрыклад, небяспечнай прыроднай з’явай лічыцца *вецер (смерч, шквал)* з максімальнай хуткасцю, роўнай 15 м або большай за 15 м у секунду; *моцная завея* працягласцю не менш за 12 гадзін з хуткасцю ветру, роўнай 15 м або большай за 15 м у секунду пры бачнасці, роўнай 500 м або меншай за 500 м; *галалёд* з дыяметрам адкладання лёду на паверхні, роўнай 20 мм або большай за 20 мм; *моцны мароз* з мінімальнай тэмпературай паветра -35°C і ніжэй; *моцная спякота* з максімальнай тэмпературай паветра $+35^{\circ}\text{C}$ і вышэй. Незалежна ад характару метэаралагічных з’яў за кожнай з іх па адзінай вызначанай нарматыўнымі дакументамі праграме праводзяцца рэгулярныя назіранні і кантроль за іх развіццём у навакольным асяроддзі.

Небяспечныя з’явы ў літасферы [грэч. *lithos* ‘камень’] узнікаюць на верхняй цвёрдай абалонцы Зямлі і падзяляюцца на геафізічныя і геалагічныя [грэч. *gē* ‘зямля’] небяспечныя з’явы, а таксама прыродныя пажары. Геафізічныя небяспечныя з’явы – землятрусны і выкіды вулканаў, геалагічныя небяспечныя з’явы – апоўзні, селі, абвалы, лавіны, абразія*, эрозія глебы, прасадкі лёсавых** грунтоў, правал зямной паверхні ў выніку карсту*** і інш. Прыродныя пажары лічацца прыроднымі НС, да якіх у залежнасці ад віду падпаленага матэрыялу і месца знаходжання належаць лясныя пажары, палявыя пажары (або пажары хлебных масіваў), тарфяныя (балотныя) пажары, падземныя пажары гаручых выкапняў; ад ахопу плошчы – асобныя пажары, масавыя пажары, суцэльныя пажары; ад характару гарэння – нізавыя пажары, верхавыя пажары, падземныя (глебавыя) пажары.

* **Абразія** (ад лац. *abrasio* ‘саскрабанне’) – разбурэнне хвалямі і прыбоем берагоў акіянаў, мораў, азёраў, вадасховішчаў. – *Заўвага рэд.*

** **Лёс** (ням. *Löss*) – аднародная тонказярністая вапнавая горная парода светла-жоўтага або палевага колеру. – *Заўвага рэд.*

*** **Карст** (ням. *Karst* ад назвы плато *Карст* у Славеніі) – з’явы і працэсы, якія ўзнікаюць пад уплывам прыродных паверхневых і падземных водаў у растваральных горных пародах. – *Заўвага рэд.*

Небяспечныя з’явы ў гідрасферы [грэч. *hydôr* ‘вада’] узнікаюць на воднай абалонцы Зямлі і складаюцца з небяспечных гідралагічных з’яў (зажоры, заторы, катастрофічныя паводкі, разводзі, моцныя дажджавыя патокі і інш.), небяспечных марскіх з’яў (тайфуны, цыклоны, цунамі, моцнае хваляванне, цягун**** у партах, напор ільдоў, непраходны лёд і інш.) і небяспечных гідрагеалагічных з’яў (нізкія або высокія ўзроўні грунтавых водаў). Гідралагічныя НС характарызуюцца высокім (навадненне, паводка) або нізкім узроўнем вады на водазаборных збудаваннях гарадоў, прамысловых аб’ектаў і будаўнічых сістэм, а таксама раннім ледаставам і з’яўленнем лёду на суднаходных рэках, азёрах, вадасховішчах.

Небяспечныя біялагічныя з’явы [грэч. *bios* ‘жыццё’] узнікаюць у выніку небяспек, якія адбываюцца пад уплывам дзейнасці жывёлных аб’ектаў – мікраарганізмаў, грыбоў, раслін, жывёл і людзей: інфекцыйныя захворванні людзей (экзатычныя і асабліва небяспечныя інфекцыйныя захворванні, эпідэмія, пандэмія), інфекцыйныя захворванні сельскагаспадарчых жывёл, паражэнні сельскагаспадарчых раслін хваробамі і шкоднікамі сельскагаспадарчых культур (масавыя распаўсюджванне шкоднікаў раслін і інш.).

У выніку адзначым: тэрміналогія НС прыроднага характару складаецца з тэрмінаў, што абазначаюць небяспечныя прыродныя з’явы, кожная з якіх характарызуецца зонай (тэрыторыяй узнікнення), крыніцай (прычынай, пад уплывам якой узнікае), гранічна дапушчальнымі межамі, паражальнымі фактарамі і наступствамі, а таксама спосабамі папярэджання і прагназавання.

Спіс літаратуры

1. **Безопасность в чрезвычайных ситуациях** : классификатор чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера стран СНГ : принят Межгос. советом по чрезвычайным ситуациям природного и техногенного характера стран СНГ 15.08.2002. – Минск, 2003. – 40 с.

2. **Безопасность в чрезвычайных ситуациях**. Мониторинг и прогнозирование опасных метеорологических явлений и процессов. Общие требования : СТБ 1406-2003. – Минск, 2003. – 14 с.

3. **Инструкция о классификации ЧС природного и техногенного характера** / Мин-во по ЧС РБ 19.02.2002. – Минск : НИИ пож. безопасности и проблем ЧС, 2003. – 91 с.

4. **Природа Беларуси. Климат и вода** : энциклопедия : в 3 т. – Минск, 2010. – Т. 2.

Наталля БУНЬКО,
кандыдат філалагічных навук.

**** **Цягун** – гайданне вады ў партах, гаванях, бухтах, якое выклікае цыклічнае перамяшчэнне суднаў, што стаяць ля прычалу.

УСТАЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ ПАРАЎНАННЯ ВЫРАЖЭННЕ АЎТАРСКАЙ АЦЭНКІ Ў МЕДЫЯДЫСКУРСЕ

УДК 811.161.3'42 : 811.111'42

У кантрастыўным аспекце разглядаюцца ўстаўныя канструкцыі з семантыкай параўнання. На матэрыяле нарысаў і рэпартажаў на беларускай і англійскай мовах былі вызначаны дзве формы выражэння параўнання ў рамках устаўных канструкцый, а значыць і аўтарскай ацэнкі прадметаў, з'яў, падзей – экспліцытная і імпліцытная. Выяўлена колькасная прадстаўленасць разгляднага гутарковага сродку ў медыядыскурсе на дзвюх мовах. Адрозненні ў колькасці ўстаўных канструкцый, а таксама формах выражэння параўнання і ацэнкі абумоўлены структурна-зместавымі і жанравымі асаблівасцямі нарысаў і рэпартажаў на кожнай з моў.

Ключавыя словы: *гутарковы сінтаксіс, медыядыкурс, устаўныя канструкцыі параўнання, аўтарская ацэнка.*

The paper deals with the contrastive study of insert constructions of comparison and their role in the expression of the author's assessment. Two forms of expressing comparison and assessment within insert constructions in Belarusian and English media discourse are defined. They are explicit and implicit ones. The analysis has revealed the number of the constructions under consideration in the media texts in both languages. The differences in the number of insert constructions and forms of expressing comparison and assessment in the feature articles and the reports are determined by genre, structural and informative peculiarities of media texts of such kind in each language.

Адметная рыса сучаснага медыйнага дыскурсу – прынцыповая неаднароднасць моўных стыляў, сярод іх важнае месца займае гутарковы. Названая асаблівасць заканамерная за кошт універсальнага характару гутарковай формы мовы, якая спрыяе ахопу даволі шырокай аўдыторыі: “Чым больш людзей уцягваецца ў акт камунікацыі, тым больш універсальнай, агульнай павінна быць форма паведамлення” [1, с. 2]. Пад гутарковым маўленнем, услед за групай вучоных на чале з А. Земскай [2, с. 5], якія распрацавалі тэарэтычную канцэпцыю гутарковага маўлення, мы разумеем некадыфікаваную разнавіднасць літаратурнай мовы, што супрацьпастаўляецца кадыфікаванай літаратурнай мове ў цэлым і адрозніваецца ад яе як з экстралінгвістычнага пункту гледжання (умовамі выкарыстання), так і з уласна моўнага (спецыфічнымі сістэмна-структурнымі ўласцівасцямі).

Устаўныя канструкцыі традыцыйна адносяцца да гутарковых адзінак [3, с. 55; 4, с. 279; 5, с. 269 і інш.], яны шырока ўжываюцца ў сучасных медыятэкстах. Нягледзячы на тое, што галоўнае прызначэнне такіх канструкцый у любым тыпе тэксту – перадача “дадатковых звестак, якія не з'яўляюцца неабходнымі для разумення інфармацыі, выкладзенай у асноўным сказе” [3, с. 59], было б няправільна сцвярджаць, што разгляданыя сінтаксічныя адзінкі няважныя для інфармацыйнага складніка медыятэксту. У сувязі з гэтым устаўныя канструкцыі з семантыкай параўнання ўяўляюць сабой вельмі цікавую моўную з'яву. Яны дазваляюць супаставіць інфармацыю, якая змяшчаецца ў іх рамках, з інфармацыйным планам асноўнага тэксту: *If there was a moment when Sami and I bonded for sure – and the same can be said of Amber and me – it was when we were invited to a*

friend's wedding in Italy... ‘Калі і быў момант, у які Сэмі і я дужа прывязаліся адно да аднаго – тое ж самае можна сказаць пра Эмбер і мяне, – то ён быў, калі нас запрасілі на вяселле сябра ў Італіі...’ (The Guardian, 5.01.2013, р. 3). Пры гэтым пад асноўным тэкстам мы разумеем тое слова, сказ, або, у вельмі рэдкіх выпадках, абзац, да якога адносіцца ўстаўная канструкцыя параўнання ў кожным канкрэтным выпадку.

Прынята лічыць, што параўнанне выконвае важную ролю ў працэсе адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці, бо мы спазнаем свет праз параўнанне [6, с. 3]. У працэсе спазнання чалавек параўноўвае і ацэньвае разнастайныя прадметы ў сваім наваколлі, што падкрэслівае цесную сувязь гэтых дзвюх катэгорый – параўнання і ацэнкі. Так, у прыкладзе *Не ўсё бывае гладка, здараюцца (як і ўсюды) напружаныя сітуацыі* (Звязда, 14.03.2012, с. 3) ва ўстаўной канструкцыі адзначаецца, што напружаныя сітуацыі здараюцца ўсюды, і, такім чынам, інфармацыя не нясе ў сабе ніякай негатыўнай ацэнкі працы сацыяльнага работніка, а нават наадварот, падкрэслівае, што гэта такая ж праца, як і ва ўсіх. Прыклад даказвае, што параўнанне ў медыядыскурсе адлюстроўвае, хутчэй, не аб'ектыўную, а суб'ектыўную рэчаіснасць, бо падчас азнаямлення з тэкстам адрасат вымушаны давяраць меркаванню аўтара, бачыць свет праз прызму аўтарскіх адчуванняў. Такім чынам, цалкам заканамерна, што ўстаўныя канструкцыі з семантыкай параўнання разам з дадатковай інфармацыяй, якая ўводзіцца ў тэкст, змяшчаюць у сабе аўтарскую ацэнку падзей, з'яў, прадметаў.

З мэтай выяўлення спецыфікі ўстаўных канструкцый параўнання ў сучасным медыядыскурсе на беларускай і англійскай мовах, а такса-

ма вызначэння ступені прысутнасці і ролі аўтарскай ацэнкі ў іх мы прааналізавалі 200 нарысаў і рэпартажаў з газет “Народная газета”, “Звязда”, “Культура”, “The Guardian”, “The Independent”, “The Telegraph” і інш. Пры гэтым адзначым, што пад параўнаннем тут разумеецца не толькі стылістычны сродак з уласцівымі яму традыцыйнымі фармальнымі спосабамі выражэння, але і любое супастаўленне інфармацыі з дадатковымі звесткамі аб прадмеце параўнання.

Вынікі аналізу даюць падставы гаварыць пра наяўнасць у сучасных медыятэкстах устаўных канструкцый з рознай формай падачы параўнання. Так, у рэпартажы “Glasgow sub-crawl: a pub crawl via the city’s underground” пры дапамозе фармальнага маркера параўнання – найвышэйшай ступені параўнання прыметніка *the best* у адмоўнай форме – аўтар у выглядзе спадарожнай заўвагі адзначае, што ў дзень правядзення матчу лепш не знаходзіцца на стадыёне: *As it was match day (not the best time to be at Rangers’ Ibrox stadium) we went straight to Govan* ‘Паколькі гэта быў дзень матчу (не самы лепшы час, каб знаходзіцца на стадыёне Рэйнджэрс Айбракс), мы пайшлі проста ў Гован [раён Глазга]’ (The Guardian, 30.11.2012, р. 4). Параўнанне калон у храме Саграда Фамілія ў Барселоне з галінастымі дрэвамі ажыццяўляецца пры дапамозе фармальнай канструкцыі параўнання з саюзам як, узятая у дужкі: *На пэўнай вышыні яны пачынаюць разгаліноўвацца і нахіляцца – і апроч дэкаратыўнай функцыі (сапраўды выглядаюць як галінастыя дрэвы) выконваюць такім чынам больш інжынерную функцыю, бо лепш за звычайныя падтрымліваюць купал* (Народная газета, 11.09.2010, с. 6).

Аўтарская ацэнка прадметаў, з’яў ці падзей у той ці іншай ступені прысутнічае ва ўсіх устаўных канструкцыях параўнання. У самым агульным плане ацэнка змяшчаецца ў рамкі “добра” – “дрэнна”: “Прагматычная катэгорыя ацэнкі заснавана на супрацьпастаўленні прыкмет добры / дрэнны, іншымі словамі, катэгорыя ацэнкі рэалізуецца ў двух асноўных варыянтах + (добра) і – (дрэнна)” [7, с. 274]. Ацэнку таксама можна разумець як усталяванне суадносін паміж нормай, эталонам і тым, што і як ацэньваецца. Так, у прыкладзе пра храм Саграда Фамілія эталонам для параўнання выступаюць галінастыя дрэвы, і калі калоны, якія па праекце павінны нагадваць лес, сапраўды падобныя да свайго эталона, то ацэнка мае прыкмету “добра”. Апазіцыя “добра” – “дрэнна” можа быць таксама паказана з пункту гледжання аўтарскіх адносін і як ухваленне – неўхваленне, што прадэманстравана ў англамоўным прыкладзе – словазлучэнне

не самы лепшы час маніфестуе аўтарскае неўхваленне ідэі знаходжання на стадыёне Рэйнджэрс Айбракс у дзень правядзення матчу.

Ацэначны кампанент ва ўстаўных канструкцыях параўнання маркіруецца не толькі пры дапамозе граматычных формаў і канструкцый, але і лексічна, прычым нярэдка на словы ў лексіка-семантычнай катэгорыі якасці прыпадае значная або нават галоўная семантычная роля. Так, у прыкладзе *Будынак карчмы ці шынка (падаецца, для карчмы ён замалы)* захавайся і сёння (Звязда, 22.01.2013, с. 6) слова *замалы* змяшчае негатыўную ацэнку ў адносінах да нормы, эталона, а менавіта да таго памеру памяшкання, якое можна назваць карчмой.

Паколькі прыярытэтная задача сучаснага медыядыскурсу не так інфармаванне, як уздзеянне на адрасата, аўтары з мэтай дасягнення названай мэты звяртаюцца не толькі да адкрытага, экспліцытнага выражэння ўласнай ацэнкі з дапамогай параўнання, але і да імпліцытнага, што дазваляе практычна незаўважна для чытача пераканаць апошняга ў правільнасці прапанаванай ацэнкі. У партрэтным нарысе пра беларускага лесніка, які займаецца развядзеннем еўрапейскіх лаек, сустраўся прыклад устаўной канструкцыі, у рамках якой параўнанне і ацэнка не ляжаць на паверхні: *Больш за трыццаць гадоў (а гэта, лічы, амаль што палова жыцця) Паницялееў займаецца паляўніцтвам, і лайкі – яго верныя партнёры ў гэтым хобі* (Звязда, 12.12.2012, с. 4). Па-першае, параўнанне тут не маркіравана ні граматычнымі, ні лексічнымі сродкамі. Па-другое, адсутнічае экспліцытная станоўчая або адмоўная ацэнка. Аднак пры дэталёвым разглядзе прыкладу і аналізе больш шырокага кантэксту становіцца відавочным, што элементы параўнання тут – словазлучэнні *трыццаць гадоў* і *амаль што палова жыцця*, а аўтарская ацэнка з ярка выражаным знакам “плюс”. Адзначаны аўтарам факт, што ляснік займаецца развядзеннем лаек амаль палову свайго жыцця, рэпрэзентуе такія яго станоўчыя якасці, як прафесіяналізм, адказнасць, адданасць справе і г. д.

Устаўныя канструкцыі з экспліцытна прадстаўленымі ацэначнымі параўнаннямі складаюць абсалютную большасць разгледаных адзінак у медыядыскурсе на англійскай мове, у той час як для беларускамоўнага медыядыскурсу характэрны ў роўнай ступені экспліцытная і імпліцытная формы. Адной з магчымых прычын гэтага можа быць факт большай прадстаўленасці ўстаўных канструкцый у прынцыпе і ўстаўных канструкцый параўнання ў беларускамоўных медыятэкстах, чым у англамоўных. З табліцы відаць, як выглядаюць у працэнтных суадносі-

нах звесткі пра колькасць разгледаных устаўных канструкцый і колькасць выяўленых устаўных канструкцый розных тыпаў у кожным з жанраў і на кожнай з моў.

Устаўныя канструкцыі параўнання.

Беларуская мова		Англійская мова	
нарысы	рэпартажы	нарысы	рэпартажы
14,3%	17,9%	4,3%	5,1%

Табліца сведчыць, што аўтары медыятэкстаў на англійскай мове менш актыўна карыстаюцца разгледаным гутарковым сродкам з мэтай даць асабістую суб'ектыўную ацэнку і ўздзейнічаць на аўдыторыю, што, аднак, не абмяжоўвае іх у выбары іншых моўных сродкаў для дасягнення мэты.

Іншая верагодная прычына атрыманых звестак – адрозненні ў журналісцкай традыцыі беларускай і брытанскай культур. Структурна-зместавыя асаблівасці англамоўных нарысаў і рэпартажаў такія, што ў іх у большай ступені, чым у аналагічных беларускамоўных тэкстах, падаюцца словы герояў нарыса або рэспандэнтаў у ходзе стварэння рэпартажу. Выказванні саміх удзельнікаў спрыяюць стварэнню пэўнага стаўлення чытацкай аўдыторыі да іх, што, у сваю чаргу, элімінуе вострую неабходнасць з боку аўтараў тэксту ствараць станоўчыя ці адмоўны імідж герояў пры дапамозе розных моўных сродкаў. Такі спосаб уздзеяння, на нашу думку, вельмі эфектыўны, паколькі, з аднаго боку, фактычная інфармацыя ад першакрыніцы выглядае больш дакладнай і пераканальнай, а з другога боку, выбар цытаванага ўрыўка ўсё ж застаецца за журналістам.

У ходзе правядзення аналізу было выяўлена таксама несупадзенне колькасці ўстаўных канструкцый параўнання ў нарысах і рэпартажах на дзвюх мовах. І калі ў тэкстах на англійскай мове гэтую нязначную розніцу можна не ўлічваць, то разыходжанні ў колькасці ўстаўных канструкцый параўнання ў тэкстах на беларускай мове, з нашага пункту гледжання, цалкам заканамерныя і лагічныя. Несумненна, сінтаксічныя адзінкі, якія разглядаюцца ў рамках гэтага даследавання, выконваюць важную ролю ў абодвух жанрах, што пацвярджаецца іх наяўнасцю ў тэкстах (гл. табліцу), тым не менш, у жанры “рэпартаж” на беларускай мове ўстаўных канструкцый параўнання больш. Рэпартаж – гэта жанр, прызначэнне якога заключаецца ў перадачы зместу падзеі праз прызму аўтарскіх назіранняў, адчуванняў, каментарыяў [8, с. 84]. А асноўная характарыстыка рэпартажу – стварэнне “эфекту прысутнасці” (А. Цяртычны, Л. Кройчык, Л. Шыбаева, Х. Закаева, С. Гурэвіч,

Г. Кіленберг і інш.), што патрабуе ад аўтара выкарыстання розных сродкаў вобразнасці, адзін з якіх – параўнанне. Устаўныя канструкцыі, у сваю чаргу, дзякуючы дадатковаму характару даюць магчымасць дасягнуць дадзенага эфекту ў любым пункце развіцця падзей у тэксце без парушэння складнасці апавядання, як, напрыклад, у рэпартажы “Здаровы смех у Аўцюках”: *Тым больш пасля таго, як у Малых Аўцюках (дарэчы, большых за Вялікія Аўцюкі на сто хат – ці не жарт?!) з'явіўся Музей беларускага народнага гумару* (Народная газета [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: http://www.ng.by/ru/issues?art_id=67892. Дата доступу: 4.04.2014). Такім чынам, выяўленыя разыходжанні ў колькасці разгледаных сінтаксічных гутарковых адзінак у нарысах і рэпартажах на беларускай мове абумоўлены іх жанравымі асаблівасцямі.

Праведзенае даследаванне дазваляе зрабіць выснову, што спецыфіка ўстаўных канструкцый параўнання ў сучасным медыядыскурсе на беларускай і англійскай мовах заключаецца ў абавязковасці аўтарскай ацэнкі, якая, у залежнасці ад формы выражэння параўнання, можа быць як экспліцытнай, так і імпліцытнай. Пры гэтым для беларускамоўнага медыядыскурсу ў роўнай ступені характэрны абодва варыянты, у той час як у медыядыскурсе на англійскай мове ўстаўныя канструкцыі параўнання, якія змяшчаюць аўтарскую ацэнку, прадстаўлены выключна экспліцытна прыкладамі, што абумоўлена структурна-зместавымі асаблівасцямі медыйных тэкстаў на англійскай мове.

Спіс літаратуры

1. **Степанов, Г. В.** Стихия языка в стихии споров / Г. В. Степанов // Литературная газета. – 1984. – 27 июня. – С. 2.
2. **Земская, Е. А.** Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е. А. Земская, М. В. КИТАЙГОРОДСКАЯ, Е. Н. ШИРЯЕВ. – М.: Наука, 1981. – 276 с.
3. **Акимов, Г. Н.** Новое в синтаксисе современного русского языка / Г. Н. Акимов. – М.: Высш. шк., 1990. – 168 с.
4. **Валгина, Н. С.** Активные процессы в современном русском языке : учеб. пособие для вузов / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 304 с.
5. **Шварцкопф, Б. С.** Русская пунктуационная система и вставные конструкции / Б. С. Шварцкопф // Russian Linguistics 18. – Netherlands, 1994. – С. 267 – 279.
6. **Бартон, В. И.** Сравнение как средство познания / В. И. Бартон. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – 127 с.
7. **Вольф, Е. М.** Варьирование в оценочных структурах / Е. М. Вольф // Семантическое и формальное варьирование. – М.: Наука, 1979. – С. 273 – 294.
8. **Тертычный, А. А.** Жанры периодической печати : учеб. пособие / А. А. Тертычный. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 312 с.

Таццяна ГРЭБЕНЬ,
аспірант кафедры тэорыі і практыкі англійскай мовы
Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 28.04.2014 г.

Алесь КАЎРУС

ПРАБЕГЛЫ ЧАС, ПРАБЕГЛЫ ЧАЛАВЕК

Як разумеем слова *прабеглы* ў гэтых словазлучэннях? У першым, заўважаем без цяжкасці, даецца прыкмета прадмета (часу) паводле шпаркасі яго руху ў суб'ектыўным успрыманні (аб'ектыўна – час працякае раўнамерна), якое замацавалася ў моўным досведзе народа. “Глумачальны слоўнік беларускай мовы” падае дзеяслоў *прабегчы* ў тым ліку з такім значэннем: “3. Хутка мінуць (пра час). – А, як скоро *прабег час!* Здаецца, толькі *яшчэ была раница!* Гартны” [7].

Сказы, у якіх ужыта слова *прабеглы*, раскрываюць, пацвярджаюць яго значэнне.

Ён *азіраўся назад, на прабеглыя гады, што склаліся ў дзесяцігоддзі* (Б. Пятровіч). *Музыка прабеглага часу* (Радые “Сталіца”. 4.12.2013). *У чаканні ж наступнага года ва ўсіх спадзяванні, што той будзе лепшы, чым мінулы. Прабеглы год быў значным на падзеі ў жыцці Таварыства беларускай культуры ў Літве* (Наша слова. 8.01.2014).

Вылучанае слова – рэдкае, раней, бадай, не сустраканае ці, прынамсі, не запомненае мною. Дык, можа, яно ўзнікла ў апошнія гады?

Адказаць на пытанне часткова можа дапамагчы зварот да фундаментальнай картатэкі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа. Вядучы навуковы супрацоўнік НАН Беларусі М. Крыўко паведаміў, дзякуй яму, што ў картатэцы ёсць адно падобнае ўжыванне: *У зыбкай смуге прабеглых гадоў нейкім яркім вясёлкавым кругам стаіць у памяці той далёкі калядны ясна-марозны дзень...* (М. Ракітны. Вясковыя навелы. 1969, с. 206).

Пэўна ж, гэты адзіны прыклад – не дастатковая падстава для дакладнага “датавання” слова *прабеглы*. Аднак ён сведчыць пра заканамернасць, натуральнасць вытвора (ад дзеяслова *прабегчы* з дапамогай суфікса *-л-*). Можна меркаваць, што і ў тэкстах некаторых іншых беларускіх аўтараў ужыта паданалізнае слова, толькі не ў такой меры (колькасці), каб яго аднесці да разрады актыўнай лексікі. Нават у “Вялікім слоўніку беларускай мовы” Ф. Піскунова [5] яно не зафіксавана.

Словазлучэнне *прабеглы час* не заняло ў беларускай мове цалкам самастойнай пазіцыі як назва асобнага паняцця, рэаліі, яно арганічна прылучылася да шэрагу сінанімічных і блізказначных сінтаксічных канструкцый: *час мінёны* (А. Гарун), *пройдзены час* (Беларускае радыё),

прамінулыя гады (М. Танк), *прамінулы час* (ЛіМ), *мінулае дзяцінства* (Я. Колас); *час, які прайшоў* (*мінуў, праляцеў, прамчаўся, прамільгнуў* і пад.).

Думаецца, і ў такой “талацэ” на долю слова *прабеглы* (пра час) работы хопіць.

А цяпер звернемся да словазлучэння *прабеглы чалавек*. Улічваючы актуальнасць у сучаснай беларускай літаратурнай мове тэндэнцыі да замены суфікса *-ш-* у дзеепрыметніках суфіксам *-л-* (*уцёкшы затрыманы – уцёклы затрыманы, збегшы арыштант – збеглы арыштант*), спрабуем глумачыць слова *прабеглы* так: “які прабег”. І адпаведна будзем сказаць: *Хлопец, прабеглы* (параўн. рус. *пробежавший*) *1000 метраў, сышоў з дыстанцыі*.

У гэтым кантэксце дзеепрыметнік з суфіксам *-л-* выглядае нежывым, нерэалізаваным. Хутчэй тут падыдзе звыклае *прабегшы*, але гэта будзе ўжо дзеепрыслоўе: *Хлопец, прабегшы 1000 метраў, сышоў з дыстанцыі*. Сінтаксічная канструкцыя мае натуральную, не штучную будову. Дарэчы, у згаданай акадэмічнай картатэцы форма дзеяслова *прабегшы* рэпрэзентавана толькі як дзеепрыслоўе, у ролі дзеепрыметніка яна не адзначаецца.

Як жа тады разумець выраз *прабеглы чалавек*? На дапамогу прыходзіць наш папярэдні чытацка-літаратурны досвед. Дзесьці, здаецца, траплялася слова *прабеглы*, ці не ў Якуба Коласа? А што кажа на гэты конт “Глумачальны слоўнік беларускай мовы”? Як меркавалася, там даецца прыметнік *прабеглы* і прыклад-ілюстрацыя з коласаўскага твора: “ПРАБЕГЛЫ, -ая, -ае. Разм. Які многа бачыў, вопытны; хітры. – А быў сярод нас удалец такі, Марка Балук з-пад Цернішч. *Прабеглы .. салдат старой арміі*” [7].

Нягледзячы на тое, што слова *прабеглы* ўжыта ў творах аднаго з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы (паводле картатэкі, 5 разоў і аднойчы ў перакладзе А. Кучарам тэксту К. Паўстоўскага), яно не было падхоплена айчыннымі аўтарамі і ў нашы дні не адносіцца да актыўнай лексікі, не сустракаецца ў новаствараных тэкстах.

Высветлілася, што прыметнік *прабеглы* (для характарыстыкі чалавека) з 1950-х гг. падаецца ў беларускіх слоўніках [4; 2; 3; 6], але гэта не паспрыяла актывізацыі яго ўжывання. Слова *przebiegły* ‘які не дасць сябе ашукаць; хітры, лоўкі’ (і аднакаранёвікі *przebiegłość, przebiegłe*) ёсць у

польскай мове [8]. І ўсё ж лічыць прыметнік *прабеглы* непасрэдным запазычаннем з польскай мовы не выпадае: у гаворцы Стаўбцоўшчыны, радзімы Якуба Коласа, бытуе гэтае слова [1].

Падкрэслім. Паланізм не атрымаў пашырэння. Яго лёс, напэўна, такі, як і многіх іншых лексічных запазычанняў (з польскае) у беларускай мове 1920 – 1930-х гг., што не прайшлі выпрабавання часам.

Такім чынам, хоць прыметнік *прабеглы* (пра чалавека) выступае амонімам да дзеепрыметніка *прабеглы* (пра час), ён не паўстае перашкодай на шляху ўлітаратурвання апошняга. Абодва словы могуць суіснаваць, як і шматлікія іншыя амонімы. Кантэкст дазваляе ўспрымаць іх адэкватна.

Спіс літаратуры

1. **Арашонкава, Г. У.** Тлумачальны слоўнік адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа / Г. У. Арашонкава, Н. А. Чабатар. – Мінск : Беларус. навука, 2003.
2. **Беларуска-рускі слоўнік.** – М. : Дзярж. выд-ва замежных і нацыянальных слоўнікаў, 1962.
3. **Беларуска-рускі слоўнік** : у 2 т. – Мінск : БелСЭ, 1989. – Т. 2.
4. **Белорусско-русский словарь.** – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1953.
5. **Піскуноў, Ф. А.** Вялікі слоўнік беларускай мовы / Ф. А. Піскуноў. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2012.
6. **Слоўнік беларускай мовы.** Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне. – Мінск : БелСЭ, 1987.
7. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1980. – Т. 4.
8. **Universalny słownik języka polskiego.** – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – Т. 3.

Таямніцы народнага слова

СПАС АДЗІН – НАЗВАЎ ШМАТ

АСАБЛІВАСЦІ НАЙМЕННЯ РЭЛІГІЙНЫХ СВЯТ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Жнівень – месяц Спасаў, калі адзначаюцца тры святы, звязаныя са старазапаветнымі падзеямі або дзейнасцю Ісуса Хрыста. У беларускай мове Спасы, як і многія іншыя рэлігійныя святы, не маюць адной фіксаванай назвы. Часцей за ўсё са святам суадносяцца два і больш эартонімаў* у адпаведнасці з праваслаўнай, каталіцкай і народнай традыцыямі. З’ява полінайменнасці шматбакова праілюстравана ў грамадска-палітычнай газеце “Звязда”, якая не спецыялізуецца на асвятленні рэлігійнага жыцця краіны. Пра гэта сведчаць прааналізаваныя публікацыі за 2007 – 2012 гг. Намі выяўлены артыкулы, дзе з’яўляюцца пытанні розных канфесій. Рэлігійныя святы, як правіла, выступаюць найбольш значнай нагодай для друкавання матэрыялаў адпаведнай тэматыкі.

Першае свята: **Вынясенне слаўных дрэў Жыватворнага Крыжа Гасподняга – першы (мядзевы, мокры, макавы) Спас – Макавей.**

14 жніўня Праваслаўная царква адзначае свята вынясення слаўных дрэў Жыватворнага Кры-

жа Гасподняга. Тлумачэнне найменню даецца ў Беларускай праваслаўнай календары са спасылкай на грэчаскі часаслоў: “Па прычыне хваробаў, якія часта распачынаюцца ў жніўні, здаўна ўсталяваўся ў Канстанцінопалі звычай выносіць з царскай скарбніцы слаўнае дрэва Крыжа на дарогі і вуліцы для асвятчэння месцаў і прадухілення хваробаў” [1, с. 61]. Цяпер крыж выносяць не на вуліцу, а ў цэнтр храма. Назва свята даволі грувасткая, складаецца з шасці слоў і супадае з дзеяннем.

Больш распаўсюджанае найменне – *Спас*. “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы” вызначае паходжанне эартоніма ад стараславянскага *сѣнась*, якое, у сваю чаргу, утварылася ад *сѣнасти* ‘берагчы, ратаваць’. У старабеларускай мове лексема *Спас* мела значэнне ‘Збавіцель, Хрыстос’ [6, с. 262]. Адпаведна ў сучаснай беларускай мове *Спас* – гэта ‘Збавіцель, адна з назваў Хрыста’ [4, с. 251], назва выкарыстоўваецца як сінонім да асноўнага наймення – *Ісус Хрыстос*. Вядома, што лексема *Спас* у значэнні ‘Ісус Хрыстос’ лічыцца прымальнай у праваслаўным ужытку. Так, у Беларускай праваслаўнай календары пазначана, што Праваслаўная царква 14 жніўня адзначае яшчэ і святкаванне Усяміласцівага Спаса і Прасвятой Багародзіцы [1, с. 61], а 19 жніўня – Праабражэнне Госпада Бога і Спаса нашага Ісуса Хрыста [1, с. 62]. Адсюль

* **Эартонім** (ад грэч. *eorte* ‘свята’) – уласнае імя, якое абазначае царкоўнае свята. Гл. артыкул «*Богаяўленне, Хрышчэнне, Вадохрышча*». Асаблівасці наймення рэлігійных свят на матэрыяле газеты “Звязда”» **Ганны Басавай і Віктары Пяткевіч** у студзеньскім нумары “Роднага слова” за 2014 г. Пра тое, як беларусы называюць свята Уваскрэсення Хрыста, гэтыя ж аўтары пісалі ў сёлетнім красавіцкім нумары. – *Зайвага рэд.*

і вынікае, што другая назва свята, якое адзначаецца 14 жніўня, – *першы Спас* (першы, таму што ёсць яшчэ другі і трэці) – мае хрысціянскае паходжанне.

Разам з тым першы Спас называюць таксама макавым, мокрым, мядовым. Адсюль – супярэчлівае спалучэнне, калі лексему *Спас* змяніць на яе сінонім – *Хрыстос*. На гэты конт У. Сысоў выказвае меркаванне, што “ў язычніцкай рэлігіі Спас – гэта бажаство, якое ўвасобіла ў сабе Духа ўраджаю, а магчыма, што нават узначальвала цэлы пантэон Духаў поля, лесу, лугу і г. д.” [3, с. 197]. Як доказ гэтаму – выкарыстанне слова *Спас* у беларускім фальклоры: *Святы Спас, памілуй нас!..; Святы Іспас – старэнькі дзядок, на восець садзіў, жыта малаціў...; Святы Спас едзець у поле ды зямельку мяшаець, прыгатаўляець...* [3, с. 198]. Раней жыццё людзей было цалкам прасякнута сельскагаспадарчымі клопатамі. Хлебаробы малілі духаў і багоў аб добрым ураджаі, а калі ён паспяваў, то селянін прыносіў Спасу свае ахвяраванні з новага ўраджаю ў якасці падзякі.

Пазней ідэі хрысціянства напластаваліся на язычніцкія свята ў гонар Спаса. Так, 14 жніўня ў храмах асвятчаюць мёд, мак і ваду. Адпаведна і Спас стаў мядовым, макавым ці мокрым. Канатацыя гэтых назваў даволі насычаная: сюды ўваходзіць як рэлігійная, так і язычніцкая семантыка. Чытачу лёгка ўсвядоміць сэнс свята (хоць бы знешні, рытуальны), бо азначэнне да яго назвы ўказвае на тое, што асвятчаецца царквой у гэты дзень. Гэтым тлумачыцца той факт, што кананічная, шматкампанентная назва – *Вынясенне слаўных дрэў Жыватворнага Крыжа Гасподняга* – не выкарыстоўваецца на старонках “Звязды”, а найменне *Спас* з рознымі дапасаванымі да яго азначэннямі вельмі пашырана: *Традыцыйна на мядовы Спас адбываецца асвятчэнне жыватворнай крыніцы* (16.08.2011); *Спас у зёлкавай карчме. Роўна год таму, якраз на праваслаўнага Спаса, у вёсцы Камуна Любанскага раёна з’явілася зёлкавая карчма* (19.08.2010); *Пачынаецца яно [асноўнае, летняе пампаванне мёду], як правіла, на мядовы Спас* (5.08.2010); *У мінулыя выхадныя дні сотні людзей наводле старадаўняй традыцыі адзначылі мядовы Спас на Блакітнай крыніцы ў Слаўгарадскім раёне* (17.08.2011); *Гэта культывае збудаванне было ўзведзена ў гонар аднаго з хрысціянскіх свят – першага (макавага) Спаса* (18.06.2009). Як бачым, назва *Спас* ужываецца ў дачыненні і да рэлігійнай, і да народнай традыцыі.

Трэцяе найменне свята, якое праваслаўныя вернікі адзначаюць 14 жніўня, – *Макавей*. Макавей – гэта сем святых пакутнікаў, пацярпелых за

сваю веру пры цару-паганцу Антыёху Епіфане ў 166 г. да н. э. У гэты дзень Праваслаўная царква памінае гэтых святых. Акрамя таго, найменне *Макавей* асацыіруецца са старадаўнім звычайем ушанавання маку (*мак* → *Макавей*). 14 жніўня ў храмах, апрача мёду і вады, асвятчаюць мак. Яшчэ адно меркаванне пра паходжанне назвы *Макавей* падаецца ў энцыклапедычным слоўніку “Міфалогія беларусаў”: “У пацвярджэнне назвы на Віцебшчыне кожнай гаспадыні трэба было прыгатаваць хоць бы адну страву, якую можна мачаць (бліны, напрыклад). Пчалаўры здабывалі мёд, каб мачаць у яго агуркі і хлеб” [2, с. 290]. Тут таксама прасочваецца лагічная сувязь: *мачаць* → *Макавей*. Такім чынам, найменне *Макавей*, як і найменне *Спас*, можа мець два тлумачэнні: біблейскае і народнае.

Лексема *Макавей* на старонках “Звязды” сустракаецца даволі часта: *На Макавея багата людзей прыехала ў вёску Стары Дзедзін, што ў Клімавіцкім раёне* (16.08.2011); *Макавей – свята агародаў, крыніц і пчальнікоў. А ў Буда-Кашалёве ці вёсцы Гута Рагачоўскага раёна на агародах расце, вядома, не адна морква, але менавіта ёю сімвалізуецца мясцовы Макавей* (14.08.2010); *Тут заўсёды на Макавея да вады не падступіцца. Зусім не хочацца задавацца пытаннем, хто і калі пачаў ладзіць фэсты ля крыніцы менавіта на Макавея і чаму гэтак імкнуцца людзі за Сож, у выселеную з-за Чарнобыля зямлю* (13.08.2010). Як вынікае з прыкладаў, у газетных тэкстах маецца на ўвазе народнае тлумачэнне гэтага свята; яно асацыіруецца з абрадавымі дзеяннямі, традыцыйнымі ў гэты дзень. Кантэкст ужывання слова *Макавей* звязаны не з духоўнымі асновамі, а са знешнімі рытуаламі, пэўнымі дзеяннямі, якія выконваюць вернікі.

Другое свята, прысвечанае Спасу, беларусы адзначаюць 19 жніўня і называюць *Праабражэнне Госпада Бога і Спаса нашага Ісуса Хрыста* або *другі (яблычны) Спас*. Адно з самых вялікіх свят – *Праабражэнне Гасподняе* – так называецца таму, што незадоўга да сваіх пакут Ісус Хрыстос разам з трыма вучнямі Іакавам, Іаанам і Пятром узышоў памаліцца на Фаворскую гару. Пакуль Збаўца маліўся, вучні заснулі, а калі прачнуліся, то ўбачылі Хрыста ў велічы і славе: твар Яго ззяў, як сонца, і нават вопратка стала белая і зіхатлівая. Лексема *Праабражэнне* запачытана з царкоўнаславянскай мовы, нагадвае пра біблейскую падзею, азначае ‘перамяненне, перайначванне’ [5, с. 359] і ўжываецца менавіта ў адносінах да царкоўнага свята: *Праваслаўная царква адзначае сёння адно з 12 найвялікшых свят хрысціянства – Праабражэнне Гасподняе* (19.08.2010); *Сярод праваслаўных храмаў і пры-*

ходаў Беларусі амаль 70 асвечаны ў гонар свята, якое 19 жніўня адзначалі як прастоўнае, – **Праабражэння Гасподняга** (21.08.2007); *Святкаванне Дня беларускага пісьменства ў Сморгоні 6 верасня адкрые Боская літургія ў саборы Праабражэння Гасподняга* (15.08.2009). У “Звяздзе” гэты эртонім ужываецца ў матэрыялах, дзе гаворка ідзе пра ўласна царкоўныя традыцыі.

Акрамя таго, 19 жніўня нашы продкі адзначалі свята садавіны, таму замест наймення *Праабражэнне ў газеце “Звязда” часцей ужываецца назва яблычны Спас*. Гэтым летнім днём беларусы асвятчаюць яблыкi ды іншую садавіну ў храмах і ўспамінаюць народныя традыцыі, звязаныя з яблычным Спасам: *Асвятчэнне яблыкаў ва ўсіх храмах Беларусі прайшло ўчора – праваслаўныя вернікі адсвяткавалі яблычны Спас* (20.08.2011); *Штогод 19 жніўня, на яблычны Спас, на Спаскую крыніцу ў Майск збіраецца народ* (21.08.2010); *Беларускія “зоркі” адзначалі яблычны Спас на сучасны лад* (22.08.2008); *Таму, калі спявачка, прадзюсар і гаспадыня ўласнага святочнага бюро Ларыса Грыбалёва прапанавала калегам-артыстам і прадстаўнікам бізнэс-эліты сабрацца, каб адзначыць яблычны Спас, ідэя знайшла, што называецца, водгук у масах* (22.08.2008); *Для моладзі на яблычны Спас існавала асобная традыцыя – загадваць жаданні* (22.08.2008). Паходжанне лексемы *Спас* (і народнае, і хрысціянскае) пашырае кантэкст яе выкарыстання.

Завяршаецца цыкл у гонар Спаса 29 жніўня (згодна з праваслаўнай традыцыяй) святам **Перанясення з Эдэсы ў Канстанцінопаль Нерукатворнага Вобраза Госпада Ісуса Хрыста ці трэцім (арэхавым, хлебным, палатняным) Спасам**. Падчас пропаведзі ў сірыйскім горадзе Эдэса Збаўца выцер твар ручніком, на якім пасля адбілася Яго Божае Аблічча. Гэты ручнік прынеслі тагачаснаму цару Эдэсы Аўгару для цудадзеянага пазбаўлення ад невылечнай хваробы. Нерукатворны Вобраз доўга захоўваўся ў Эдэсе, але пасля захопу горада арабамі візантыйскі імператар у 944 г. перанёс яго ў Канстанцінопаль. Як бачым, назва дакладна акрэслівае дзеянні, якія паслужылі прычынай святкавання гэтай даты. Найменне досыць шматслоўнае для неспецыялізаванай перыёдыкі, таму намi быў выяўлены толькі яго рэдукаваны варыянт: *29 жніўня адзначаецца Перанясенне Нерукатворнага вобраза Ісуса Хрыста* (20.08.2011); *Сёння – трэці Спас (малы Спас, Нерукатворны вобраз, палатняны Спас, хлебны, арэхавы)*. *Праваслаўная царква адзначае ў гэты дзень свята ў гонар перанясення ў Канстанцінопаль Нерукатворнага вобраза Ісуса Хрыста ў 944 го-*

дзе. У народзе палатняным яго называюць таму, што ў гэты дзень адбываліся кірмашы і гандлявалі палатном (29.08.2008). З прыкладаў відаць, што свята, якое адзначаюць 29 жніўня, называюць яшчэ *арэхавым* (у гэты дзень асвятчаюць арэхі), *хлебным* (напрыканцы жніўня раней былі дажынкi – у храм прыносілі хлеб з новага ўраджаю), *палатняным*.

На падставе прааналізаванага фактычнага матэрыялу можна зрабіць наступныя высновы:

1. *Полінайменнасць рэлігійных свят – характэрная для беларусаў і беларускай мовы з’ява, і гэта адлюстроўваецца ў перыядычных выданнях.*

2. *У беларускамоўным ужытку рэлігійныя свята маюць некалькі спосабаў намінацыі (з праваслаўнага, каталіцкага і народнага гледжання). Назвы, утвораныя паводле народнай традыцыі, не суадносяцца з пэўнай канфесіяй і зразумелыя для большасці беларусаў, што спрыяе частотнасці іх ужывання на старонках “Звязды”.*

3. *У газеце “Звязда” ўжываюцца ўсе найменныя свята, што абумоўлена неспецыялізаванасцю выдання. Тым не менш было выяўлена, што розныя назвы аднаго і таго ж свята часцей за ўсё не з’яўляюцца лексічнымі дублетамі. Кожнае з гэтых найменняў мае адметную функцыянальна-стылістычную афарбоўку і ўласную сферу выкарыстання, што дае магчымасць гаварыць пра асаблівасці выкарыстання назваў рэлігійных свят у выданні.*

Такім чынам, полінайменнасць рэлігійных свят – натуральная з’ява, якая ўзбагачае лексічны склад беларускай мовы і сведчыць пра моцныя духоўныя традыцыі беларусаў. Праз разнастайнасць назваў рэлігійных свят перадаюцца шматвяковыя здабыткі беларускага народа, назапашаныя на працягу тысячагоддзяў.

Спіс літаратуры

1. **Беларускі Праваслаўны каляндар 1996**. Звод імёнаў святых. Полацкая епархія / уклад. Т. А. Матрунчык, Г. М. Шэйкін. – Мінск : Свята-Петра-Паўлаўскі сабор г. Мінска, Беларускае Праваслаўнае Брацтва Трох Віленскіх Мучанікаў, 1996.
2. **Міфалогія беларусаў** : энцыклапедычны слоўнік. – Мінск : Беларусь, 2011.
3. **Сысоў, У. М.** 3 крыніц спрадвечных / У. М. Сысоў. – Мінск : Выш. шк., 1997.
4. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1983. – Т. 5, кн. 1.
5. **Фасмер, М.** Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1971. – Т. 3.
6. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы**. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – Т. 12.

Ганна БАСАВА,
Вікторыя ПЯТКЕВІЧ.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

3 вопыту работы

ПЕСНЯРЫ НАРОДНАЙ ДУШЫ ТВОРЧАЯ МАЙСТЭРНЯ

Мэты: абагульніць і пашырыць веды вучняў, набытыя на ўроках беларускай мовы, гісторыі і літаратуры; даследаваць сутнасць паняццяў *шчасце* і *шчаслівы* ў жыцці і творчасці Я. Купалы, Я. Коласа і М. Танка; даць вучням магчымасць параўнаць сваё ўяўленне пра шчасце з уяўленнем паэтаў; абудзіць цікавасць да асноўных пытанняў чалавечага быцця, жаданне імкнуцца да сапраўдных каштоўнасцей; развіваць навыкі групавой дзейнасці, публічнага выступлення; стварыць умовы для развіцця лагічнага, творчага мыслення вучняў, моўнай культуры; выхоўваць павагу да класікаў беларускай літаратуры.

Афармленне залы: кветкі, фотаздымкі песняроў, столікі для груп, выстава літаратуры.

Логіка творчай майстэрні: матывацыя → актуалізацыя суб'ектнага вопыту вучняў → арганізацыя ўспрымання → арганізацыя ўсведамлення → праверка разумення → арганізацыя першаснага замацавання → рэфлексія.

ХОД ЗАНЯТКАЎ

I. Арганізацыйны этап.

• **Дэманстрацыя відэароліка** “Шчасце – гэта проста...”.

• **Дыялог настаўнікаў.**

1-ы настаўнік.

Простае шчасце людское,
Так, як і наша з табою...

2-і настаўнік.

Пэўна, складаецца з солі,
З хлеба, сабранага ў полі...

1-ы настаўнік.

З поту, з дарожнага пылу,
З роднага небасхілу...

2-і настаўнік.

А можа, шчасце менавіта ў гэтым,
Каб любаму аддаць свае гады.
Каб адкрываць нязнаныя планеты,
Сівецць, чакаць, кахаць, расціць сады.
А шчасце ж простае зусім, –
Збіраем тое, што пасеем...

1-ы вучань.

Сцяжынак многа і дарог,

Як выбраць тую, што вядзе да шчасця?

2-і вучань. Для мяне бачыць сонейка – гэта шчасце...

3-і вучань. Усміхнуцца маме – шчасце...

4-ы вучань. Быць карысным людзям – таксама шчасце.

5-ы вучань. А што думаюць пра гэта нашы старэйшыя сябры?

Настаўнік. Што такое шчасце? Якога чалавека можна назваць шчаслівым? Мы пачуем ад лірыкаў, гісторыкаў і аналітыкаў – членаў-удзельнікаў навуковага таварыства.

II. Праверка дамашняга задання.

• **Выступленне груп. Абарона работ.**

Лірыкі (апытанне)

Лірык. Для работы трэба высветліць значэнне слова “шчасце”. Наша група звярнулася да “Глумачальнага слоўніка беларускай мовы”: “Шчасце – 1. Стан поўнай задаволенасці жыццём; пачуццё найвялікшай радасці і задавальнення. 2. Пospех, удача”.

А зараз мы пазнаёмім вас з вынікамі апытання, што было праведзена з настаўнікамі, бацькамі, вучнямі (прэзентацыя).

• **Знаёмства з матэрыяламі апытання.**

Настаўнік. Шчасце – гэта не матэрыяльныя каштоўнасці, чалавек не можа быць шчаслівым без духоўных каштоўнасцей. Самае частае і добрае пажаданне, з якім мы звяртаемся адно да аднаго, – пажаданне шчасця. А ці задумваемся мы, што такое шчасце? Адказ на гэтае пытанне людзі не пераставалі шукаць ніколі. У народзе лічаць: шчасце – гэта не жыццё без клопатаў і засмучэнняў, шчасце – гэта стан душы.

Гісторыкі (афарызмы, прытчы)

Гісторык. Наша група звярнулася да гістарычных крыніц. Мы шукалі меркаванні пра шчасце ў розныя часы.

1. “У жыцці ёсць толькі адно несумненнае шчасце – жыць для іншага” (Л. Талстой).

“Асабістае шчасце немагчыма без шчасця іншых” (М. Чарнышэўскі).

“Ёсць два жаданні, выкананне каторых можа скласці сапраўднае шчасце чалавека, – быць карысным і мець спакойнае сумленне” (Л. Талстой).

“Шчасце не ў шчасці, а толькі ў яго дасягненні” (Ф. Дастаеўскі).

“Шчасце – як здароўе: калі яго не заўважаеш, значыць яно ёсць” (І. Тургенеў).

2. “Гэта ўпэўненасць у тым, што вас любяць, любяць дзеля вас саміх” (В. Гюго).

“Цешыцца шчасцем – найвялікшая даброта, мець магчымасць даваць яго іншым – яшчэ большая” (Ф. Бэкан).

“Шчасце павялічваецца ад таго, што ім дзеліш з іншымі” (Ж. Ламетры).

“Першы твой абавязак заключаецца ў тым, каб зрабіць шчаслівым самога сябе. Калі ты сам шчаслівы, ты зробіш шчаслівымі і іншых” (А. Феербах).

“Цаніце кожнае імгненне, кожны дзень жыцця – мо гэта і ёсць самая галоўная навука, сапраўднае шчасце” (А. Моцарт).

Самы шчаслівы чалавек той, хто дорыць шчасце найбольшай колькасці людзей (Д. Дзідро).

“У гэтым свеце няма ні шчасця, ні няшчасця, тое і іншае спасцігаецца толькі ў параўнанні” (А. Дзюма).

“Чалавек жыве сапраўдным жыццём, калі шчаслівы чужым шчасцем” (І. Гётэ).

3. Што ні кажы, а жыццё, ужо само па сабе, ёсць радасць, вялікае шчасце, бяспэжны дар (Я. Колас).

Якое шчасце – / Жыць на белым свеце, / Піць водар траў і цішыню бароў, / Твар падстаўляць пад чабаровы вецер / І мець сям’ю, работу і сяброў (Г. Бураўкін).

Шчасця большага няма ў зярняці, / Як на ніве роднай прарасці! (В. Таўлай).

Музычны фон.

Настаўнік. “Шчасце не залежыць ад таго, хто вы і што вы маеце; яно залежыць выключна ад таго, што вы думаеце” (Д. Карнэгі). Паслухаем аналітыкаў.

Аналітыкі (*напісанне эсэ*)

Аналітык. Прапануем разважанні пра шчасце (*прыклад вучнёўскага сачынення*).

Калі выйсці на вуліцу і, спыняючы людзей, што спяшаюцца кожны па сваіх справах, спытаць, у чым, на іх думку, заключаецца шчасце, то, напэўна, адказы будуць даволі розныя. Таму што шчасце ў разуменні кожнага чалавека рознае. Для кагосьці гэта матэрыяльны дабрабыт, хтосьці бачыць яго ў любімай справе, а хтосьці шчаслівы ад таго, што мае дарагога сэрцу чалавека.

Аднойчы прачытала твор, які так і называўся – “Размова пра шчасце”. Гаворка ў ім ішла пра двух братоў – беднага і багатага. Багаты быў заможны і скупы, бедны ж, хоць і не прыдбаў матэрыяльнага дабрабыту, меў залатое сэрца. І быў ён шчаслівы, бо яго шчасце заключалася ў “рэках, нівах, красках”. Найбольшае ж шчасце – воля. І сапраўды, ці можна параўноўваць забяспечанае жыццё з воляй, свабодай?

На мой погляд, шчасце заключаецца ў першую чаргу ў добрым здароўі. Праўду кажуць старэйшыя: як няма здароўя, дык і нічога няма.

Асабіста я лічу сябе шчаслівай ужо толькі таму, што жыву на гэтай зямлі, мне дадзена гэтае жыццё, нягледзячы на пастаянныя выпрабаванні, якія нам рыхтуе лёс.

Маё шчасце – у сябрах, блізкіх і знаёмых, без якіх мне было б вельмі сумна і дрэнна. Шчасце – ва ўзаемаадносінках, людской павазе, сардэчным, шчырым слове, добрай усмешцы, людской дабрыні.

Трэба навучыцца паважаць, цаніць, разумець сябе, сваіх сяброў, знаёмых і ўвогуле ўсіх людзей. І магчыма тады мы хоць на нейкі час зможам адчуць сябе па-сапраўднаму шчаслівымі.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

• Слова настаўнікаў.

1-ы настаўнік. Так, шчасце – паняцце філасофскае. Сёння мы паспрабуем вызначыць сутнасць чалавечага шчасця як філасофскага паняцця. Сэнс жыцця, прызначэнне чалавека на зямлі, шчасце, ідэалы, да якіх трэба імкнуцца, – тыя асноўныя пытанні, над якімі разважаюць паэты, настойліва шукаючы адказ.

У кожнага народа ёсць імёны, постаці, асобы, па якіх свет вызначае, чым гэты народ самабытны і цікавы, за што яго можна паважаць і цаніць. Гэта – людзі-маякі, людзі-светачы. Гэта такія волаты духу, якія прыходзяць у жыццё не часта. Прыходзяць, каб дапамагчы зразумець найвялікшыя жыццёвыя ісціны, зразумець тое, дзеля чаго і варта чалавеку жыць.

2-і настаўнік. Такіх волатаў паэтычнага духу, вялікіх сыноў свайго народа падарыла свету Беларусь. Хочацца верыць, што гэтым вялікім людзям на нашай зямлі належыць Вечнасць. Памяць пра іх жыве ў нашых душах і сэрцах, як жывуць іх чужоўныя паэтычныя радкі.

1-ы настаўнік. Янка Купала, Якуб Колас, Максім Танк – творцы філасофскага складу мыслення. У іх паэзіі з’явы, падзеі, факты, жыццё чалавека і прыроды ацэньваюцца ў святле вечных праблем жыцця і смерці, узаемаадносін чалавека з грамадствам і прыродай.

• Праблема.

2-і настаўнік. Шчасце – гэта проста...

1-ы настаўнік. А ці простым было шчасце Я. Коласа, Я. Купалы, М. Танка?

• **Работа ў групах.**

Лірыкі (сімвалы ў вершах)

2-і настаўнік. Вам прапануецца матэрыял для вырашэння гэтай праблемы. Існуюць тры асноўныя складнікі шчасця: жыццё, Радзіма, праца. Лірыкі папрацуюць з творамі нашых знакамітых паэтаў, знойдуць і растлумачаць, якую ролю гэтыя паняцці адыгралі ў жыцці і творчасці паэтаў.

Работа над тэкстам. Сэнс паэтычных вобразаў твора, сімволіка верша.

Гісторыкі (гістарычныя факты)

1-ы настаўнік. Вы павінны ахарактарызаваць гістарычны перыяд, калі жылі і працавалі нашы паэты. Як час, падзеі ўплывалі на іх лёс.

• **Індывідуальная творчая праца ў групах.**

• **Вершы на розных мовах (творчая хвіліна).**

Аналітыкі

(выказванні пра паэтаў і іх дзейнасць)

2-і настаўнік. Праблема “простага шчасця людскога” хвалявала і хвалюе кожнага чалавека, дзе б ён ні жыў. Знайдзіце цытаты, афарызмы і выказванні вядомых людзей пра творчасць Я. Коласа, Я. Купалы, М. Танка. Прааналізуйце іх.

На партах у вас ляжаць рабочыя карты, у якіх вы будзеце рабіць высновы.

• **Абарона работ.**

Паміж выступленнямі – паэтычныя хвілінкі.

Лірыкі

Творчасць паэтаў Я. Купалы, Я. Коласа, М. Танка – неад’емная частка жыцця народа. Праз прапанаваныя вершы мы бачым асобы паэтаў-гуманістаў, захопленых пачуццём вялікай любові да чалавека, да ўсяго жыцця.

Лірыка Якуба Коласа багатая і разнастайная па ахопе жыццёвых з’яў, па выяўленні пачуццяў, “зямля – аснова ўсёй айчыне”, і без яе няма паўнаты чалавечага шчасця. Гэта шчырая і праўдзівая песня пра жыццё і працу, думкі і жаданні. Творы Я. Коласа – гэта гімн у гонар чалавека працы, патрыятычная лірыка прасякнута любоўю да Бацькаўшчыны.

Вобразы мілыя роднага краю,

Смутак і радасць мая!

Што маё сэрца да вас парывае?

Чым так прыкованы я...

У Максіма Танка шчасце складаецца з хлеба і солі, поту і дарожнага пылу, роднага небасхілу, дружбы і песні. Хлеб і соль – сімвалы жыцця, дабрабыту, гасціннасці; пот – сумленняя праца; дарожны пыл – рух, пошук, незаспакоенасць чалавека; родны небасхіл – Радзіма, жыццёвая аснова, да якой заўжды вяртаецца кожны.

Ёсць куток на зямлі,
Дзе крыніцы звіняць,
З трыснікамі гавораць азёры,
Дзе на кожнай сцяжыне
Курганы стаяць,
Векавечным парослыя борам.
Ёсць куток на зямлі
Казак, песняў, і мар,
І вясёлкавых, красачных сноў,
Дзе і папараць нат
Расцвітае-гарыць
У купальскую ноч.
Ёсць куток на зямлі:
Дзень адзін пражывеш –
Назаўсёды цябе зачаруе.
І дзе б ты ні хадзіў,
Кім бы потым ні быў,
Сум-тугу за тым краем пачуеш.

У разуменні М. Танка “шчасце” гарманічна спалучае зямное і духоўнае. Паэт не можа быць шчаслівым без такіх духоўных каштоўнасцей.

І каб сам быў заўсёды шчаслівы,

Калі шчасце прыносіш другому.

Паэзія Янкі Купалы, глыбока народная на вытоках, сцвярджае ідэю адраджэння роднага краю, веру ў светлую будучыню народа. Таму цэнтральнае месца ў творчасці паэта займаюць і тэмы народнага жыцця, радзімы, адраджэння мовы, культуры, абуджэння нацыянальнай самасвядомасці беларусаў.

А хто там ідзе, а хто там ідзе

У агромністай такой грамадзе?

– Беларусы...

А чаго ж, чаго захацелася ім?..

– Людзьмі звацца.

Творчасць Янкі Купалы называюць летапісам жыцця, працы і барацьбы беларускага народа, завітнелым садам, у якім сабраны самыя дарагія каштоўнасці мастацкага слова.

Працай ўсё зможам, новы быт зложым,

Гора затопчам сільнай нагой,

Зможам нядолю, зможам няволю,

Светач запалім шчасця свайго!

Высновы вучняў. Мы лічым, што Я. Купала, Я. Колас, М. Танк – паэты, сапраўдныя сыны сваёй зямлі, ад яе яны бралі багацце фарбаў і гукаў, радзіма фарміравала іх духоўнае і грамадзянскае аблічча, яны імкнуліся ўзбагаціць, упрыгожыць жыццё чалавека працы.

• **Паэтычная хвілінка.**

Гісторыкі

Песняры Я. Купала і Я. Колас увайшлі ў гісторыю сусветнай літаратуры як сімвалы беларушчыны, найлепшыя прадстаўнікі “харты народнага жыцця” (паводле А. Лойкі) і сталі праваднікамі сацыяльна-палітычных і нацыя-

нальна-вызваленчых ідэй. Прыход паэтаў у літаратуру амаль супаў з каляндарным пачаткам XX ст. Янка Купала так адзначыў гэты лёсава-ротны момант у гісторыі беларусаў: «Калі ў памятны 1905 год зрабілася завіруха, калі ў Расіі ў кожнага чалавека стала будзіцца пачуццё свайго “я”, стала лунаць доўга дрэмлючая думка, што і мы людзі. Паявіліся паэты, песняры свайго, забытага Богам і людзьмі краю і долі народнай».

Янка Купала выступіў у літаратуры ў 1905 г. на хвалі грамадска-палітычнага і нацыянальнага ўздыму. Яго творчасць была выклікана да жыцця ростам нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа. Дзве найвялікшыя гістарычныя падзеі пачатку XX ст. – рэвалюцыя і нацыянальна-вызваленчы рух – узбагацілі яго духоўна, маральна, дапамаглі ўсвядоміць сваё месца і ролю ў літаратуры.

Старая царская Расія была велізарнай “турмой народаў”. Пад падвойным уціскам – сацыяльным і нацыянальным – жыў беларускі народ. Мова яго не мела правоў грамадзянства. На ёй забаронена было друкавацца, вучыцца ў школе, выступаць публічна, пісаць афіцыйныя дакументы. Гэтую мову называлі мужыцкай, хамскай...

Нацыянальна-культурнае адраджэнне беларусаў у пачатку XX ст. найбольш поўна і яскрава адлюстравалася ў мастацкай літаратуры. Абуджаныя масавым вызваленчым рухам рэвалюцыі 1905 – 1907 гг., да творчай дзейнасці на роднай ніве далучыліся дзясяткі паэтаў, празаікаў і публіцыстаў. Найвялікшыя сярод іх – Янка Купала і Якуб Колас. Іх творчасць ярка і непаўторна адлюстравала становішча беларускага сялянства ў пачатку XX ст., асаблівасці нацыянальнага характару, светаўспрымання і светаразумення, пошукі свабоды, шчасця, справядлівасці, дабра і прыгажосці.

Янка Купала ўславіў красу роднага краю і народа-працаўніка. Ён быў адным з заснавальнікаў беларускай пейзажнай і любоўнай лірыкі. Фальклорна-рамантычныя паэмы “Курган”, “Бандароўна”, “Яна і я”, “Магіла льва” па сваёй выключнай мастацкай дасканаласці сталі класічнымі. Я. Колас заўважыў у беларускай вёсцы пачатку XX ст. і апаэтызаваў вобразы рашучых і смелых сялян, абуджаных рэвалюцыяй, палітычна свядомых і гатовых у зручны момант узняцца на ўзброеную барацьбу з прыгнятальнікамі. Колас быў пачынальнікам мастацкай прозы ў беларускай літаратуры. Мастацкай дасканаласцю вылучаюцца алегарычныя апавяданні, вядомыя пад назвай “Казкі жыцця”. У іх глыбока раскрыты погляды народа на прыроду, жыццё, узаемаадносіны чалавека і грамадства.

Песняры заклалі асновы сучаснай беларускай літаратуры, вывелі яе з замкнёнага кола нацыянальнай абмежаванасці, становішча краявой літаратуры, літаратуры, якая мела вузка этнаграфічнае значэнне і гучанне.

Фарміраванне М. Танка – будучага выдатнага паэта – адбывалася ва ўмовах складаных і супярэчлівых: Першая сусветная вайна, бежанства, Кастрычніцкая рэвалюцыя і грамадзянская вайна, варункі заходнебеларускага нацыянальна-вызваленчага руху 1920 – 1930-х гг., у якія ён уключыўся яшчэ будучы навучэнцам гімназіі. Максім Танк годна прайшоў дарогамі ахвярнага ваеннага ліхалецця, што з’явілася своеасаблівым працягам заходнебеларускага перыяду жыцця і творчасці паэта.

Шчасце, як гэта ні парадасальна, заключаецца ў здольнасці ісці скрозь няшчасці, пераадолюючы іх, супраціўляючыся неспрыяльным абставінам, у гатоўнасці і ўменні не толькі вынесці дробныя непрыемнасці, справіцца з негатывнымі эмоцыямі і настроймі ці адмовіцца ад задавальнення нейкіх патрэбаў, але і пайсці на рызыку, мабілізаваць сілы, “сціснуцца ў кулак”, заставацца верным сваім ідэалам.

Аналітыкі

Янка Купала і Якуб Колас – гэтыя імёны ў нашым уяўленні заўсёды побач. Мы гаворым: Янка Купала – і працягваем Якуб Колас. І наадварот.

Такія своеасаблівыя “пары” – вядомая заканамернасць у сусветнай літаратуры, дзе ёсць Гётэ і Шылер у нямецкай, Пушкін і Гогаль у рускай, Бальзак і Стэндаль у французскай... Класік украінскай літаратуры Паўло Тычына нездарма параўноўваў Купалу і Коласа з дзвюма вяршынямі “беларускага Эльбруса паэзіі”.

Максім Танк, знакаміты народны паэт Беларусі, вучань і прадаўжальнік ідэй Янкі Купалы і Якуба Коласа, пісаў: “Мне хацелася б адзначыць тую вялікую ролю, якую адыгралі ў маім жыцці творы нашых беларускіх класікаў Я. Купалы і Я. Коласа. Толькі дзякуючы ім і народным казкам і песням, якія я чуў ад сваёй маці, ад народа, – я пачаў пісаць на сваёй роднай мове”.

Народны паэт Беларусі Пятрусь Броўка ўспамінаў, як у хаце Янкі Купалы, дзе быў у той час і Якуб Колас, чыталі вершы Максіма Танка: “Рэвалюцыйная рамантыка, глыбокая народнасць, нейкая асаблівая лірычная задушэўнасць прасякла іх, і нашы старэйшыны, слухаючы вершы Танка, не раз выказвалі сваё захапленне. Было зусім ясна, што ў беларускую паэзію прыйшоў новы, адметны, таленавіты пясняр”.

Паэтэса і перакладчык з Вялікабрытаніі В. Рыч вельмі высока ацэньвае паэму Якуба Коласа “Новая зямля”. Яна параўноўвае гэты твор

са старажытнарымскімі трагедыямі, з драмамі і трагедыямі Уільяма Шэкспіра. “Без такіх твораў, – лічыць паэтэса, – сусветная літаратура была б значна бяднейшая”.

“Цяжка, ды і немагчыма ўявіць нас, беларусаў, без Янкі Купалы. Ён наш буквар і энцыклапедыя, песня і сумленне” (Аляксей Пысін).

Пра Янку Купалу захавалася самая светлая памяць. Ён быў сапраўды паэт свайго народа, вялікай душэўнай і духоўнай прывабнасці (Марыэта Шагінян).

Кожнае новае пакаленне не толькі беларусаў бачыла і бачыць у феноменах творчасці вялікіх песняроў увасабленне сваіх надзей, мар і спадзяванняў, выяўленне самых яркіх і самых глыбокіх рыс нацыянальнага менталітэту, без чаго немагчыма ўявіць саміх сябе, учарашніх, сённяшніх і будучых. Іх творы – не толькі наш нацыянальны здабытак. Шматгранная дзейнасць беларускіх класікаў была падпарадкавана галоўнай мэце – праз глыбокае вобразнае спасціжэнне нацыянальнага быцця, нацыянальнага характару беларуса, праз праўдзівае адлюстраванне беларускай рэчаіснасці ў яе разнастайных праявах вывесці нацыянальнае пісьменства на якасна новыя вышыні, паставіць беларускую літаратуру побач з іншымі літаратурамі свету.

Вывад вучняў. Чалавек шукае сваё месца ў жыцці, каб прайсці жыццёвы шлях годна і, значыць, шчасліва. Нашы песняры знайшлі сваё месца ў жыцці, іх шлях быў не просты, але годны, іх мары збыліся, пра іх гавораць і будуць заўсёды гаварыць як пра найлепшых сыноў Беларусі – значыць, яны шчаслівыя.

Для ўнясення ў таблицу: Тытанічная падзвіжніца-абуджальная дзейнасць Я. Купалы і Я. Коласа на самым пачатку творчага шляху паспрыяла таму, што беларусы сцвердзілі сябе як нацыю, заклалі трывалы падмурак для пабудовы самастойнай дзяржавы, якая і сёння шукае і знаходзіць шляхі для далейшай нацыянальнай ідэнтыфікацыі.

Янка Купала ўвайшоў у гісторыю сусветнай мастацкай літаратуры як паэт-патрыёт, гуманіст, носьбіт нацыянальнай ментальнасці. Яго паэзія ўвабрала найлепшыя здабыткі жывой беларускай культуры, мовы, мыслення; яна раскрыла і ўвасобіла характар беларускай нацыі: цяргімасць, любоў да роднай зямлі і разам з тым – романтизм, прагу да ўсяго новага, веру ў лепшае і чалавека.

Якуб Колас з’яўляецца заснавальнікам сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Пісьменнік самабытнага таленту, адзін з пачынальнікаў айнаўчыннай мастацкай прозы, аўтар шэдэўраў нацыянальнага ліра-эпасу, ён стаў узорам служэн-

ня Бацькаўшчыне, сімвалам велічы, духоўнага здароўя нацыі, яе жыццёвай моцы.

Творчасць Максіма Танка – выдатная з’ява ў свеце сучаснай еўрапейскай літаратуры. Напоўненыя глыбокім філасофска-аналітычным асэнсаваннем жыцця і чалавека, высокім гуманістычным зместам і грамадзянска-патрыятычным пафасам, яго творы раскрылі асаблівасці нацыянальнага характару, гістарычнага шляху і лёсу беларускага народа, выявілі багацце гісторыі і культуры, вялікія магчымасці мовы, пераканаўча абгрунтавалі месца беларусаў у еўрапейскай супольнасці.

IV. Паэтычная старонка.

Настаўнік.

А жыццё – гэта светлая тайна,
Бо жывём на зямлі толькі раз.
І красуецца яркая мальва
Для мяне, для цябе, для ўсіх нас.

Г. Зінкевіч.

На нашай сустрэчы прысутнічаюць паважаемыя госці. Як вы разумееце, што было шчасцем для нашых паэтаў і ці былі яны шчаслівымі? (*Выступленне гасцей па загадзя падрыхтаваных пытаннях.*)

V. Падвядзенне вынікаў заняткаў. Рэфлексія.

Настаўнік. На занятках шмат было сказана пра шчасце, паэтаў і іх разуменне шчасця. Звярнуўшыся да рабочых карт, адкажыце, у чым было шчасце і ці простае яно было (*на групках*). Вывады вы можаце прадставіць у розных формах (*сінквейн, песня, вывад па рабочай карце, верш*).

• Прадстаўленне вынікаў групавой работы.

• Чытанне вершаў, напісаных вучнямі.

1-ы настаўнік. Кожны чалавек мае права быць шчаслівым.

2-і настаўнік. Кожны чалавек павінен сумленна працаваць на роднай зямлі і радавацца мірнаму небу над галавой.

1-ы настаўнік. Мы спадзяемся, што наша сустрэча не прайшла бяследна і ў вашых сэрцах гарыць агеньчык дабрыні і спагады. Мы ўсе шчаслівыя, што жывём на зямлі, якая дала свету слыхных сыноў – Я. Купалу, Я. Коласа, М. Танка: яны аб’ядналі беларускі народ.

2-і настаўнік. “Цаніце кожнае імгненне, кожны дзень жыцця, бо гэта і ёсць самая галоўная навука, сапраўднае шчасце”.

Жанна БОБРЫК,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
гімназіі № 1 г. Валожына,

Наталія ВІРШЫЧ,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
гімназіі № 1 г. Валожына,

Антаніна ПАШКОЎСКАЯ,

настаўнік гісторыі гімназіі № 1 г. Валожына.

АЛЕГАРЫЧНЫ ЗМЕСТ І ПАТРЫЯТЫЧНЫ ПАФАС КАЗКІ “КРЫНІЦА” ЯКУБА КОЛАСА

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (V КЛАС)

Мэты: арганізаваць вучэбную дзейнасць па тэме, дапамагчы вучням усвядоміць алегарычны сэнс літаратурнай казкі, скіраваць увагу на спосабы раскрыцця характараў герояў (аўтарскі погляд на падзеі жыцця і герояў, іх паводзіны і перакананні, клопаты і перажыванні), дапамагчы спасцігнуць галоўную думку казкі; працаваць над развіццём уменняў аналізаваць, параўноўваць, рабіць вывады; стварыць умовы для выхавання патрыятызму.

Эпіграф:

Не блукай па няродных прасторах,
Птушкі шчасця там не шукай,
Зразумей, нават змучаны горам,
Што яна – гэта родны наш край.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Актуалізацыя апорных ведаў.

- З якім раздзелам мы пачалі знаёмства на мінулым уроку?
- З якім твораў пазнаёмліся?
- Чаму гэты твор казка?
- Чаму гэта літаратурная казка?
- Чым яна падобна да народнай казкі?
- Назавіце герояў казкі.

III. Праверка дамашняга задання.

1. Складзі падрабязны план казкі (вучань на дошцы запісвае план).

2. Адказаць на пытанні:

- Якія ўражанні вы атрымалі пасля працытання казкі Якуба Коласа?
- Якой аўтар малюе крынічку? Як характарызуе яе? (Зачытаць апісанне крынічкі.)
- Чым засмучана маці-гара?
- Як паплацілася за сваю бесклапотнасць і неабачлівасць дачушка-крынічка?

3. Выразнае чытанне эпізодаў.

• Сумеснае мэтавызначэнне.

IV. Падагульненне.

• Работа ў групах.

Характарыстыка вобраза крынічкі (групы 1, 2).

1. Як ставяцца да крынічкі?
 2. Адносіны крынічкі да родных мясцін.
 3. Паводзіны і перакананні крынічкі ў пачатку / у канцы казкі.
 4. Адносіны аўтара да крынічкі.
 5. Выкажыце свае адносіны да крынічкі.
- Характарыстыка вобраза гары (групы 3, 4).
1. Як ставіцца гара да крынічкі?

2. Чаму засмуцілася гара, пра што занепакоілася? Апішыце яе паводзіны.

3. Што стала з гарой, з кім параўноўвае яе аўтар?

4. Адносіны аўтара да гары.

5. Выкажыце свае адносіны да гары.

• Фізікультхвілінка.

Настаўнік. Што такое алегорыя? Зачытайце ў слоўніку літаратурных паняццяў. Хто або што “схавана” ў вобразе гары, крынічкі? (Маці-радзіма, дзеці Радзімы.)

• Складанне табліцы “Рысы характараў герояў”.

Рысы характараў	
Маці-гара (маці-Радзіма, маці-зямля)	Дачушка-крынічка (дзіця сваёй зямлі, грамадзяне, дзеці Радзімы)
клапатлівая любіць сваю дачку вобразная прадбачлівая перасцерагае думае пра лёс сваёй дачкі падтрымлівае ў цяжкі момант	бесклапотная легкадумная непаслухмяная нявобразная хоча ўбачыць свет няма сілы волі шукае лёгкага шляху беспрытульная

V. Замацаванне.

1. Чаму так атрымалася, што гара-маці стала сіратай?

2. У якіх радках сфармулявана галоўная думка казкі? Зачытайце.

3. Пра што маглі сказаць кроплі крыніцы?

4. Якую выснову можна зрабіць?

5. Як вы зразумелі словы эпіграфа?

6. Патрыёт – той, хто любіць Радзіму, сваю зямлю. Ці можам мы назваць сябе патрыётамі?

• Хвілінка творчасці.

Працягнуце прыказкі, захоўваючы рыфму:
Дарагая тая хатка, дзе... (радзіла мяне матка).
Дзе нарадзіўся, там... (і прыгадзіўся).
Дораг той куток, дзе... (абрэзалі пупок).
У родным краю, як... (у раю).
Родная зямелька як... (зморанаму пасцелька).

VI. Рэфлексія (складанне сінквейна).

VII. Выстаўленне і каменціраванне адзнак.

VIII. Дамашняе заданне.

1. Падрыхтаваць вуснае выказванне на тэму “Не шукай ты шчасця, долі на чужым далёкім полі”.

2. Падрыхтаваць падрабязны пераказ з выкарыстаннем казачнай лексікі.

Марыя ЛІСАЙ,

настаўнік-філолаг

вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 1 г. Скідзеля.

“ШТО ЯНЫ СТРАЦІЛІ”

УРОК ПАЗАКЛАСНАГА ЧЫТАННЯ ПА ТВОРЫ ЯКУБА КОЛАСА (V КЛАС)

Мэты: адукацыйная – дапамагчы ўсвядоміць жанравую адметнасць літаратурнай казкі, яе алегарычны сэнс; спрыяць спасціжэнню ідэі твора, аўтарскай пазіцыі, маральнай высновы казкі; *развіццёвая* – развітаць камунікатыўныя здольнасці вучняў, чытацкія ўменні, крытычнае мысленне, здольнасць аналізаваць, рабіць высновы; *выхаваўчая* – далучыць вучняў да маральна-этычных праблем сучаснасці.

Тып урока: аналіз літаратурнага твора.

Тэхналогія: развіццё крытычнага мыслення.

Абсталяванне: партрэт Якуба Коласа, ліст самакантролю, рознакаляровыя фішкі, літаратурныя сшыткі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны этап.

Мэта (планаваны вынік): псіхалагічная гатоўнасць класа да ўрока, арганізацыя ўвагі ўсіх вучняў.

Педагагічная задача: арганізаваць і падрыхтаваць вучняў да работы.

Настаўнік. Вітаю вас. Рада зноў пабачыцца з вамі. Скажыце, ці адчуваеце вы сябе шчаслівымі? Калі гэта так, то праз усмешку адно аднаму паспрабуйце перадаць свой радасны і шчаслівы настрой. Вось цяпер мы ўсе гатовыя да ўрока. Сёння нас чакае не проста ўрок літаратуры, а ўрок жыцця.

II. Арыенціровачна-матывацыйны этап.

Мэта (планаваны вынік): пазнавальная гатоўнасць вучняў да атрымання новых ведаў, наўнасць матывацыі.

Педагагічная задача: актуалізаваць апорныя веды, сфарміраваць пазнавальныя матывы, стварыць умовы для самавызначэння вучняў на дзейнасць і яе вынік.

Настаўнік. Сёння на ўроку мы працягнем наша падарожжа па краіне літаратурнай казкі. На працягу ўсяго падарожжа работа кожнага з вас будзе ацэньвацца: за кароткі адказ вы будзеце атрымліваць фішку чырвонага колеру, за адказ-разважанне – жоўтага, за адказ-цытату (будзе ўлічвацца выразнасць і правільнасць прачытанага) – зялёную фішку. У канцы ўрока вы самастойна падсумеце колькасць фішак пры дапамозе “Ліста самакантролю” (гл. *дадатак*).

Дадатак.

Імя / Прозвішча вучня		
Колькасць фішак		
чырвоных	жоўтых	зялёных

1. Узгадайце, чым адрозніваецца фальклорная казка ад літаратурнай? (*Аўтар фальклорнай казкі невядомы, а літаратурная казка заўсёды мае аўтара.*)

2. З якой літаратурнай казкай вы пазнаёміліся самастойна? (*З казкай “Што яны страцілі” Я. Коласа.*)

3. Што вы ведаеце пра аўтара твора? Якую яго казку мы чыталі раней? (*Сапраўднае імя – Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч. Казка “Крыніца”.*)

4. Ці спадабалася вам казка? Чаму?

III. Выклік.

Мэта (планаваны вынік): абудзіць цікавасць вучняў да вывучэння твора, актывізаваць іх дзейнасць.

Педагагічная задача: стварыць эмацыйную сітуацыю для асэнсаванага ўспрымання твора.

Настаўнік. Якуб Колас аб’яднаў казкі адзінай назвай “Казкі жыцця”. Як вы думаеце, чаму менавіта такую назву ён даў сваім казкам? (*Таму што кожная з казак дае нам нейкі жыццёвы ўрок.*)

Узгадайце назву раздзела, прысвечанага літаратурным казкам. (*Казка – у жыцці падказка.*) Такую падказку мы сёння з вамі і атрымаем, дзякуючы твору Я. Коласа. Прачытайце ўважліва назву казкі. Скажыце, якім сказам па мэце выказвання – апавядальным ці пыталым – назва выражана? (*Апавядальным.*) Якую выснову мы можам зрабіць? Так, казка Я. Коласа раскажа нам пра тое, што страцілі героі.

IV. Асэнсаванне.

Мэта (планаваны вынік): актыўнае атрыманне вучнямі новай інфармацыі і яе ўсведамленне, суаднясенне новых ведаў з раней набытымі.

Педагагічная задача: арганізаваць мэтанакіраваную пазнавальную работу з мастацкім тэкстам, стварыць сітуацыю ўзаемадзеяння.

Настаўнік. Што характэрна для казкі напачатку? (*Зачын.*) Зачытайце зачын казкі. Што гэта быў за куточак, пра які пойдзе размова ў тэксце? Чаму ўзрадалася ўсё наваколле? Якуб Колас не называе ў загаловку герояў, а аб’ядноўвае займеннікам *яны*. Назавіце герояў казкі. (*Бабка-зеленакрылка, авадзень, ластавачка, жаба, муха, жук, камар, мурашка, матыль, конік, шэршань, дуб.*) Пра што павяла размову бабка-зеленакрылка з ластаўкай? (*Пра шчасце.*) У чым заключалася шчасце для зелянушкі? Зачытайце адказ. Вызначце ключавыя словы ў разуменні шчасця зелянушкі. (*Жыццё, воля.*)

• Кластар “Шчасце”.

Настаўнік дапаўняе выраз адказамі вучняў (запісы пажадана падрыхтаваць загадзя, каб прымацоўваць вакол выразу пасля таго, як вучні цытуюць адказы з тэксту, вылучаюць ключавыя словы).

Шчасце – гэта...	жыццё
	воля
	калі ўсе адчуваюць сябе шчаслівымі
	мудрасць
	вяселасць
	хараство
	каб жывот пустым не заставаўся
	наилепшае выкананне волі калектыву
	праца
	сяброўства і згода

Настаўнік. Што дадала ластаўка? (“Шчасце можа быць поўным, калі ўсе вакол цябе адчуваюць сябе шчаслівымі”). Хто прыляцеў яшчэ на размову і якую думку выказаў наконт шчасця? Чаму не згадзіўся з прысутнымі авадзень? Герояў казкі сустракае мурашка, толькі яна працавала гэтай раніцай. У чым на яе погляд заключаецца шчасце? Што сказаў авадзень на гэта? У чым адчуваў асалоду жук? Звярніце ўвагу на дошку: што ў нас у выніку атрымалася? Героі казкі лічаць, што шчасце – гэта... (зачытваюцца ключавыя словы). А на вашу думку, у чым заключаецца шчасце? З выказаннем якіх герояў вы пагадзіліся ці не? Адказ абгрунтуйце.

Што раптам змяніла вясёлы настрой, чаму ўсе распаўзліся, разляцеліся?

Што страцілі нашы героі? (Шчасце, радасць.) Чаму гэта так засмуціла кампанію, якая зусім нядаўна кружыла ў карагодзе? З якім пытаннем кампанія пайшла да дуба? Чаму яны вырашылі звярнуцца менавіта да яго? Ці адразу даў дуб адказ на пытанне і чаму? (Не адразу. Сказаў, што “толькі тая веда робіцца нашым сталым здабыткам, калі мы даходзім да яе, здабываем яе самі”). І што ж сказаў назаўтра дуб? Як вы разумееце яго словы? Якую жыццёвую мудрасць выказаў дуб?

V. Падагульненне.

Настаўнік. На пачатку ўрока мы гаварылі пра жыццёвую падказку. Над чым нас прымусіла задумацца казка? (Шчасце і радасць немагчымы без згоды і сяброўства.)

VI. Рэфлексія.

Мэта (планаваны вынік): садзейнічаць фарміраванню асабістай думкі, выпрацоўцы ўласнага стаўлення да матэрыялу.

Педагагічная задача: прааналізаваць працэс набыцця новых ведаў, пазначыць праблемы для далейшай працы.

Настаўнік. Запішыце ў літаратурных сшытках асацыятыўны ланцужок да слова “шчасце”. (Вучні агучваюць запісанае, дапаўняюць словамі-асацыяцыямі, якія ім спадабаліся з прапанаваных аднакласнікамі.) Выберыце з асацыятыўнага ланцужка слова, якое, на вашу думку, з’яўляецца ключавым.

VII. Дамашняе заданне.

Мэта (планаваны вынік): паспяховае выкананне дамашняга задання.

Педагагічная задача: падрыхтаваць вучняў да выканання дамашняга задання.

Настаўнік.

Паслухайце прытчу “Шчасце”. Бог зляпіў чалавека з гліны, і застаўся ў яго нявыкарыстаны кавалак.

– Што яшчэ зляпіць табе? – спытаў Бог.

– Зляпі мне шчасце, – папрасіў чалавек.

Нічога не адказаў Бог і толькі паклаў чалавеку ў далонь кавалак гліны.

Напішыце міні-сачыненне: выкажыце думкі, падзяліцеся ўражаннямі.

VIII. Падвядзенне вынікаў.

Настаўнік. Вось і скончылася наша падарожжа па казцы жыцця “Што яны страцілі”. Падсумуем вынікі работы на ўроку: запоўніце лісты самакантролю.

Таццяна ЦЯЛЮК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
Азерскай сярэдняй школы.

У метадычную скарбонку

КЛАСТАР

Кластар – гэта спосаб графічнай арганізацыі матэрыялу, які дазваляе зрабіць нагляднымі разумовыя працэсы, што адбываюцца пры заглыбленні ў тую ці іншую тэму. Метад дапамагае развіваць варыянтнасць мыслення, здольнасць усталяваць усебаковыя сувязі і адносіны (паняцце, з’ява, падзея). У методыцы кластар – гэта карта паняццяў, што дазваляе вучням свабодна

разважаць над тэмай, дае магчымасць ацаніць свае веды і ўяўленні па тэме, дапамагае развіваць памяць.

Этапы складання кластара:

І этап – пасярэдзіне чыстага ліста / дошкі пішацца ключавое слова або словазлучэнне, якое з’яўляецца “сэрцам” ідэі, тэмы. (Працяг на с. 59.)

“ТРЭБА ДОМА БЫВАЦЬ ЧАСЦЕЙ”. РЫГОР БАРАДУЛІН

ІДЭЙНЫ ЗМЕСТ І МАСТАЦКІЯ АСАБЛІВАСЦІ (VIII КЛАС)

Мэта ўрока: спрыяць выхаванню пачуцця павагі да родных мясцін і дарагіх людзей; дапамагчы асэнсаваць ідэйны змест і мастацкія асаблівасці верша; удасканалваць уменні вызначаць аўтарскую пазіцыю, параўноўваць мастацкі твор з яго інтэрпрэтацыяй у іншых відах мастацтва.

Абсталяванне: партрэт Рыгора Барадуліна, выстава кніг паэта розных гадоў выдання, CD-запісы песень.

Эпіграф:

Наведвайце бацькоў,
пакуль яны жывыя,
Пакуль дымяцца коміны –
Нагрэйцеся ў бацькоў...

Рыгор Барадулін.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• Стварэнне эмацыйнага настрою.

Настаўнік. Добры дзень! Ці любіце вы пераадольваць цяжкасці? (Адказы вучняў.) Цяжкасці пераадольваюцца, калі чалавек усё робіць з добрым настроем, з добрымі думкамі. Я жадаю вам поспехаў у атрыманні ведаў. Веру: у вас абавязкова ўсё атрымаецца!

II. Вывучэнне новага матэрыялу.

• Уступнае слова настаўніка.

Гучыць запіс песні “Бацькоўскі зруб” у выкананні А. Ярмоленкі.

Настаўнік. Кожны сам выбірае свой шлях. Аднак жыццёвая дарога чалавека пачынаецца ад бацькоўскай хаты, з таго роднага і мілага куточка, дзе ён нарадзіўся на свет, зрабіў першыя крокі, прамовіў першае слова. Гэтае месца для кожнага з нас ёсць “святыня святынь”. З дзяцінства пераходзіць у юнацтва, а пасля і сталасць памяць пра свае вытокі, карані...

На жаль, тыя людзі, якія пазбаўленыя гэтай памяці, ператвараюцца ў “бязродных”, манкуртаў. У вершы “Трэба дома бываць часцей” Рыгор Барадулін будзіць памяць пра родныя карані.

• Аналітычная гутарка па змесце.

Загадка падрыхтаваны вучань выразна чытае верш “Трэба дома бываць часцей” Р. Барадуліна на памяць.

– Якія ўражанні і пачуцці абудзіў у вас верш?

– Пра што ён?

– Да якога літаратурнага роду мы можам аднесці твор? Што характэрна для гэтага літаратурнага роду? (Да лірыкі. Раскрыццё ўнутранага

стану чалавека: перажыванні, пачуцці; звычайна лірычныя творы маюць вершаваную форму.)

– Хто з’яўляецца лірычным героем верша? Акрэсліце яго жыццёвыя прыкметы. (Лірычны герой – чалавек вясковы, ён захаваў у сэрцы прыкметы сялянскага жыцця: “падвялы аер на памытай падлозе пахне”, “на сталі тваім бохан свежага хлеба пахучы”, “у хаце там быў рубель у цане і на курсу старому” – усё гэта нельга забыць.)

– Знайдзіце і зачытайце словы, у якіх вылучаецца або гучыць заклік. Якую сэнсава-эмацыйную нагрузку ён нясе? (“Не забыць!”, “Помніць!”. Чалавек павінен помніць малую радзіму, бацькоўскі дом, каб не перарвалася паязь пакаленняў.)

– Адкуль пачыналася жыццёвая дарога лірычнага героя верша? (Жыццёвы шлях пачынаўся з маленькай сцежкі ад бацькоўскай хаты, якую герой захаваў у сваім сэрцы з вялікай павагай і ўдзячнасцю да тых, хто выводзіў яго на гэтую сцяжыну – бацькоў.)

– Верш пачынаецца словамі: “Трэба дома бываць часцей”. Вызначце іх сэнсавы кантэкст. (Гэты выраз успрымаецца як канстатацыя факта. Паэт стварае мастацкую карціну таго незабыўнага, дарагога і каштоўнага, што засталася ў сэрцы з маленства. Вяртаючыся ў бацькоўскую хату, чалавек як бы звяртае сваё жыццё з новым вопытам. Тут, дома, ён як бы пытае сябе: “Ці сумленна я живу?..”)

– Чаму, на вашу думку, аўтар ад абагульненай фразы на пачатку верша пераходзіць да канкрэтнага звароту да чытача ў канцы лірычнага твора, тым самым робячы пераход ад агульначалавечага да асабістага? (Стаўшы дарослым, трэба дома бываць часцей, каб зберагчы, абараніць бацькоўскі дом, захаваць тую атмасферу дабрыві, павагі, ласкі, што панавалі тут. Трэба памятаць тых, каго няма побач, тым самым прадоўжыць ім жыццё, бо ў народзе кажуць: “Чалавек жыве, пакуль пра яго помняць”.)

– Якімі вобразна-выяўленчымі сродкамі карыстаецца аўтар у вершы? Запоўніце табліцу.

Мастацкі сродак	Прыклады з твора	Роля ў творы
Эпітэт		
Метафара		
Інверсія		
Метанімія		

• Агучваюцца вынікі работы.

• **Праца над эпіграфам.**

Настаўнік. Шкада, але адносіны паміж бацькамі і дзецьмі ў сучасным жыцці нярэдка разбураюцца эгаізмам, абьякавасцю, душэўнай чэрствацю дарослых дзяцей, што пакінулі бацькоў, забыліся на іх. Звернемся да эпіграфа.

Падрыхтаваны вучань выразна чытае верш “Наведвайце бацькоў, пакуль яны жывыя” Р. Барадуліна на памяць.

– Як вы разумееце эпіграф да сённяшняга ўрока? Якія думкі ў ім раскрываюцца?

Выказванні і развагі вучняў.

III. Абагульненне і замацаванне.

• **Творчасць.**

Складанне сінквейнаў з апорнымі словамі “бацькі”, “дом”, “продкі”.

• **Праца над музычным творам.**

Настаўнік. Музыка не можа існаваць без паэзіі, а без паэзіі, хутчэй за ўсё, не было б і музыкі. Сёння існуе вялікая колькасць музычных шэдэўраў, у аснову якіх былі пакладзены вершы беларускіх мастакоў слова. І творчасць Рыгора Барадуліна не стала выключэннем. Зараз мы з вамі пачуем музыкае прачытанне кампазітара Ігарам Лучанком верша Рыгора Барадуліна “Трэба дома бываць часцей” у выкананні заслужанага артыста Беларусі Леаніда Барткевіча і ансамбля “Песняры”.

Гучыць запіс песні “Трэба дома бываць часцей” у выкананні Л. Барткевіча.

– Што вы адчувалі падчас праслухоўвання песні?

– Якія зрокавыя вобразы ўзніклі пасля праслухоўвання?

– Якім вам уяўляецца “дом” у вершы і ў песні? Адказ абгрунтуйце.

– Што агульнага і рознага адлюстравана ў вершы і песні? (*Песня мілагучная; першая стра-*

фа гучыць як апошняя, пасля ідзе пятая, за ёю – чацвёртая, апошняя – шостая. Акрамя гэтага ў пятай страфе адбыліся змены: замест слова “вясёлым” сьвяеца “сяброўскім”, “не забыць, як няе дзень” – “помніць, як сустракае дзень”.)

• **Заклучнае слова настаўніка.**

Гучыць запіс песні “Бацькоўскі зруб” у выкананні А. Ярмоленкі.

Настаўнік. Адносіны да бацькоў – адзін з паказчыкаў чалавечнасці. Па тым, як маладыя людзі ставяцца да бацькоў, прыслухоўваюцца да бацькоўскіх парад, мяркуюць пра іх выхаванасць. Здаўна ў нашым народзе лічылі: “Бацька і маці ад Бога ў хаце, хто іх зневажае, добра не знае”. Гэтая мудрасць замацавана і ў Бібліі, сфармуляваны этычныя прынцыпы жыцця: “Шануй бацьку свайго і маці сваю...”.

Кажыце шчырыя і ветлівыя словы самым дарагім і любімым людзям на свеце – бацькам. Памятайце: бацькі – самае дарагое і святое, што ёсць у дзяцей. А наш урок я закончу радкамі Таццяны Дзям’янавай:

Магутны Божа! Барані маіх бацькоў!

І ад хвароб, і ад няўдач іх беражы!

Вазьмі ў мяне маю пашчоту і любоў –

І маім любым, дарагім дапамажы!

Ты захавай іх – кожны дзень і кожны крок,

Сваім дыханнем ратавальным абдымі!

Бацькі святое... Блаславі іх шчодро, Бог,

Каб мы маглі яшчэ адчуць сябе дзядзькамі!

IV. Выстаўленне і каменціраванне адзнак.

V. Дамашняе заданне.

VI. Рэфлексія.

Яўген ЕСІС,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
другой кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 16 г. Мазыра.

► (*Пачатак на с. 57.*) **II этап** – навучэнцы запісваюць усё, што ўспомнілася ім па дадзенай тэме. У выніку вакол “з’яўляюцца” словы або словазлучэнні, якія выражаюць ідэі, факты, вобразы, прыдатныя для дадзенай тэмы. Запісваецца ўсё, што называюць навучэнцы, нічога не адсейваецца.

III этап – сістэматызацыя. Пасля чытання падручніка, тлумачэнняў настаўніка навучэнцы пачынаюць аналізаваць і сістэматызаваць вывучаны матэрыял. Хаатычныя запісы слоў-асацыяцый аб’ядноўваюцца ў групы, у залежнасці ад таго, які бок зместу адлюстроўвае тое ці іншае запісанае паняцце, факт. Непатрэбнае, памылковае закрэсліваецца.

IV этап – словы злучаюцца прамымі лініямі з ключавым паняццем. У кожнага са “спадарож-

нікаў” у сваю чаргу таксама з’яўляюцца “спадарожнікі”, усталёўваюцца новыя лагічныя сувязі. У выніку атрымліваецца структура, якая графічна адлюстроўвае разважанні, вызначае інфармацыйнае поле дадзенай тэмы.

Парады настаўніку: 1. Запісвайце ўсе ідэі навучэнцаў; 2. Не судзіце якасць ідэй (не каментуйце); 3. Запісвайце, пакуль не скончыцца адведзены час; 4. Пры неабходнасці можна дапамагчы навучэнцам з ідэямі (задавайце пытанні); 5. Паспрабуйце пабудаваць / стварыць / знайсці як мага больш сувязей; 6. Не абмяжоўвайце колькасць ідэй, іх пlynь, сувязі паміж імі.

Памятайце: групавое складанне кластара служыць стрыжнем для ідэй групы.

Паводле інтэрнэт-крыніц.

ДЫДАКТЫЧНЫ МАТЭРЫЯЛ ПА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (V КЛАС)

ВІКТАРЫНА З ЭЛЕМЕНТАМІ КРЫЖАВАНКІ ПА ТЭМЕ “ЗАГАДКІ” (I ЧВЭРЦЬ)

1. Усіх нас корміць, а сама есці не просіць.

--	--	--	--

2. Без ног бяжыць, без вачэй глядзіць.

--	--	--	--

3. Крыл не мае, а лятае, без вуснаў, а свішча.

--	--	--	--

4. Стукае, грукае – нідзе яго не знойдзеш.

--	--	--	--

5. З неба ўпаў, усю зямлю, як абрусам, заслаў.

--	--	--	--

6. Маленькі, сухенькі, усіх адзявае.

--	--	--	--

7. Нітак многа, а ў клубок не зматаеш.

--	--	--	--

8. Ні рук, ні ног не мае, а грушы атрасе.

--	--	--	--

Даведкі: 1. Зямля. 2. Вада. 3. Вецер. 4. Гром.
5. Снег. 6. Лён. 7. Павуціна. 8. Вецер.

“БУРЫК”. УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ (IV ЧВЭРЦЬ)

1. Дзяцінства маё прайшло...

- а) у горадзе;
- б) у лясніцтве;
- в) у вёсцы.

2. Я не еджу туды, таму што...

- а) няма часу, многа працы;
- б) там усё змянілася, можна не пазнаць;
- в) увесь час здаецца: вось прыеду, і выйдзе

мне насустрач з лесу Бурык.

3. З таго часу мінула...

- а) 30 гадоў;
- б) 20 гадоў;
- в) 35 гадоў.

4. Мядзведзя прынеслі мне...

- а) вясной;
- б) узімку;
- в) летам.

5. Прынеслі таму, што...

- а) ён блукаў адзін, заблудзіўся;
- б) палясоўшчыкі забілі маці-мядзведзіцу;
- в) узялі з заапарка.

6. Бацька...

- а) не ўхваліў учынак;
- б) быў рады, задаволены;
- в) сказаў, каб аднеслі ў лес.

7. Хлопчык Сяргей...

- а) вучыўся ў школе ў 3 класе;
- б) не хадзіў яшчэ ў школу;

в) вучыўся ў 4 класе.

8. Бурыка бралі з сабой у лес...

- а) каб дома не рабіў шкоды;
- б) каб прывучыць яго да лесу.

9. Да чаго не трэба было прывучаць Бурыка?

- а) Да птушыных гнёздаў;
- б) да маліны;
- в) да лічынак і чарвякоў.

10. Што паскорыла развітанне з мядзведзем?

- а) Ён стаў зусім вялікім, дужым;
- б) куры пачалі знікаць, могуць быць і іншыя беды.

11. Як маці праводзіла Бурыка?

- а) Цалавала і плакала;
- б) праводзіла яго да машыны і махала рукой;
- в) смачна пакарміла перад тым, як выправіць.

12. Мы адвезлі яго...

- а) у суседні лес;
- б) за 50 км у самы глухі куток;
- в) у другое лясніцтва.

13. Сустрэча з мядзведзем адбылася...

- а) перад вайной;
- б) у час вайны;
- в) пасля вайны.

14. Як пазналі, што гэта Бурык?

- а) Па віслым задзе;
- б) па мускулах на загорбку;
- в) па белым ажаролку.

15. Чаму Марка не даў паклікаць мядзведзя?

- а) Мядзведзь мог бы іх пазнаць і пайсці следам;
- б) мог бы не пазнаць і тады прыйшлося б страляць.

16. Як склалася жыццё аўтара пасля вайны?

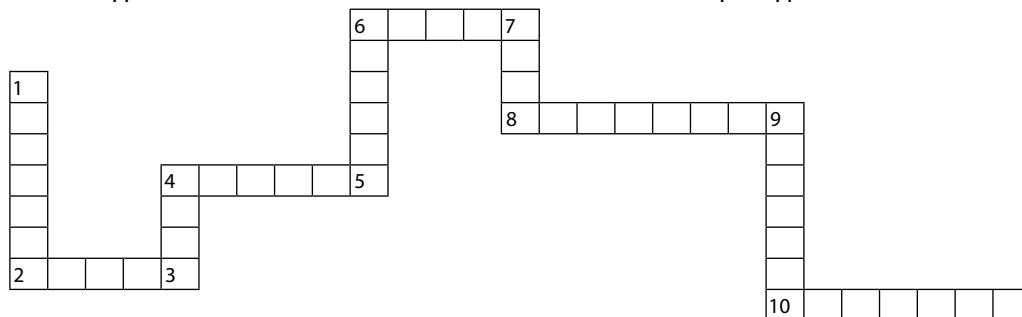
- а) Даўно скончыў мастацкі інстытут, працаваў, дабіўся вядомасці;
- б) даўно скончыў інстытут, але вядомасці не дабіўся.

17. Чаму вучыць нас твор?

- а) Беражлівым адносінам да прыроды;
- б) быць адказным за свае ўчынкі, удумліва адносіцца да звяроў, птушак, да ўсяго жывога.

Даведкі: 1. б; 2. в; 3. а; 4. б; 5. б; 6. а; 7. а; 8. б; 9. б; 10. б; 11. а; 12. б; 13. б; 14. в; 15. б; 16. а; 17. б.

ЧАЙНВОРД ПА ТЭОРЫІ ЛІТАРАТУРЫ (АБАГУЛЬНЕННЕ НАПРЫКАНЦЫ ГОДА)

1. Гукавыя паўторы ў вершаванай мове, якія ўзмацняюць мілагучнасць і сэнсавую выразнасць.
 2. Сістэма падзей у творы.
 3. Жыццёвая з’ява або кола з’яў, пра якія ідзе размова ў творы.
 4. Спосаб раскрыцця зместу твора, расказ пра падзеі, чынкi.
 5. Размова дзвюх або некалькіх асоб.
 6. Паказ жыццёвых з’яў або чалавека ў камічным, смешным выглядзе; нязлосны смех.
 7. Раўнамернае паўтарэнне, чаргаванне вершаваных радкоў.
 8. Перанясенне ўласцівасцей адной з’явы на іншую, чым-небудзь падобную да яе.
 9. Кароткае, змястоўнае выслоўе, у якім выкарыстоўваецца глыбокая думка.
 10. Разгорнутае выказванне адной асобы.
- Даведкі:** 1. Гукапіс. 2. Сюжэт. 3. Тэма. 4. Аповед. 5. Дыялог. 6. Гумар. 7. Рытм. 8. Метафара. 9. Афарызм. 10. Маналог.

“ЧУЖОЕ БАГАЦЕ”. ГЕОРГІЙ МАРЧУК (II ЧВЭРЦЬ)

Суаднясіце героя з яго характарыстыкай ці дзеяннямі.

1. “Носіць чырвоны плашч, чорны шыракаполы капялюш і ніколі не здымае боты на высокіх абцасах”	А) Іванка
2. “Хоць і страціў памяць на некаторы час, але душу д’яблу не прадаў”	Б) Кадук
3. “Нічога не кажа, а усё як чалавек робіць – носіць, збірае на дарозе каменчыкі і кідае іх у калодзеж”	В) пан Майданскі
4. “Хацеў выцягнуць бараду з гаршка, ды не можа – смала застыла”	Г) Бусел
5. “Падбуртарыць да сваркі, бойку справакуе, а сам у схованку, каб пасля нарабаванае дабро ды трафеі падзяліць”	Д) Пачварнік
6. “Свята памятала матчын заповіт”	Е) Русалка
7. “Надта ж ёй хацелася трапіць на балъ да Кадука...”	Ё) Ганначка

Даведкі: 1В; 2А; 3Г; 4Б; 5Д; 6Ё; 7Е.

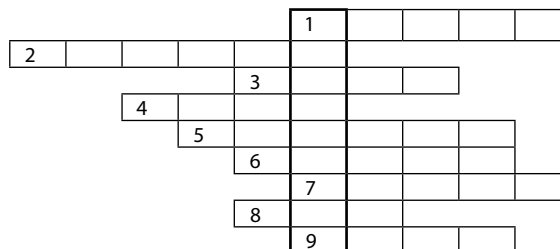
Суаднясіце аўтара, назву і адпаведныя радкі (на працягу навучальнага года).

1. П. Броўка	А. “Бацькаўшчына”	I. “А шапку я заўжды здыму перад магілай невядомай”
2. У. Караткевіч	Б. “Дрымотна ціснуцца кусты...”	II. “Дрымотна ціснуцца кусты пад цёплы бок дубровы ціхай”
3. М. Багдановіч	В. “Мама”	III. “Жывы стаю між трапяткіх бяроз / І слухаю: у праведных баях / Што ты здабыў?”
4. А. Грачанікаў	Г. “Прыйдзі аднойчы”	IV. “Не спала ты асеннімі начамі, / Хоць падала ад зморы галава”

5. А. Астрэйка	Д. “Зімой”	V. У любімай мове, роднай, наскай, / Ах, якія словы: “Калі ласка”
6. Р. Барадулін	Е. “Над ракой”	VI. “Ледзь варушыцца лісце ракіт, / І сущішана Нёман плюскоча”
7. С. Грахоўскі	Ё. “Калі ласка”	VII. “Здароў, марозны, звонкі вечар! / Здароў, скрыпучы, мяккі снег”
8. В. Зуёнак	Ж. “Бацьку”	VIII. “Дагарэў за брамай небакрай, / Месяц паміж воблачкаў плыве”

Даведкі: 1. ЁV; 2. AVIII; 3. DVII; 4. BII; 5. EVI; 6. ЖI; 7. BIV; 8. GIII.

КРЫЖАВАНКА “КЛЮЧАВОЕ СЛОВА”
“ПЕСНЯ ЛЯСНОГА ЖАВАРАНКА” ЯКУБ КОЛАС (III ЧВЭРЦЬ)

1. Фізіялагічнае існаванне чалавека, раслін, усяго жывога.
2. Пругкая (з металу, капрону і пад.) дэталъ у музычных інструментах, якая пры вібрацыі звiнiць.
3. Вечназялёнае дрэва сямейства хваёвых з высокім прамым ствалом і доўгай iгліцай.
4. Дугападобны паварот ракі, а таксама мыс, які абгiнаецца ракой.
5. Паласа зямлі, прызначаная для язды і хадзьбы, якая злучае асобныя пункты мясцовасці.
6. Галаўны ўбор, звычайна цёплы, мяккі.
7. Адна з рэк Беларусі.
8. Бесперапынная і пастаянная змена хвiлін, гадзiн, дзiн.
9. Травяністая расліна з галiнамі, што пачынаюць расці амаль ад зямлі.

Даведкі: 1. Жыццё. 2. Струна. 3. Хвоя. 4. Лука. 5. Дарога. 6. Шапка. 7. Нёман. 8. Час. 9. Куст.

Ключавое слова: жаваранак.

Людміла ПЯТКЕВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 5 г. Наваполацка.

ФАРМИРАВАННЕ ДУХОЎНА-МАРАЛЬНЫХ АРЫЕНТАЦЫЙ ПРЫ ВЫКЛАДАННІ “ВАЕННАЙ” ТЭМЫ Ў СТУДЭНЦКАЙ АЎДЫТОРЫ

УДК 821.163.1.09 (072) + 378.015.31 : 17

Неаднароднасць студэнцкай аўдыторыі, розная ступень падрыхтаванасці да вучобы ва ўніверсітэце і будучай прафесіі – цяжкасці ў выкладанні. Бо як важна ў адных развіць, а ў іншых падтрымаць задаткі філалагічных здольнасцей. Таксама важна будаваць лекцыі, прадумваць семінарскія заняткі з улікам рознай ступені падрыхтаванасці будучых настаўнікаў, літаратуразнаўцаў і крытыкаў.

Вучэбная праграма філалагічнага факультэта па літаратуры прадугледжвае шырокае і глыбокае вывучэнне твораў “ваеннай” тэматыкі. Паняцце “маральная культура асобы” не страціла актуальнасці і ў XXI стагоддзі, яго складнікамі з’яўляюцца *культура этычнага мыслення, культура пачуццяў, культура наводзін...* Маральныя нормы атрымліваюць каштоўнасцае абгрунтаванне ў выглядзе ідэалаў добра і зла, справядлівага і несправядлівага. Вышэйшым узроўнем, як бы падсумаваннем маральнай культуры асобы выступае гатоўнасць да вартых учынкаў у любых сітуацыях, самадастатковасць чалавека.

Сучасная беларуская літаратура стала вядомай у свеце ў першую чаргу дзякуючы творам “ваеннай” тэматыкі. Нацыянальная праўдзівасць і сумленнасць літаратуры ў адлюстраванні чалавека на вайне садзейнічалі мастацкаму ўзроўню твораў. Але паступова паказ удзельнікаў вайны, услаўленне воінскага абавязку страцілі прыцягальнасць ідэалу. Армія ў многім перастала быць школай выхавання мужнасці, а салдаты апошніх войнаў бачацца пераважна ахвярамі. Натуральна, адбылася змена эстэтычнай змястоўнасці. Для сённяшніх студэнтаў вайна – далёкае мінулае. Ужо не толькі бацькі, але нават дзяды не былі ўдзельнікамі ваенных падзей. Таму важна зрабіць так званыя ўводзіны ў тэму: асэнсаваць, “што гэта было і як адбывалася на лёсах людзей”. У Музеі гісторыі беларускага кіно (вул. Свядлова, 4) мінскія студэнты-філолагі могуць паглядзець фільмы, знятыя па творах беларускіх пісьменнікаў. У прыватнасці, глядзім з далейшым абмеркаваннем у аўдыторыі, напісаннем рэцэнзій-эсэ кінастужку “Ідзі і глядзі” Элема Клімава (сцэнарый А. Адамовіча). Фільм дае добры выхаваўчы эфект, закладае падмурак для належнага ўспрымання тэмы “Чалавек і вайна: вопыт мастацкага

асэнсавання”. У адным з водгукаў чытаем: “Для мяне гэта стужка сапраўды аб міры, пасля яе не хочацца ваяваць. Гэта стужка – напамін, стужка – набат. Стужка, якая перакрэслівае ўсё наша ўяўленне аб вайне. Найчасцей мы бачым прыгажосць ваеннай формы, ганарымся салдатамі, партызанамі, бо ведаем і чакаем толькі шчаслівы канец. У фільме Э. Клімава наадварот: злачынствам было схаванне рэальнасці пад маску героістыка. У фільме паказана, якой дробяззю з’яўляецца чалавечае жыццё падчас ваенных дзеянняў, як лёгка зламаць лёсы цэлых пакаленняў. Эгаістычна страшна за сябе ў першую чаргу. За тое, каб ніколі-ніколі такога не здарылася ні з маімі блізкімі, ні са мной. Ні з кім”.

Разам з тым не трэба забывацца, што час прыносіць змены ў маральна-этычны дыяпазон сучасніка. Абсалютна нечакана для мяне як выкладчыка прагучалі разважанні студэнта-выдатніка ў эсэ: “Ідзі і глядзі” – фільм, а што за ім стаіць?! Ну вайна, ну нашы білі ворагаў, ну трагедыі... Ды немагчыма тут нічога сказаць без пафаснага цынізму. Вы запытайцеся ў беларускай маці, што яна адчула, калі спалілі яе дзіця; запытайцеся ў беларускага хлопца, што адчуў ён, калі загінула яго каханая і... запытайцеся ў нямецкага жаўнера ў момант яго гібелі, а што думае пра гэта яго мама, запытайцеся ў дачкі таго самага карніка, як яны ставяцца да свайго бацькі? Давайце не будзем пустасловіць з нагоды прагледжанага фільма: разважаць пра палітыку, пра вайну; не будзем з пазіцыяй “ура-патрыятызму” расказваць пра народны подзвіг у гады Вялікай Айчыннай (!?) вайны... Мы пераплавілі сваё гора, мы знайшлі доказы мэтазгоднасці свайго існавання... мы – гатовы да Новай Вайны!» Зразумела, можна абурыцца, зганьбаваць падобныя выказванні, але ж мы за непасрэднасць, шчырасць, плюралізм і дэмакратычнасць...

Літаратура як сродак эстэтычнага асваення жыцця імкнецца да выхавання чалавека з глыбокім гуманістычным і дэмакратычным светапоглядам, самастойным мысленнем, з развітым пачуццём нацыянальнай і асабістай самапавагі, разважлівага патрыёта. Не трэба падманвацца, а значыць не заўважаць змены, якія адбыліся з грамадствам і чалавекам, змены ідэалогіі, пошукі новых маральна-этычных каштоўнасцей.

Трыццаць гадоў таму, у красавіку 1983 г., Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы сумесна з Саюзам пісьменнікаў Беларусі была праведзена навуковая канферэнцыя “Літаратура пра вайну і праблемы веку”. Сярод удзельнікаў канферэнцыі была распаўсюджана анкета з пытаннямі. На некаторыя пытанні той анкеты захацелася атрымаць адказы сённяшніх гуманітарыяў. Першае пытанне гучала так: “Якой, на ваш погляд, павінна быць філасофія, эстэтыка і этыка сучаснай літаратуры пра вайну?” Амаль ва ўсіх анкетах прачытвалася жаданне, каб «у творах “ваеннай” тэматыкі моцна гучаў антываенны пафас, сцвярджалася годнасць чалавечага жыцця як найвялікшай каштоўнасці». Па-добраму ўразіла думка многіх студэнтаў, што нацыянальная літаратура ўсё яшчэ не сказала ўсёй праўды. Будучая настаўніца зазначае: *“На маю думку, сучасная літаратура пра вайну павінна змяшчаць як мага больш праўды. Людзі павінны ведаць, што і як было на самай справе, якія думкі, пачуцці ўзнікаюць у чалавека на вайне. Так званая дэгералізацыя літаратуры павінна адбыцца, павінна нарадзіцца сумленная літаратура”*. Распрацаванасць філалагічнай душы выявілася ў гуманістычным “патрабаванні”, што *“літаратура пра Вялікую Айчынную вайну павінна быць справядлівай да варажых бакоў, якія ўдзельнічалі ў вайне. Этыка павінна даносіць да чытачоў, што варажы бок ваяваў так, як і наш”*. З сімпатыяй чыталася, што студэнты цікавяцца міжнародным становішчам, лічаць, што *“сучасная гонка на ўзбраенне – памылковая. Трэба праводзіць разумную міжнародную палітыку і выклікаць у краін-суседак навагу і цікавасць, а не варожасць”*.

“Ваенная” класіка вучыць не баяцца аголенай (няхай нават самай непрыгожай!) праўды, шчырасці, а можа, нават і “бессаромнасці” пры перадачы пачуцёвай праўды душы чалавека. Непрымальныя наслаенні, “упрыгожванні”.

На другое пытанне «Якія ўрокі “ваеннай” класікі прымальныя сёння, а якія – не?» студэнты часам давалі вельмі лаканічныя адказы: *“Урокі, прачытаныя нам Г. Бёлем, В. Быкавым, А. Адамовічам”*. Пры гэтым падкрэслівалі: *“Непрымальныя спрошчаны, падманлівы падыход у адлюстраванні вайны”*. Яшчэ старажытнагрэчаскі філосаф Сакрат зазначыў: *“Самае страшнае на вайне тое, што людзі забіваюць адзін аднаго і губляюць адчуванне добра і зла”*. Студэнцкія выказванні ўтрымліваюць вельмі блізкае да сакратаўскага светаўспрыманне ў яго сённяшнім праяўленні: *“Урокі мужнасці, любові да свабоды, сяброўства, кахання, але і здрадніцтва, прыстасавальніцтва... Я не бачу ў наш час (калі шчыра) абаронцаў краіны. Мне здаецца, што наша краіна не мае больш такіх апантаных абаронцаў, якія былі ў час ВОВ”*.

Беларускія творы “ваеннай” тэматыкі бачацца самымі пераканальнымі па сваёй болей напружанасці, шчырасці, аголенай праўдзівасці. І крытыкі, і літаратуразнаўцы адзінадушныя ў прызнанні беларускай “ваеннай” прозы як адной з самых моцных і перспектыўных. Аднак яшчэ і сёння слова пра чалавека на вайне гаворыцца няўмела, недакладна, часам з празмернай “сарамлівасцю”: *“а можа, і не трэба пра гэта”, “яшчэ не прыспеў час...”*. Студэнты-пяцікурснікі адзначаюць, што “ваенную” тэму нельга лічыць вычарпанай, што яна занадта складаная і шматбакая... Прысутнічае часам аднабаковае адлюстраванне з пункту гледжання “ўра-патрыятызму”. Назіраецца прафесійнае разуменне тэматычнай і жанравай разнастайнасці нацыянальнага прыгожага пісьменства. І самае галоўнае: маладыя сучаснікі атрымліваюць эстэтычнае задавальненне пры знаёмстве з творамі М. Гарэцкага, К. Чорнага, В. Быкава, А. Адамовіча, І. Шамякіна, І. Навуменкі, І. Пташнікава...

Падрыхтоўка настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры з кожным годам набывае больш паскораны характар, што вядзе да фрагментарнасці філалагічнай адукацыі. Тым не менш з радасцю прачытала ў анкетах пра імкненне сённяшніх студэнтаў быць прафесійна падрыхтаванымі. Належнаму вывучэнню тэмы могуць спрыяць нетрадыцыйныя формы правядзення заняткаў: круглыя сталы, прэс-канферэнцыі, экскурсіі-семінары ў літаратурных музеях, прагляд і абмеркаванне фільмаў па творах беларускай літаратуры ў Музеі гісторыі беларускага кіно. “Глобалізацыя” вучэбных груп не спрыяе засваенню ведаў, выпрацоўцы навыкаў і ўменняў. Атрымліваецца, што слухаем толькі здольных, паспяхоўных, актыўных.

Час уносіць свае карэктывы ва ўспрыманне студэнтамі праўды пра ваеннае ліхалецце. Характары і падзеі Вялікай Айчынай вайны сённяшні чытач бачыць у больш шырокім кантэксце. Некалькі дзясяткаў гадоў таму ён асэнсоўваў іх як бы “знутры”, так бы мовіць, у ідэалагічна вывераным, патрыятычна афарбаваным кірунку: падзяляў удзельнікаў і сведкаў на “сваіх / нашых” і “чужых / ворагаў”. Савецкія воіны надзяляліся пераважна толькі станоўчымі якасцямі, становіліся ўзорамі адвагі, мужнасці, гераізму. Драмы і трагедыі чалавечых лёсаў на варажым баку цалкам адмаўляліся, хоць народная памяць захоўвала іх у шматлікіх варыянтах. Так, жанчыны з “вогненнага вёсак” неаднаразова згадвалі пра немцаў, якія папярэдзілі пра бяду, што насоўвалася на вёску, альбо плакалі, не могучы страляць, паліць мірных жыхароў. Відаць па ўсім, жыццёвая праўда ўсё ж папаўняе скарбонку мастацкай праўды. Існуе непазбежнасць

падобнай дыялектыкі. Не выпадковасць, а заканамернасць у тым, што яна знаходзіць увага сабленне менавіта ў літаратуры народа, які найбольш пацярпеў на раздарожжах вайны.

Праўда характару чалавека і лёсу народа не мае межаў. Нягледзячы на змену культурнай па радыгмы, на пошукі нацыянальнай літаратуры пераходнага перыяду новых выяўленчых сродкаў, вышэйназваны пастулат выступае падмуркам мастацкага слова. Урокі беларускай ваеннай класікі, бясспрэчна, зрабілі сваю справу ў духоўна-маральным выхаванні будучых настаўнікаў. Бо як жа інакш можна вытлумачыць іх жаданне рухацца і надалей па дарозе спасціжэння праўды свайго існавання. Проза К. Чорнага, І. Мележа, В. Быкава, І. Пташнікава, І. Навуменкі стала пакліканнем да яшчэ большай заглыбленасці ў праблемы чалавека на вайне. На запытанне “Чаго бракуе беларускай прозе ваеннай тэматыкі? Пра што напісалі б Вы?” студэнтка чацвёртага курса адказала: «*Беларуская проза ваеннай тэматыкі шмат распаўсюджвае пра лёс беларускага народа: і жанчын, і дзяцей, і старых, і тых, хто ваяваў. Але мы не ведаем, што не толькі ў гэты час было “дрэнна” беларусам, бо на іх напалі фашысты... але і нашы салдаты таксама не ідэалы, ад іх рук таксама пакутавалі. Пра гэтыя моманты ў кнігах мастацкай літаратуры не прачытаеш, а хацелася б. Я разумею, пра гэта не прынята гаварыць, аднак колькі слоў пра гэта, каб паказаць, што і мы не ідэалы, сказаць трэба. Я б з цікавасцю размаўляла са сведкамі ці нашчадкамі і гісторыі іх ваеннага жыцця паклала б у аснову мастацкіх тэкстаў*». Такім чынам, здавалася, усе тэмы ваеннай рэчаіснасці прыгожае пісьменства Беларусі ўжо закранула, а вось жа аказалася, што бракуе спавядальнасці для паўнаты карціны. За гэтым і пэўная смеласць мыслення маладой сучасніцы, і перспектывы развіцця слоўнага мастацтва, і “падраслы” ўзровень успрымання праўды жыцця. Яшчэ адна студэнтка ва ўнісон з папярэдняй падкрэслена зазначыла: “*Не хапае праўды. Той самай праўды, якой так патрабуе сучаснае пакаленне, не жудаснай, не жахлівай, а жыццёвай праўды*”. Атрымліваецца: праўда мае часавыя вымярэнні-прывязкі. Узровень праўдзівасці, дастатковы для ўдзельнікаў і сведкаў ваенных падзей, для іх сыноў і дачок, ужо не зусім задавальняе ўнукаў і праўнукаў. Магчыма, гэта тлумачыцца тым, што болейвы парог па прычыне часовай адлегласці стаў больш высокім у XXI стагоддзі. Гэтак жа як мы амаль без вялікіх эмацыянальных перажыванняў успрымаем падзеі вайны з Напалеонам, Першай сусветнай, рэвалюцыі і грамадзянскай вайны.

І яшчэ: па-ранейшаму з яшчэ большым імпэтам філолаг-прадметнік шукае ў мастацкай літаратуры “суб’ектыўнай”, індывідуальнай,

“ачалавечанай” праўды ваенных рэалій. Навыкі крытычнага аналізу дазваляюць заўважыць аднастайнасць, аднагтыпнасць сюжэтаў у творах ваеннай баталістыкі. Чытаем у адной з анкет: «*Хацелася б, каб творы былі больш “моцныя”. Каб чытаючы твор, ты адчуваў сябе на месцы герояў, а не проста [чытаў] для таго, каб пачытаць. Амаль усе творы аднагтыпныя. Не хапае разнастайнасці. Іншы раз чытаеш і здаецца, што дзесьці нешта падобнае ты ўжо чытаў. А хацелася б, каб кожны пісьменнік паказаў “сваю” вайну, а не каб творы пісаліся па шаблоне*». Філалагічную аўдыторыю не задавальняюць ардынарныя і агульнавядомыя ісціны, што падаюцца мастакамі слова як першаадкрыццё. Сучасны сур’ёзны чытач не вынесе аўтарскага прымусу, яго не трэба забавляць ні скрытнымі сюжэтамі, ні спакуслівай мастацкасцю.

Выкладчыку важна фарміраваць у студэнтаў уяўленні пра дабро і зло, праўду і хлусню, прыгажосць і агіднасць, дапушчальнасць і забароненасць, справядлівасць і несправядлівасць. Безумоўна, “ваенная” літаратура дае самыя важкія плён у выхаванні асобы, чалавека. З вялікай сімпатыяй і салідарнасцю чытала публіцыстычнае эсэ студэнткі, будучай журналісткі, у якім гаварылася, што «*не хапае твораў пра сучасных ветэранаў. Паўсюль (на тэлебачанні, на радыё) кажуць пра тое, якія сацыяльныя падтрымкі аказвае дзяржава. Усё, здаецца, цудоўна. А я б напісала пра тыдзень з сённяшняга жыцця ветэрана. Як ён прачынаецца і не можа сам устаць з ложка, схадзіць у прыбіральню, саромеецца, калі яму дапамагаюць. Як радуецца, калі да яго на калені прыходзіць кацяня. І як ён ніколі не гаворыць пра вайну! Як ён чакае паштоўкі ад “улады”, і як мясцовая ўлада забываецца пра “героев, тех, благодаря которым мы живы и у нас голубое небо над головой”*».

Змястоўнае назіранне робіць студэнтка пасля прачытання многіх праграмных твораў: “*Мне было цікава даведацца, што думалі пра вайну, што адчувалі ў час вайны дзяды і бабулі, якія раслі пры царызме. Амаль ва ўсіх творах, якія я чытала, галоўнымі героямі выступалі людзі, якім падчас Вялікай Айчыннай вайны было ад 25 да 60 гадоў*”. Цяпер разумеем, што ёсць і непапраўныя страчаныя магчымасці літаратуры. Радуе, што падобнае ўсведамляе будучая журналістка, выразна дэманструючы “свежае” бачанне праблемы. Яе сакурсна задае пытанне: “Ці стамілася я ад вершаў ваеннай тэматыкі за 4 гады навучання?” і сама ж адказвае: «*Магу сказаць адназначна, так. За гэтыя гады я шмат прачытала вершаў на ваенную тэму... Часам ствараецца ўражанне, што аўтар напісаў верш проста дзеля таго, каб напісаць твор пра вайну. Вось чаму стамляешся, чытаючы “яшчэ адзін верш пра вайну”*». Слушная думка

гучыць у анкетах, калі рэцыпіенты адзначаюць той факт, што па-за ўвагай пісьменнікаў застаўся жыццё людзей, якія не ўдзельнічалі ў баях на фронце, у партызанскіх атрадах, але працавалі дзеля перамогі.

Нядаўна было прапанавана выключыць з вучэбнай праграмы па беларускай літаратуры для V – XI класаў сярод іншых твораў слынных мастакоў слова апавяданне “Memento mori” Я. Брыля з фармулёўкай-тлумачэннем як “несучаснае”, “Алімпіяду” І. Пташнікава (цяжка з-за аб’ёму) і г. д. Радуе толькі адно: студэнты пасля практы-

кі ў школах адзінадушна выказалі нязгоду з падобнымі “навацыямі”. А гэта знак таго, што фарміраванне духоўна-маральных арыентацый калі і не завяршылася, то ідзе ў правільным кірунку, бо абяцае літаратуразнаўчую празорлівасць і відушчасць настаўнікаў і навукоўцаў дня заўтрашняга.

Вольга КОЗІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры
БДПУ імя Максіма Танка.

Цікава ведаць

КАРАГОД БЕЛАРУСКІХ РАСЛІН

“О, Беларусь, мая шыпшына!” – пісаў Уладзімір Дубоўка. Краіна наша сапраўды нагадвае гэтую цудоўную кветку, якая ў параўнанні з арыстакраткай-ружай асацыюецца з сялянкай у ружовай хусцінцы, але ніколі не саступае ёй у высакароднасці. І ўсё ж сэрцу даражэйшая свая, палявая валожка. Яна часта застаецца непрыкметнай сярод жыта, але настолькі ўраджае натуральнай вытанчанасцю, што абрана сімвалам сінявокай краіны. Так, гэта той самы васілёк, які замест персідскага ўзору ткала, забыўшыся, рука Багдановічавай ткачыхі. Але ці васільком карціць назваць гэтую кветку? У скарбонцы беларускай мовы шмат аўтэнтычных назваў раслін, якія па прычыне нашай моўнай недасведчанасці застаюцца незаўважанымі.

У кожнай мове ёсць свае правілы і законы, таму, пачынаючы вывучаць новую мову, мы перш наперш звяртаем увагу на выключэнні і несупадзенні з роднай. Параўноўваючы блізкароднасныя мовы, мы пераконваемся, што гэтае правіла спрацоўвае і тут. Назвы многіх беларускіх раслін не супадаюць з назвамі рускіх у родзе і ліку. Мужчынскі род, напрыклад, маюць такія назвы раслін, як **блёкат, бружмель, бэз, гарлачык, гваздзік, падбел, рамонак**, а ў рускай ім адпавядаюць назоўнікі жаночага роду *белена, жимолость, сирень, кувшинка, гвоздика, мать-и-мачеха, ромашка*. Адваротную сітуацыю мы можам назіраць у назвах жаночага роду **валошка, вярціня, каляндра, канюшына, півоня, таполя, шыпшына**, якія перакладаюцца на рускую адпаведна як *васілёк, георгин, кориандр, клевер, пион, тополь, шиповник*. Верагодна, памятаеце бабулін рэцэпт ад прастуды: лыжачка мёду з сокам **альвасу**. Але ці многія ведаюць, што гэты назоўнік адпавядае рускаму *алоэ* ніякага роду?

Што тычыцца ліку, то несупадзенні тут назіраюцца ў назвах некаторых раслін і большасці

ягад. Множнага ліку назоўнікі **багаткі, браткі, брусніцы, буякі, ваўчкі, парэчкі, чарніцы**. Рускія адпаведнікі маюць адзіночны лік: *молочай, иван-да-марья, брусника, голубика, череда, смородина, черника*.

Асаблівую цікавасць у назвах раслін выклікае не граматычны, а лексічны бок. Шмат стракаткіх назваў сустракаецца сярод насельнікаў расліннага свету: ёсць назвы матываваныя, якія лёгка тлумачацца. Менавіта да такіх належыць **падбел**. Думаю, кожны з вас бачыў або проста ведае, што лісце ў гэтай расліны мае аксамітавы тыльны бок белага колеру. Таму назва ў дадзеным выпадку гаворыць сама за сябе. Сустракаюцца назвы з не вельмі яснай семантыкай, але тут на дапамогу заўсёды прыйдзе этымалагічны слоўнік. Так, мы можам даведацца, што па адной з версій назва **буякоў** звязваецца з дзеясловам *буяць* ‘буйна расці’. Адпаведная назва даецца гэтым ягадам, каб адрозніць іх ад падобных, але меншых па памежах чарніц. Па іншай версіі назва ўзыходзіць да дзеяслова *буяць* са значэннем ‘буяніць, шалець’. Назва **святыянік** (рус. *зверобой*) звязваецца з часам цвіцення расліны, што прыпадае на святога Івана, якога ў народзе клічуць проста Янам.

Пэўную цяжкасць выклікае і пераклад з рускай мовы на беларускую назваў такіх раслін, як *бессмертник, дурман, ежевика, жасмин, иванчай, камыш, крыжовник, лютик, маргаритка, можжевельник, репейник (лопух), чабрец* і *чернобыльник*. У беларускай мове яны суадносяцца з такімі назвамі, як **сухацвет, дурнап’ян, ажыны, язмін, скрытень, чарот, агрэст, казялец / кураслен, стакротка, ядловец, дзядоўнік, чабор, быльнэг**.

Ірына ЗОРКА,
настаўнік Шуняўскай школы Глыбоцкага раёна.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ДУХОЎНЫ СВЕТА МОЛАДЗІ Ў АПОВЕСЦІ “НЕПАЎТОРНАЯ ВЯСНА” ВЫВУЧЭННЕ ТВОРЧАСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА (ХІ КЛАС)

УДК 821.161.3.09-31 (072) + 821.161.3.09 (092)

Артыкул прысвечаны аналізу “праграмных” твораў І. Шамякіна. Вядуцца пошукі адказаў на пытанні: “Што значыць дабро, каханне, сяброўства, ісціна для герояў пісьменніка?”

Ключавыя словы: *культуралагічная накіраванасць; гендарны падыход; каштоўнасныя арыентацыі; творчасць І. Шамякіна.*

The article analyzes the works of military topics of I. Shamyakin, which studied in the 11th form (class), considering the definition of human values and priorities. The attempt was given to answer the question: “What is good, love, friendship, truth in the military arguments?”

Як неаспрэчная ісціна сцвярджаецца, што беларуская літаратура ў асноўным “трымаецца” на дзвюх тэмах – вёска і вайна. Менавіта за гэтымі “тэмамі” – лёс беларускага народа. Вялікае значэнне сёння надаецца духоўнаму свету асобы, фарміраванню патрыятызму, адданасці ідэалам. Бясспрэчна, такія рысы сучасніка не страцілі актуальнасці, як неаспрэчна і тое, што ў вывучэнне “ваенных” твораў павінны быць унесены пэўныя карэктывы.

Што такое вайна? Гэта тая “з’ява”, што дзеліць жыццё чалавека на “да” і “пасля”, калі з’яўляецца мноства новых паняццяў (мірнае жыццё, ваеннае становішча, тыл, прыфрантавая зона, партызаны, паліцаі і г. д.), калі само жыццё становіцца напружаным, страшным, іншым. Да такога экзистэнцыяльнага стану чалавек павінен быць унутрана падрыхтаваным, павінны быць выпрацаваны пэўныя каштоўнасці, павінен усведамляць, *за што ён будзе змагацца, што* павінен адстойваць пры любых абставінах, у тым ліку і ваенных. Не так многа твораў у беларускай літаратуры, якія гавораць пра “падрыхтаванасць” да ваенных перыпетыяў. Аднак яркім прыкладам тут выступае апавесць “Непаўторная вясна” Івана Шамякіна пра даваеннае пакаленне. Менавіта гэты мастацкі твор дазваляе зазірнуць у каштоўнасны свет моладзі 1930-х гг., зразумець, чаму падчас вайны героі сябе паводзілі так, а не інакш.

Пытанні ўнутранага свету чалавека, яго каштоўнасці і прырытэты хваляюць чалавецтва ўжо не адно стагоддзе. Яшчэ з антычных часоў філосафы, паэты імкнуцца спасцігнуць таямніцу чалавечай душы. Многія вучоныя (А. Гусейнаў, К. Кавелін, А. Ліхачоў, Я. Гудзечак, Д. Вадзінскі, А. Лапцёнак, І. Кон, П. Дзюбайла, М. Лазарук, А. Лугоўскі, Т. Мушынская, Я. Перавозная і інш.) і сёння займаюцца даследаваннем духоўнага зместу жыцця, падаюць філасофскае асэнсаванне тэорыі каштоўнасцей.

Мастацкая літаратура таксама не стаіць “убаку” ад названых праблем: мастакі слова ствараюць, як правіла, герояў, што могуць стаць прыкладамі, узорами для самаўдасканалення,

стварэння ці “рэдагавання” ўласнай сістэмы каштоўнасных арыентацый, прывесці чытача да разумення і асэнсавання важных філасофскіх з’яў і паняццяў – як сям’я, народ, радзіма, шчасце, каханне, абавязак, вернасць.

Адзінаццацікласнікам ужо знаёмыя, зразумелыя, блізкія па суперажыванні кампазіцыя, сюжэты апавесцей пенталогіі “Трывожнае шчасце” І. Шамякіна, знітаная моцным пачуццём кахання Пятра Шапятовіча і Сашы Траянавай. Аднак вучням трэба пастаянна тлумачыць, удакладняць, чаму галоўныя героі пенталогіі паводзяць сябе менавіта так. Варта падкрэсліць, што за Пятром Шапятовічам і Сашай Траянавай, па сутнасці, бачыцца ўсё даваеннае пакаленне: прыкладна такімі ж уяўленнямі, як і героі апавесці, жыла ўся моладзь. Пісьменнік не ідэалізаваў жыццё, такія паводзіны, адносіны, погляды былі нормай таго часу. Тым больш што гісторыя кахання, жыцця Сашы і Пятра непрыдуманая: за гэтымі вобразамі стаяць сам Іван Шамякін і яго жонка Марыя Філатаўна.

Саша Траянава працуе фельчарам у далёкай вёсачцы. У яе жыцці прысутнічаюць пэўныя побытавыя клопаты: яна здымае нават не асобны пакой, а куток у хаце, гаспадыня, як бы мы сёння сказалі, “кантралюе” прыватнае жыццё кватаранткі, раіць ёй звярнуць увагу на настаўніка Лялькевіча, адкрыта падкрэслівае, што ёй не даспадобы Пятро Шапятовіч. І гэта было на той час прымальна. Трэба адзначыць, што тагачасная моладзь выглядала па-іншаму: дзяўчыну ацэньвалі па тым, якой яна была гаспадыняй, як працавала, што ўмела рабіць, як паводзіла сябе са старэйшымі, незнаёмымі; хлопец жа лічыўся сапраўдным мужчынам, калі адслужыў у войску, мог працаваць на гаспадарцы. Пра гэта добра ведалі маладыя людзі. Цяпер становяцца зразумелымі паводзіны галоўнай гераіні. Працы Саша была аддадзена настолькі, што нават прыезд каханага хлопца не “выбівае” яе з будзённых клопатаў медработніка: ноччу едзе да парадзікі, аказвае ёй дапамогу, вяртаецца толькі раніцай, Пятра ж пакідае з гаспадыняй, якая марыць хутчэй адправіць яго.

Настаўнік беларускай мовы і літаратуры сутыкаецца з тым, што без “упісання” герояў І. Шамякіна ў кантэкст свайго часу яны ў многім не будуць зразумелыя вучням XXI ст. Фактычна Пятро і Саша вучацца, працуюць, жывуць у перадаенныя гады XX ст. Сучаснаму ж чытачу жыццё дыктуе ў многім зменлівыя маральна-духоўныя каштоўнасці, якія часам маюць не зусім пэўную, а толькі графічную акрэсленасць. Не ўсім, як паказвае школьная практыка, зразумелыя паводзіны Сашы Траянавай (як след не сустрэла хлопца, не пачаставала яго, не “арганізавала” баўленне часу і інш.), ды і Пятра Шапятавіча таксама (відаць, яму варта было б быць больш харызматычным, праявіць увагу да каханай дзяўчыны, быць больш настойлівым, зрэшты, і больш зацікаўленым). Гэтак жа старшакласнікам трэба патлумачыць выбар Сашы, які яна робіць не на карысць матэрыяльнай забяспечанасці і спакойнага жыцця з інтэлігентам Лялькевічам (мае хату, станоўчую ацэнку з боку аднавяскоўцаў, стала працуе). Патлумачыць – гэта адно, але звышзадачай бачыцца той момант, калі вучні эмацыйна, на духоўным узроўні змогуць зразумець чароўную прыцягальнасць такога пачуцця, якім з’яўляецца каханне. Іншымі словамі, усвядомілі, чаму Саша аддае перавагу Пятру, а Пятро бачыць каханай, жонкай, маці сваіх дзяцей толькі Сашу. Любое прагматычнае тлумачэнне ў такой сітуацыі проігрышае. У гэтым выпадку можа дапамагчы дыспут “Што ёсць каханне? Які падмурак з’яўляецца самым важным у стварэнні сям’і?” Тым больш што сённяшнім вучням не заўсёды шчасціць бачыць у якасці прыкладу ўзорную сям’ю, цёплую сямейную атмасферу, шчырыя, непасрэдныя адносіны паміж блізкімі, а вось негатыўныя прыклады – часта побач. Да месца будуць і тэматычныя выставы, святочныя літаратурна-музычныя імпрэзы ў школе (напрыкладні 8 Сакавіка, да Дня закаханых), на якіх прагучаць вершы, музыка, адбудзецца знаёмства з найлепшымі сюжэтнымі карцінамі мастакоў.

Навучанне літаратуры грунтуецца на павобразным аналізе мастацкага твора. За аснову можа быць узятая “знаёмства” з Пятром Шапятавічам, якое прапаноўвае сам аўтар: “У свае васемнаццаць год ён быў поўны высокіх мараў і надзей, без гонару і зазнайства лічыў, што ён чалавек цікавы і апрануты для студэнта прыстойна, а таму мае права на ўвагу людзей” [6, с. 5]. Можна прапанаваць такі ўрок. Юнакі ў класе аналізуюць вобраз Пятра, акцэнтуюць увагу на тым, якія “дасягненні” іх аднагодак Шапятавіч вылучае, каб “выклікаць закаханасць” дзяўчыны. А вучаніцы ў гэты час прааналізуюць учынкi, паводзіны, якасці Сашы, прыцягальныя для Пятра, паразважаюць, як

спадабацца такому хлопцу. Прыгадаем выпадак, калі Сашы не было дома цэлую ноч, што выклікала ў Пятра спачатку рэўнасць і злосць, але потым “у сэрцы яго, апрача кахання, з’явілася нейкая асабліва глыбокая павага да Сашы: яна прысутнічала пры святым таінстве – нараджэнні чалавека, пры якім яму, дарожнаму тэхніку, напэўна, ніколі ў жыцці не прысутнічаць! Не, яна не толькі прысутнічала, яна памагала нарадзіцца чалавеку, без яе магло б здарыцца няшчасце. Вось якая яна, яго Саша!” [6, с. 23]. Такім чынам, у класе ўзнікне дыялог, які настаўнік увесь час *скіроўвае* на тэкст, удакладняе, звяртае ўвагу на асобныя моманты, характарыстыкі, каб вучні маглі весці *аргументаваны* дыялог, пацвярджаць свае выказванні цытатамі-аргументамі з аповесці. Пажадана, каб адзінаццацікласнікі зрабілі акцэнты прыкладна ў такім парадку: 1) высокія мары і надзеі (з дапамогай настаўніка варта “расшыфраваць”, што значаць гэтыя высокія памкненні: напрыклад, будаўніцтва дарогі ў гонар Сашы); 2) хлопец павінен быць прыстойна апранутым, быць *прыстойным* чалавекам (варта звярнуць увагу, што значыць быць прыстойна апранутым, прыстойным сёння і тады, супаставіць такія вобразы). І толькі пры гэтых умовах Пятро мае права на *ўвагу* людзей. Герою аповесці важна было, што пра яго думаюць іншыя, як ён выглядае “збоку”, бо пры першай сустрэчы з незнаёмымі людзьмі пра хлопца меркавалі па знешнім выглядзе. Малады студэнт быў упэўнены ў сваіх сілах, ведаў *вартасць набытых ведаў*, таму імкнуўся адпаведна сябе паводзіць і разлічваць на такі ж адказ. У вачах Сашы Пятро быў хлопец-інтэлектуал, гэта прываблівала і захапляла. Такая жыццёвая пазіцыя абсалютна не гаворыць пра ганарлівасць, фанабэрыстасць, наадварот: ён імкнуўся да людскай павагі. Аднак усе высокія мары і надзеі найбольш датычыліся *яе* – яго Сашы, якую ён кахаў, якой ганарыўся і якую, магчыма, нават пабойваўся, бо яна ўжо працавала, а ён толькі вучыўся, яна ўжо была гаспадыняй, а ён “па-ранейшаму студэнтам”, хоць і закаханым, і паэтам-рамантыкам у душы. За невялікі прамежак часу, пакуль юнак дабіраецца да дзяўчыны, чытач не можа не звярнуць увагі на безліч пачуццяў і змену настрою героя ад шчасця доўгачаканай сустрэчы, нават ад асалоды самаго чакання: “Боязь і радасць, трывога і лепшая надзея, няўпэўненасць і юнацкая задзірыстая рашучасць перамяшаліся ў дзіўнае і вельмі салодкае пачуццё” [6, с. 9].

І вось яна – доўгачаканая сустрэча, пра якую так марыў Пятро, якой прагнуў усёй душой і якой так баяўся...

Падчас аналізу твора не лішнім будзе з боку настаўніка ўлічыць гендарны падыход. Дзяўчатам у класе можна прапанаваць скласці эсэ, даць

характарыстыку вобразу Сашы Траянавай – патлумачыць, чаму яна так прываблівала хлопца, чым яна так падабалася Пятру, чаму менавіта яе ён абраў.

Маладыя сучасніцы часам лічаць важным з’явіцца ў моднай вопратцы, быць раскаванымі і нязмушанымі ў паводзінах, размаўляць на адпаведным моладзевым слэнгу (ні ў якім разе на літаратурнай мове). У сённяшнім грамадстве “размываюцца” крытэрыі правільнага і няправільнага, добра і зла, праўды і няпраўды. Вучаніцы павінны ў многім зразумець, адчуць “сэрцам і душой”, што іх бабулі і прабабулі апрараліся сціпла, адпаведна моманту нават не па прычыне беднасці, а па ўнутранай запатрабаванасці і душэўнай адпаведнасці тагачаснаму грамадству. На першы план у перадваення 1920 – 1930-я гг. выходзілі прафесіяналізм, адказнасць, гатоўнасць дапамагчы, ахвяраваць сабой, сваімі інтарэсамі. І менавіта такія дзяўчаты выглядалі прывабнымі, на іх звярталі ўвагу хлопцы. Пятро Шапятавіч пасля сустрэчы з медсястрой Любай, захоплены яе раскаванасцю, вельмі хутка зразумеў, што яму пашанцавала з каханай дзяўчынай, што Саша на фоне Любы выглядае ідэальнай: “*Ат, кажуць, работа не воўк, у лес не ўцячэ. Напраціуюся яшчэ... Чорт не схопіць гэтых хворых.*”

Яна [Люба] не разумела, што такімі разважанямі аб рабоце ставіць сябе ў вельмі невыгоднае становішча перад гэтым рамантычна настроеным і сумленным хлопцам. Ён [Пятро] слухаў яе і думаў пра Сашу, пра яе працу. І тое, што Саша цэлымі днямі не бывала дома, праз што ён раўнаваў, пакутаваў і зрабіў глупства, уяўлялася цяпер як высакароднае служэнне справе” [б, с. 38].

Настаўніку варта звярнуць увагу выпускніц: пры ўсёй закаханасці ў Шапятавіча Саша не страчвае дзявочы гонар, годнасць. Таму не трымае Пятра любой цаной. Пры ўсім гэтым раскладзе звернем увагу, што менавіта такія ўчынкi Сашы робяць яе яшчэ больш прывабнай для хлопца.

Нават у час вайны, як вынікае ў наступных аповесцях пенталогіі, Саша (адзінокая жанчына з дзіцем на руках) застаецца вернай грамадзянскім абавязкам: дапамагае партызанам, лечыць параненага Лялькевіча, аддана чакае мужа. Зычліваць Сашы ў стасунках з людзьмі іншых прафесій, прыязныя адносіны з гаспадыняй – вось тыя якасці, якія дапамагалі маладой маці ў цяжкія хвіліны і за якія яе паважалі аднавяскоўцы і нават малазнаёмыя людзі: “*Суседзі-хворыя з павагай размаўлялі з ёй [Сашай], распытвалі, адкуль яна, казалі, як прывезлі Пятра, як ён трызніў усе гэтыя дні, скардзіліся на свае хваробы. Яна ім сумленна адказвала, давала парады, нават некага выслухала... Яна была ўдзячна гэтым людзям, што яны цёпла і клапатліва гаво-*

раць пра Пятра, і хацела зрабіць ім што-небудзь добрае, памагчы...” [б, с. 57].

Зусім не абавязкова (нават не трэба) сучасным школьніцам падаваць Сашу Траянаву як ідэал, узор, прыклад для пераймання. Галоўнае – акцэнтаваць увагу на тых душэўных якасцях, якія ў сучасным свеце не толькі не лішнія, а неабходныя, якія надаюць чалавеку пачуццё запатрабаванасці, спрыяюць душэўнай адкрытасці, шчырасці, непасрэднасці, зрэшты, робяць чалавека шчаслівым.

Напрыканцы аналізу аповесці “Непаўторная вясна” можна прапанаваць вучням “закончыць” гэты твор: “Што адбылося б, калі б Пятро не вярнуўся з вайны? Ці выйшла б Саша замуж за Лялькевіча?” Відавочна, у працэсе разважання вучні наўрад ці прыйшлі б да адзінай высновы, бо адназначнага і правільнага адказу няма. Важна, каб выпускнікі пастараліся ўсвядоміць, што пры любым варыянце (выйшла б яна замуж за інтэлігента Лялькевіча ці не) выбар Сашы прымальны. Сёння зноў становіцца неабходным выхаваць дэмакратычнасць стасункаў паміж людзьмі, не навязваць адзіна правільных рашэнняў жыццёвых сітуацый, стэрэатыпаў, патлумачыць, што асуджаць нельга.

Творчая спадчына Івана Шамякіна ў сучаснай педагагічнай практыцы вывучана не да канца. Застаюцца адкрытымі многія пытанні, сярод якіх – каштоўнасць свет герояў прозы ваеннай тэматыкі, яго ўплыў на фарміраванне сістэмы каштоўнасцей арыентацый сучаснага чытача.

Спіс літаратуры

1. **Верціхоўская, М. І.** Вывучэнне беларускай літаратуры ў 10 – 11 класах : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М. І. Верціхоўская. – 2-е выд., перапрац. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 240 с.
2. **Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання** : беларуская літаратура : V – XI класы. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2012. – 240 с.
3. **Гаранин, Л. Я.** Поиск духовного единства : характер ценностных ориентаций в современной советской литературе / Л. Я. Гаранин. – Минск : Наука і тэхніка, 1990. – 223 с.
4. **Грымаць, А.** Фарміраванне маральных ідэалаў школьнікаў : манагр. / А. Грымаць. – Мінск : Геомант, 2000. – 447 с.
5. **Праскаловіч, В. У.** Метадалогія культуратворчага развіцця вучняў V – XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры / В. У. Праскаловіч. – Мінск : РІВШ, 2013. – 226 с.
6. **Шамякін, І.** Трывожнае шчасце : пенталогія / І. Шамякін. – Мінск : ТАА “Аракул”, 1995. – 608 с.
7. **Халізев, В. Е.** Ценностные ориентации русской классики / В. Е. Халізев. – М. : Гнозис, 2005. – 432 с.

Кацярына ЕРМАКОВІЧ,
аспірант лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.06.2014 г.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Каляндар народных святаў

ДАЖЫНКІ

ФАЛЬКЛОРНАЕ СВЯТА (VIII – IX КЛАС)

Мэта: садзейнічаць фарміраванню грамадзянскіх адносін да духоўнай спадчыны, развіваць пачуццё нацыянальнай годнасці, абуджаць цікавасць да народных традыцый беларусаў.

Задачы: захоўваць і творча памнажаць нацыянальную спадчыну.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Дзейныя асобы: *Гаспадар, Гаспадыня, Дачка, Настуля, Ганначка, Дзяўчына, Жанчына, жнейкі.*

Удзельнікі апрануты ў нацыянальныя святочныя строі.

Дачка.

Пайду ў поле жаці.

Блаславі, маці.

Гаспадыня. Дай нам, Божа, у полі роду, у хадзе згоду.

Мяне мая бабуля вучыла, і я цябе вучу. Перш чым пайсці жыта жаць, трэба хату прыбраць, стол чыстым абрусам заслаць. Хлеб, соль на стол пакласці. З сабой вазьмі сала, хлеб, соль і квас.

Гаспадыня з дачкой выходзіць на сцэну, дзе сустракаюцца са жнеямі.

• **Выкананне песні-карагода “Пойдзем, дзеванькі”.**

Пойдзем, дзеванькі, жыта дажынаць.

Ой, люлі, ой, люлі, жыта дажынаць.

Мы жыта дажнем, снапок прыбярком.

Ой, люлі, ой, люлі, снапок прыбярком.

Снапок прыбярком, вяночак спляцём.

Ой, люлі, ой, люлі, вяночак спляцём.

З новай мукі каравай спячом.

Ой, люлі, ой, люлі, каравай спячом.

Хлебаробаў усіх праслаўляць будзем.

Ой, люлі, ой, люлі, праслаўляць будзем.

Песенькі спяваць будзем.

Ой, люлі, ой, люлі, спяваць будзем.

Песенькі спяваць будзем, здароўя жадаць.

Ой, люлі, ой, люлі, здароўя жадаць.

Карагод вадзіць, старшыню хваліць.

Ой, люлі, ой, люлі, старшыню хваліць.

Гурт ідзе на ніву.

• **Выкананне песні “Цвіла лілея”.**

Ой, у садочку цвіла лілея,

Дажала жыта старшая жнея.

Па нашым полі беглі лябёдка,

Дажалі жыта нашы малодкі.

Па нашым полі беглі ягняты,

Дажалі жыта нашы дзяўчаты.

Дзяўчына. Вось і жыта пажалі,

Каласкі пазбіралі.

І прыйшло на нашу нівачку

Свята добрае – дажыначкі.

1-я жняя.

Маці-зямліцы падзякаваць трэба

За тое, што ўсіх надзяліла нас хлебам.

Ёй паклонімся нізка-нізка,

Бо яна ўраджаю калыска.

Усе кланяюцца. Старэйшая жанчына ідзе з вяночкам да маладых дзяўчат.

Жанчына.

Добрая была ніва,

Добрае жыта ўрадзіла.

З жыта зрабілі снапочак,

Звілі з яго мы вяночак.

А каму падараваць?

Гэта трэба ў вас, жнейкі, спытаць.

Выбіраецца лепшая жнейка.

Жанчына.

Добра ўсе працавалі,

А руплівей за ўсіх жнейка-Надзейка.

Ёй вяночак звівалі,

Дык бяры яго хутчэй!

Жанчына надзявае на галаву вянок.

Віншuem цябе з вянком,

Хай жыццё ідзе ладком!

Хай уродзіць жыта на другое лета,

Спадыспаду – ужыніста,

А зверху каласіста,

А на таку ўмалотна,

А ў дзяжы падыходна!

2-я жняя. Настуля, а ці пакінула ты жыта на “бараду”*?

Настуля. Пакінула.

• **Выкананне велічальнай песні “Ой, чыя там барада”.**

* Некалькі каласкоў на полі.

Ой, чыя там барада
Палатном абвітая.
Ой, дзіва, дзіва мне,
Дзіва етай барадзе.

Настуля. А хто ж будзе паліваць і палоць “барату”?

3-я жняя. Будзе палоць “багіня”, тая дзяўчына, што панясе сноп і вянок да гаспадара.

4-я жняя. А хто будзе “багіню”?

Настуля. А вось ты і будзеш, Ганначка, бо ты самая маладая і прыгожая.

Ганначка. А вы, цётка, будзеце апошні сноп дажынаць, бо вы – старэйшая жняя.

Цябе пакідаем, каб жыта радзіла (*кладзе хлеб і соль*);

А косы сплятаем, каб росным было (*павязвае стужку*).

Вадой паліваем, каб густа ўзышло (*палівае*).

Паподем наўкола, каб чыста расло (*поле праз рукаў*).

Завіваем “барату”

Стужкай каляроваю.

Дорым хлеб-соль і ваду,

Кветку васільковую.

Дзяўчаты “выполваюць” “барату”, плятуць вянок. Каласы перавязваюць чырвонай стужкай.

Настуля.

А мы, дзяўчаты, у танок,

Уплячём гаспадару вянок,

Будзем кветачкі рваць,

Каб гаспадара ўшанаваць.

5-я жняя. А цяпер, дзяўчаты, давайце пакачаемся ды папросім у ніўкі здароўя.

Усе качаюцца на ніўцы.

Жнеі (разам).

Жыта мае рэдзенькае,

Баліць мая сярэдзінка.

А ты, ніўка, аддай мне сілку.

Спіна забалела, есці захацела.

Дай, Божа, нам здароўя

Дажынкi згуляці,

Каб на тое лета яшчэ жаці,

Жыта ядранейшае і гусцейшае.

Настуля.

Ураджай сабралі багаты,

Калі ласка, пойдзем дахаты.

Дажынкi будзем святкаваць,

Гуляць ды танцаваць.

• **Выкананне песні “А ў нашага пана”.**

З гэтай песняй жнейкі ідуць да гаспадара.

Жнеі (разам).

А ў нашага пана дажынкi рана.

Люлі, люлі,

Дажыначкі рана.

Усё жыта пажалі,

У снапы павязалі.

Люлі, люлі,

У снапы павязалі.

Снапы павязалі,

У копы паскладалі.

Люлі, люлі,

У копы паскладалі.

А ў полі капамі,

На гумне стагамі.

Люлі, люлі,

На гумне стагамі.

На гумне стагамі,

У клеці карабамі.

Люлі, люлі,

У клеці карабамі.

У клеці карабамі,

У печы пірагамі.

Люлі, люлі,

У печы пірагамі.

Перад дваром гаспадара жнеі спыняюцца і выконваюць песню.

• **Выкананне песні “Хадзі, выйдзі, пане гаспадару...”.**

Жнеі (разам).

Хадзі, выйдзі, пане гаспадару,

Да выглянь, выглянь да на сваю ніўку,

Што на тваёй ніўцы ды рыжэецца,

Ды рыжэецца, ды бялеецца,

Ды бялеецца, ды лілеецца.

Ды рыжэецца буйнае жыта,

Ды бялеюцца маладыя жнеі,

Ды лілеюцца сталёвыя сярпы.

Жанцы жалі – у копы клалі,

У копы клалі, сцірты мяталі,

Дзе горачка – там копачка,

Дзе даліначка – там сцірдачка...

Выходзіць гаспадар.

Гаспадар.

Хадзіце, жнеечкі, у мой двор

У мой двор, за цясовы стол.

У мяне сталы пазасціланы,

У мяне кубкі паналіваны.

6-я жняя. Хлеб-соль у гэтую хату. Прынеслі табе снапок з шырокага поля, з ядронага жыта. Гаспадар свайго гаспадарства не страціў, нам за снапок заплаціць, хоць чырвоныя боты для нашай ахвоты, жыта на ўраджай, а гаспадару на доўгі век.

Гаспадар.

Сноп я вазьму і на покуць пастаўлю,

А вас пакармлю і весяліцца застаўлю.

Настуля. Ды песень мы знаем багата.

Жнеі (разам).

Пасылала мяне маці (2 разы)

Яравое жыта жаці,

А я жыта не жала (2 разы),

У баразёнцы ляжала.

Баразёнка – вузенька (2 разы)

Не памесцілася.

Вунь Мікіта ідзе – (2 разы)

Мне арэшкі нясе.
Ці арэшкі лузгаць,
Ці Мікіту цалаваць. (2 разы)
Я арэшкі лузгала (2 разы)
І Мікіту цалавала.

7-я жняя. Гэй, музыка, зайграй весялей, мы пачнём святкаваць дажынкі далей.

Жнеі выконваюць танец “Базар”.

Настуля. Ну што, гаспадар, ці не гатоў каравай?

Гаспадар. Не, не гатоў. Пакуль што адгадайце загадку:

Не шкадуюць мяне, мнуць,
У гарачую печ кладуць,
А як вымуць, дык нажом рэжуць.

Жнеі (разам). Каравай! Хлеб!

Гаспадар. Адгадалі. Пра што вас яшчэ спытаць.

Тысячы брацікаў звязаны,
Адным поясам падпяразаны.

Жнеі (разам). Сноп.

Гаспадар. А яшчэ: залатыя горы растуць у летнюю пору.

Жнеі (разам). Копы.

8-я жняя. Ой, гаспадар, хопіць.

Дажалі жыта? Дажалі ярчык?

Не шкадуй, гаспадар, каравайчык.

Гаспадар. Каравай яшчэ не спёкся, вось у чым справа.

9-я жняя. Тады паскачы нам.

Гаспадар. Напэўна, прыйдзеца! Э-эх!

Спявае і танчыць.

І слаб – не магу.

І не слаб – не магу!

Як музыкі зайграюць,
Ашалеўшы бягу.

Усе разам выконваюць танец. Гаспадар вяселіць каравай і звяртаецца да жнеек.

Гаспадар. А цяпер, дарагія жнейкі, я вас запрашаю да багатага стала.

• Выкананне песні “Святочная ўраджайная”.

1. Мы вясёла сям’ёй

Песні заспяваем,

Славім свята мы сваё,

Свята ўраджаю.

Эх, ляці ты, песня,

З краю ў край,

Праслаўляй багаты ўраджай.

2. Ад прыроды мы спагад

Дома не чакаем.

Ураджай вялікі наш

Самі здабываем.

Эх, ляці ты, песня,

З краю ў край,

Праслаўляй багаты ўраджай.

3. Вяселіцца наш народ

Кожнае нядзелі,

Песні звонкія ў нас,

Радасць ды вяселле.

Эх, ляці ты, песня,

З краю ў край,

Праслаўляй багаты ўраджай.

Гаспадар запрашае жней у хату.

Ганна РАДЗЬКОВА,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Матнявіцкай яслей-сада – базавай школы
Чачэрскага раёна.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

КАСТРЫЧНІК

Заканчэнне. Пачатак на с. 14.

16 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Васіля Ярмоленкі (1924 – 1981), жывапісца

18 кастрычніка – 100 гадоў з дня нараджэння Пятра Кірыльчанкі (1914 – 1997), альтыста, дырыжора, педагога, заслужанага артыста Беларусі

19 кастрычніка – 105 гадоў з дня нараджэння Міхася Блісцінава (1909 – 1982), празаіка, паэта, перакладчыка, рэдактара, кінадраматурга

20 кастрычніка – 110 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Завішы (1904 – 1984), жывапісца

21 кастрычніка – 70 гадоў з дня нараджэння Станіслава Смірнова, кінааператара

22 кастрычніка – 95 гадоў з дня нараджэння Раісы Жук-Грышкевіч (1919 – 2009), дзеяча беларускай эміграцыі, пісьменніцы

23 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Івана Лепешава, мовазнаўцы

24 кастрычніка – 80 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Смоліка, культуролога, гісторыка

25 кастрычніка – 150 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Грачанінава (1864 – 1956), рускага кампазітара. Займаўся апрацоўкай беларускіх народных песень

85 гадоў з дня нараджэння Міколы Гроднева, празаіка, журналіста

85 гадоў з дня нараджэння Кузьмы Хромчанкі (1929 – 2009), літаратуразнаўцы, крытыка

80 гадоў з дня нараджэння Карласа Шэрмана (1934 – 2005), перакладчыка, паэта, крытыка. Пісаў на іспанскай, рускай і беларускай мовах

75 гадоў з дня нараджэння Яўгена Штопа, дзеяча самадзейнага мастацтва, заслужанага работніка культуры Беларусі

26 кастрычніка – 75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Мішчанчука (1939 – 2012), паэта і літаратуразнаўцы

28 кастрычніка – 130 гадоў з дня нараджэння Фларыяна Ждановіча (1884 – 1937), акцёра, рэжысёра, тэатральнага дзеяча

29 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Акцябрыны Мельдзюковай (1924 – 1996), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

30 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Агафоненкі (1924 – 1990), мастака тэатра, жывапісца

31 кастрычніка – 80 гадоў з дня нараджэння Тадэвуша Кокшыса, акцёра, народнага артыста Беларусі

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Постаці

ТВОРЦА НАЦЫЯНАЛЬНАГА АДРАДЖЭННЯ ДА 120-ГОДДЗЯ НАРОДНАГА МАСТАКА БЕЛАРУСІ АЛЯКСАНДРА ГРУБЭ (1894 – 1980)

Аляксандр Васільевіч Грубэ нарадзіўся 31 жніўня 1894 г. у вёсцы Грыгор’еўка Башкірскай АССР. Народны мастак БССР (1944) прафесійнай адукацыі не атрымаў. Быў вольным слухачом Пензенскага мастацкага вучылішча. Пэўны час вучыўся ў Пецябургскім універсітэце (1914 – 1916). Першыя крокі ў мастацтве былі звязаны з творчай майстэрняй скульптара А. Шадра (1887 – 1941) – прадстаўніка стылю мадэрн, які ў Парыжы карыстаўся парадамі Агюста Радэна, аднаго з заснавальнікаў імпрэсіянізму ў скульптуры. У Беларусь А. Грубэ прыехаў у 18-гадовым узросце разам з бацькам Вільгельмам – немцам па нацыянальнасці, які займаўся прыродазнаўствам у мястэчку Краснаполле Магілёўскай вобласці (у царскія часы належала Бенкендорфам). Будучы мастак працаваў у мясцовай школе.

У 1978 г. у Маскве я сустрэлася з Аляксандрам Васільевічам у яго кватэры на Маслаўцы. Даведалася тады пра цікавыя падрабязнасці яго біяграфіі. Напрыклад, пра тое, што бацька ў Краснаполлі займаўся культываваннем розных гатункаў дрэў у мясцовым дэндрарыі. Стала зразумелым, адкуль мастак так добра ведаў магчымасці тэхнічнай апрацоўкі драўляных форм скульптурных твораў, якія да сёння прыцягваюць увагу даследчыкаў сваёй экспрэсіўнасцю, кантраснасцю святла і ценю, падкрэсленым паглыбленнем у народныя традыцыі.

1920-я гады займаюць ключавое месца ў творчасці А. Грубэ. Па-першае, у гэты перыяд з’явіўся найбольш выразны шэраг скульптурных твораў, арганічна злучаных з канструктывізмам – адным з напрамкаў авангарду. Менавіта А. Грубэ займаўся распрацоўкай новага тыпу скульптуры, различанай на масавую вытворчасць. Гэтыя “вырабы” з унутраным каркасам фарміраваліся з драўляных канструкцый пры дапамозе клею і драўляных цвікоў. Па-другое, у названы час выкрышталізоўваліся асаблівасці аўтарскага паэтычнага бачання

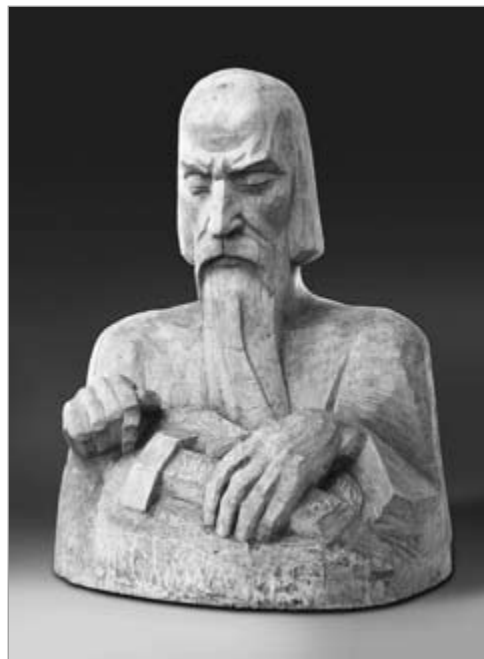
вобразаў мастака-творцы і чалавека працы – сімвала магутнасці і волі. Пачынаючы з 1-й Усебеларускай выстаўкі 1925 г. і да канца 1940-х мастак змог даказаць універсальнасць уласнай асобы, у яго творчасці мадэліравалася стылявое адзінства розных відаў і жанраў скульптуры (станковая сюжэтная кампазіцыя, рэльеф, манументальная пластыка) і графікі (экслібрыс, тэматычныя серыі, малюнак з натуры).

Першымі шырокаму колу глядачоў сталі вядомыя такія творы, як “Уладзімір Ленін”, “Галава лірніка”, праект помніка Кастусю Каліноўскаму і бюст Кастуся Каліноўскага. Таму не дзіўна, што мастацкая і навуковая грамадскасць Мінска перыяду адраджэння 1920-х гг. прыняла А. Грубэ як прадстаўніка беларускай творчай інтэлігенцыі, што адкрыта сцвярджала ідэі самаахвярнага змагання за інтарэсы народа, узбагачала мастацтва новымі ідэямі і формамі. У рамантычнай трактоўцы названых вобразаў варта адзначыць творчы ўплыў на А. Грубэ знакамітага скульптара А. Шадра, што знайшло адлюстраванне нават у падабенстве і паўторы назваў твораў. Так, рэвалюцыйныя парывы А. Шадра ў працах еўрапейскага мадэрну праяўляліся пад назвамі “Рабочы”, “Селянін”, “Сейбіт”, у А. Грубэ бачым “Раба”, “Тачачніка” (1927), “Паднявольную працу” (1928), “Трактарыстку” (1935), “Беларуса-касца” (1940) і інш.

Аднак найбольшую вядомасць А. Грубэ прынесла актыўная дзейнасць у стварэнні ленінскіх бюстаў беларускай скульптуры. Пра гэта сведчылі бюсты правадыра ў клубе імя К. Маркса, будынку Камвуза ў Мінску (1925). Ён захапляўся скульптурнымі працамі А. Бразера, адзначаючы артыстызм яго партрэтаў. У 1934 г. яны разам выканалі статуарны партрэт Леніна, які вылучаўся дакладнасцю форм і вобразнасцю. Для помніка ў Барысаве А. Грубэ стварыў рэльеф на тэму “Ленін – правадыр і арганізатар Кастрычніка” (1936). А станковая кампазіцыя “Ленін на трыбуне” (1940) мела значэнне “як пэўны этап у распрацоўцы ленінскай тэмы з такой востра публіцыстычнай, эмацыянальнай трактоўкай вобраза У. І. Леніна” [9].

Творчы лёс мастака складваўся даволі хутка і з поспехам. Ужо першыя скульптурныя бюсты сведчылі пра ўплыў традыцый беларускай народнай скульптуры. З дрэва ў незвычайна арыгінальнай тэхніцы апрацоўкі формы былі створаны найбольш вядомыя яго працы. А. Грубэ стаў адным з найскравейшых майстроў скульптурнага партрэта і прадстаўніком канцэптуальнага падыходу вырашэння ідэі праз асэнсаванне магчымасцей дрэва і выкарыстанне метафарычнай мастацкай мовы дзеля выяўлення ўнутранага напружання. Даследчыкі найперш праяўляюць цікавасць да твора “Раб” (1927, дрэва), дзе аўтар перадаў праўдзівасць стану прыгнечанага чалавека, які трымае ў руцэ зброю – камень. Сродкамі дэфармацыі і гратэску паказваецца не толькі сіла героя, але і моц улады пугаў. У гледача не ўзнікае сумнення, што гэты магутны чалавек абавязкова вырвецца на волю. Скульптура “Раб” – гімн рэвалюцыі. Дзеля большай выразнасці аўтар гіпертрафіруе не толькі форму адзення, але і анатомію натурны. На наш погляд, гэты твор можна аднесці і да вобраза чалавека-творцы, якому для рэалізацыі яго ідэй патрэбны не толькі фізічныя намаганні, але і ўнутраная сіла і валявое напружанне.

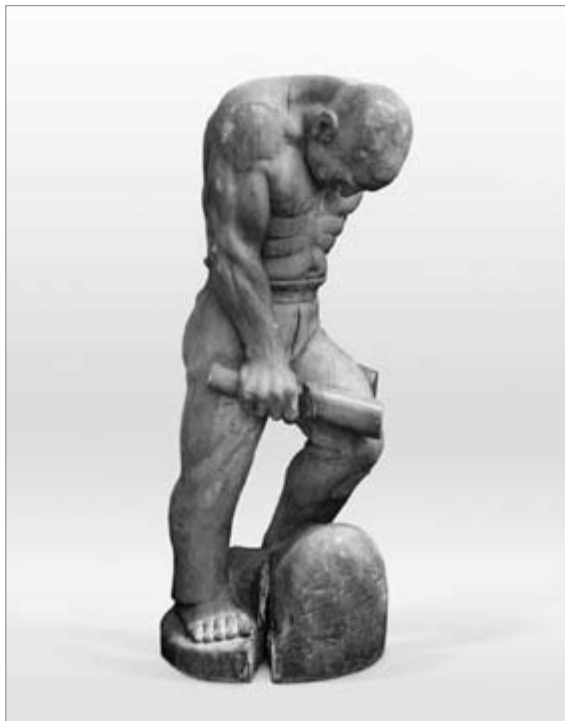
Аляксандр Васільевіч актыўна ўдзельнічаў у творчым жыцці рэспублікі, пра што сведчыць факт яго прыняцця ў 1926 г. у Камісію па гісторыі мастацтва Інстытута беларускай культуры (старшыня М. Шчакаціхін) – калыскі першых беларускіх вучоных і мастацтвазнаўцаў. Адбылося знаёмства з акадэмікам АН Беларусі І. Замоціным – даследчыкам творчасці вялікага беларускага паэта Максіма Багдановіча, мастацтвазнаўцамі М. Шчакаціхіным, М. Каспяровічам, А. Шлюбскім, мастакамі М. Міхалапам, А. Тычынам і інш. На паседжаннях камісіі разглядаліся такія навуковыя пытанні, як “Беларуская архітэктура XI – XII ст.,” “Замак каралевы Боны ў Рагачове”, “Беларускія экслібрысы”, “Яўрэйская старажытная архітэктура” і інш. У 1926 г. А. Грубэ стаў сябрам

Аляксандр Грубэ. Лірнік. 1927 г. Дрэва.

Усебеларускага таварыства бібліяфілаў (старшыня М. Каспяровіч). Там ён пазнаёміўся з мастакамі А. Ахола-Вало, А. Бразерам, мастацтвазнаўцам В. Ластоўскім. Творчае асяроддзе Мінска давала дадатковы імпульс для пошукаў новых тэм і відаў творчасці. Напрыклад, А. Грубэ займаўся стварэннем кніжных знакаў: творча саборнічаў з графікамі-прафесіяналамі ў рэспубліканскім конкурсе Інбелкульту на праект экслібрыса – і ў выніку перамог. У Нацыянальнай бібліятэцы Рэспублікі Беларусь і сёння яго гістарычны кніжны знак можна ўбачыць на выданнях Інбелкульту: у цэнтры васьмікутніка на абарончым шчыце прымацаваны папяровы скрутак са словамі “Інстытут беларускае культуры” і асобнымі элементамі беларускага арнаменту.

Прыкладам выключна выразных графічных твораў, што вызначалі той час, з’яўляецца экслібрыс акцёра Гомельскага тэатра, вучня У. Галубка, Аляксея Аляксандравіча Бараноўскага (1907 – 1970), выкананы А. Грубэ. Твор знаходзіцца ў калекцыі графікі Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь і, на наш погляд, служыць доказам тых творчых задач, якія прыходзілася вырашаць мастаку. Перш за ўсё, гэта перадача адчування барацьбы ў творчым асяроддзі. Менавіта таму кампазіцыя аркуша больш нагадвае літаратурна-ілюстрацыйны аповед пра моц зямлі, якая павінна зберагчы барацьбіта за народнае шчасце. На першы план мастак выводзіць зброю творцы – яшчэ не зламае кап’ё змагара на баявым кані, але энергія яго накіравана на турэмныя краты падземнага свету, дзе знаходзіцца асуджаны раб. Герой, як нябесная сіла, рухаецца ў аблоках магутнай віхуры, бо гэтыя думкі-аблогі і

Аляксандр Грубэ. Тачачнік. 1928 г. Дрэва.

ёсць яго фізічнае і духоўнае абнаўленне. Сонца не проста коціцца па арбіце, і воін, на думку аўтара, здабудзе перамогу, толькі трэба ісці наперад! У гэтым і заключаецца творчае асэнсаванне таго легендарнага часу... Мастак нібыта прадбачыў годны шлях акцёра: з 1937 да 1967 г. ён працаваў у тэатры Янкі Купалы, а ў 1953 г. атрымаў званне заслужанага артыста Беларусі.

З 1927 г. А. Грубэ – арганізатар і старшыня Усебеларускага аб'яднання мастакоў (1927 – 1932), што мела на мэце згуртаванне мастацкіх сіл, працоўку пытанняў далейшага развіцця выяўленчага мастацтва, арганізацыю выставак і студый. Перад творцамі стаялі задачы: перадаваць рэвалюцыйную тэматыку, адлюстроўваць пераўтварэнні ў народнай гаспадарцы, прыгажосць роднай прыроды. Былі створаны аддзяленні аб'яднання: у Мінску яе сябрамі былі А. Астаповіч, Г. Віер, В. Дваракоўскі, М. Дучыц, А. Касцялянскі, Я. Кругер, А. Мільчын, П. Мрачкоўская, М. Станюта (сакратар), А. Тычына; у Віцебску – В. Волкаў, Д. Комар, У. Хрусталёў, М. Эндэ; у Гомелі – Г. Галубкіна, Б. Звінаградскі, С. Каўроўскі, С. Тарасікаў; у Магілёве – Р. Пархоменка, Ф. Пархоменка; у Маскве – М. Аксельрод, І. Ахрэмчык, В. Руцай, С. Салавейчык, Р. Семашкевіч, М. Філіповіч, А. Шаўчэнка; у Ленінградзе – А. Булычоў, З. Мірынгоф, М. Сляпян, Г. Шульц. У 1929 г. разам з М. Шча-

каціхіным, А. Касцялянскім, М. Станютам, У. Кудрэвічам А. Грубэ быў уключаны ў камісію па арганізацыі святкавання 60-гадовага юбілею і 30-годдзя творчай дзейнасці Я. Кругера. Пасля заканчэння дзейнасці Усебеларускага аб'яднання мастакоў А. Грубэ стаў сябрам Рэвалюцыйнай арганізацыі мастакоў Беларусі (1929 – 1932). Першы дзяржаўны заказ мастак атрымаў у 1925 г. ад ураду Беларусі на помнік для сквера Дзяржаўнага ўніверсітэта. А. Грубэ выканаў замоўленыя помнікі Ф. Дзяржынскаму (1932, бетон) для горада Дзяржынска і У. Леніну для Барысава (1935). У 1939 г. мастаку прысвоілі званне заслужанага дзеяча мастацтваў БССР. У часы Вялікай Айчыннай вайны ён займаў пасаду старшыні праўлення Саюза мастакоў Беларусі (1942 – 1944).

Сярод творчай і навуковай інтэлігенцыі Мінска А. Грубэ карыстаўся падтрымкай актывістаў беларусазнаўства. Яго творы, прысвечаныя літаратуры беларускага нацыянальна-вызваленчага руху Кастусю Каліноўскаму (1925), і “Партрэт Максіма Багдановіча” (1927) мелі вялікі поспех і друкаваліся ў каталогах выставак, а таксама ў якасці ілюстрацыйнага матэрыялу да артыкулаў М. Шчакаціхіна, М. Каспяровіча, В. Ластоўскага і інш. Гэтыя прадстаўнікі нацыянальнай культуры актыўна сцвярджалі думку пра самастойны характар гісторыі беларускага народа, яго права на развіццё дзяржаўнасці, мовы і культуры. У той час была магчыма чытаць “Мужыцкую праўду” з подпісам “Яська – гаспадар з-пад Вільні”, знаёміцца з матэрыяламі такіх выданняў, як “Сцяг свабоды”, “Голас з Літвы”, на іх старонках праводзіліся ідэі сацыяльнай і нацыянальнай свабоды, неабходнасці аб'яднання беларускіх і літоўскіх зямель. Толькі пачыналася даследаванне творчасці Максіма Багдановіча. Вядома, што ў 1923 г. бацька паэта з Яраслаўля даставіў у Інстытут беларускай культуры літаратурны архіў сына. Гэта стала сапраўднай падзеяй, бо пачалася грунтоўная праца па падрыхтоўцы да

Аляксандр Грубэ. Эсклібрыс Аляксея Бараноўскага. 1926 г.

выдання твораў М. Багдановіча. Вобраз паэта-патрыёта, які лічыў сваёй асноўнай задачай узбагачэнне роднай літаратуры новымі тэмамі і формамі, таксама прыцягваў А. Грубэ. Першы беларускі даследчык творчасці паэта акадэмік І. Замоцін вельмі дапамагаў Аляксандру Васільевічу неабходнымі гістарычнымі матэрыяламі.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што названыя творы А. Грубэ 1920-х гг. былі патрэбнымі грамадству і адыгралі значную ролю ў фарміраванні нацыянальнай свядомасці. Цікава, што да сёння яго працай “Лірнік” (1926, дрэва) не перастаюць захапляцца даследчыкі-мастацтвазнаўцы, характарызуючы гэты твор як сімвал духоўнай моцы беларускага народа, як іканаграфічны вобраз бязмернага часу, што ніколі не знікне ў барацьбе розных светапоглядаў.

Аднак на мяжы 1920 – 1930-х гг. паняцце нацыянальнай самасвядомасці ўсё часцей атаясамлялі з нацыяналізмам. У пачатку 1930-х нацыянал-дэмакратызм быў абвешчаны “варожай антысавецкай ідэалогіяй і практыкай”. Час даваў магчымасць пэўным мастацтвазнаўцам, у прыватнасці Ф. Выхадцаву і А. Касцялянскаму, адкрыта выказаць уласнае стаўленне да асобных мастакоў, і, карыстаючыся ідэалагічным лозунгам “За стварэнне вялікага мастацтва бальшавізму!”, вызначаць творцаў, якія нібыта аддавалі даніну нацыянал-дэмакратызму, шавінізму ці буржуазна-фармалістычнай спадчыне. На наш погляд, менавіта сёння, у наш праўдалюбівы час, мастацтвазнаўцы-крытыкі павінны адкрыта і ўсебакова абмеркаваць тыя справядлівыя або небязгрэшныя ацэнкі, што атрымлівалі мастакі-патрыёты 1920-х. Так, у артыкуле аб выніках 4-й Усебеларускай выстаўкі 1931 г. Ф. Выхадцаў адзначаў, што ў скульптуры “Рукі прэч ад СССР” А. Грубэ “адыходзіць ад фізіялагізму і архаізму, з якімі звязана ўся яго ранейшая творчасць”. Але гэта быў толькі пачатак крытычнага асэнсавання творчых пошукаў мастака. На наш погляд, самым афіцыйным прадстаўніком крытыкі перыяду сацыялістычнага рэалізму стаў мастак і мастацтвазнавец А. Касцялянскі. У кнізе “Изобразительное искусство БССР” (1932) аўтар з усёй катэгарычнасцю заяўляў, што ў творах А. Грубэ “выяўляецца светапогляд дробнабуржуазнага інтэлігента”, “Кастусь Каліноўскі – гэты герой польскай шляхты – быў выяўлены ў выглядзе народнага правадыра ў скульптуры (Грубэ), у жывапісе (Волкаў, Кругер)”. У дачыненні да Усебеларускай арганізацыі мастакоў, якую ўзначальваў А. Грубэ, адзначалася наступнае: «У аснову арганізацыі была пакладзена ідэя “адзінай плыні” беларускага мастацтва. Нацыянал-апартуністычнае кіраўніцтва Наркамасветы ўсяляк падтрымлівала і садзейнічала “цэласнасці” арганізацыі, бо лічыла гэта

больш мэтанакіраваным для працягвання сваіх нацыяналістычных ідэй і барацьбы з партыйнай лініяй у пытаннях мастацтва».

Але час ішоў... І пераезд А. Грубэ ў 1941 г. у Маскву, дзе мастак атрымліваў сур’ёзныя дзяржаўныя заказы на помнікі і партрэты герояў Вялікай Айчыннай вайны, вярнуў аўтарытэт творцы. З 1941 да 1944 г., знаходзячыся ў Маскве, ён выконваў абавязкі старшыні праўлення Саюза мастакоў Беларусі. Яскравым сведчаннем захавання сувязі з Беларуссю служыць замова 1941 г. на стварэнне скульптурнага партрэта, а потым у 1944 г. і помніка Герою Савецкага Саюза генерал-маёру Льву Даватару. Вядома, што Л. Даватар нарадзіўся ў 1902 г. у вёсцы Хоціна Віцебскай вобласці, а загінуў у 1941 г. як мужны камандзір у баі каля вёскі Палашкіна пад Масквой. Сёння партрэт Л. Даватара (1942, гіпс) захоўваецца ў калекцыі скульптуры Дзяржаўнай Траццякоўскай галерэі, а драўляныя кампазіцыі “Праца”, “Чырвонаармеец” (1929) – у Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь. У 1946 – 1947 гг. скульптар працаваў над партрэтам К. Заслонава, потым быў помнік В. Куйбышаву. У 1970 г. выканаў партрэт разведчыка Р. Зорге.

Творчасць Аляксандра Грубэ спрыяла нацыянальнаму і культурнаму адраджэнню Беларусі, а назапашаны вопыт у выкарыстанні некаторых фармальных пошукаў ранняга савецкага канструктывізму, а таксама засваенне і пераапрацоўка народнай спадчыны ў значнай меры садзейнічалі захаванню аўтарытэта творцы ў гісторыі беларускага і рускага мастацтва ХХ ст. Аднак менавіта 1920-я гады займаюць ключавое месца ў творчай біяграфіі народнага мастака БССР А. Грубэ, вернасць ім ён пранёс праз усё жыццё.

Спіс літаратуры

1. **Архіпава, В.** Сімвал эпохі / В. Архіпава // Мастацтва. – 2007. – № 6. – С. 56.
2. **Беларуская савецкая скульптура** / склад. А. С. Наркевіч. – Мінск, 1978.
3. **Гісторыя беларускага мастацтва** : у 6 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – Т. 4 : 1917 – 1941 / рэдкал. : С. В. Марцэлеў (гал. рэд.) [і інш.]. – С. 153 – 162, 262 – 278.
4. **Грубэ, А.** Знаёмства з паваротамі майго жыцця / А. Грубэ // Мастацтва Беларусі. – 1985. – № 1. – С. 27; № 2. – С. 65.
5. **Елатомцева, И. М.** Очерки по истории белорусской советской станковой скульптуры / И. М. Елатомцева. – Мінск, 1974.
6. **Кацар, М. С.** Скульптура Савецкай Беларусі / М. С. Кацар. – Мінск, 1957.
7. **Орлова, М. А.** Искусство Советской Белоруссии / М. А. Орлова. – М., 1960.
8. **Петерсон, Э. А.** Портретная скульптура Советской Белоруссии / Э. А. Петерсон. – Мінск, 1982.
9. **Ялатамцава, І.** З бронзы, мармуру і граніту / І. Ялатамцава // Вобраз У. І. Леніна ў беларускім мастацтве. – Мінск, 1970. – С. 37.

Людміла НАЛІВАЙКА,
кандыдат мастацтвазнаўства.

ЁН НИКОЛІ НЕ ВЕДАЎ, ШТО ТАКОЕ НУДА, БЯССОННІЦА І ГАЛАЎНЫ БОЛЬ...

ДА 120-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЯЎГЕНА ЦІКОЦКАГА

Фотаздымак Яўгена Цікоцкага з дарчым надпісам скульптара Івана Міско. 1965 г.

Імя Яўгена Цікоцкага залатымі літарамі ўпісана ў гісторыю беларускай савецкай музыкі. Яе заснавальнік, патрыярх, прызнаны класік, адзін са старэйшых беларускіх кампазітараў, пасля прыезду ў маладую савецкую Беларусь ён стаў каля вытокаў айчыннага прафесійнага музычнага мастацтва. Шматгранная асоба – кампазітар, педагог, заснавальнік прафесійнай музычнай адукацыі на Беларусі, грамадскі дзеяч, які ўпісаў яркую старонку ў гісторыю айчыннай культуры. Я. Цікоцкі пакінуў багатую творчую спадчыну ў розных музычных жанрах, стаў аўтарам першых беларускіх савецкіх класічных опер “Міхась Падгорны” (1938) і “Алеся” (1944), а таксама заснавальнікам айчыннага сімфанізму. Шматлікія творы кампазітара ў свой час мелі вялікую папулярнасць, уваходзілі ў выканальніцкі рэпертуар і справядліва лічацца класікай беларускай музыкі.

...Ён лічыў сябе шчаслівым чалавекам. Тыповы інтэлігент савецкіх часоў – вельмі таленавіты, шматгранны, рознабакова адукаваны, дзейны, энергічны. Яго лёс быў, на першы погляд, заканамерным для “высокага” прадстаўніка беларускай творчай інтэлігенцыі савецкіх часоў. Актыўная музычная творчасць і высокая ацэнка яе на

дзяржаўным узроўні, вялікія прэм’еры, выкананне твораў не толькі ў Беларусі, але і за яе межамі, шырокая грамадская дзейнасць, адказныя пасты ў сферы мастацтва, узнагароды, ганаровыя званні, у тым ліку народнага артыста БССР і СССР. За гэтымі “знешнімі” фактамі – высокія якасці Мастака, Грамадзяніна, Чалавека – сумленнасць, прынцыповасць, адданасць справе, патрыятызм. За плячыма Я. Цікоцкага – суровая “ваенная” маладосць, добраахвотны ўдзел у баявых дзеяннях падчас некалькіх войнаў, раненні, вучоба ў прыродазнаўчых вышэйшых навучальных установах, цікавыя і незвычайныя захапленні.

А ў музыку ён прыйшоў па закліку душы, не маючы нават вышэйшай музычнай адукацыі. І не памыліўся – стаў сапраўдным класікам.

Заснавальнік беларускай прафесійнай музыкі Я. Цікоцкі (як, дарэчы, многія іншыя дзеячы нашай культуры) не быў ураджэнцам Беларусі. Ён паходзіў з піцёрскай інтэлігенцыі, быў нашчадкам рускага дваранскага роду. Нарадзіўся будучы кампазітар у Пецярбургу 26 снежня 1893 г. у небагатай дваранскай сям’і з польскімі каранямі. Пазней сам кампазітар неаднаразова падкрэсліваў, што ў яго цячэ “грымучая сумесь”: польская, шведская і руская кроў. Бабуля Яўгена Карлавіча з боку бацькі – шведка. У сям’і было чацвёрта дзяцей – дзве дзяўчынкі і два хлопчыкі. Бацька, Карл Міхайлавіч, ваенны марак, насіў званне контр-адмірала, з 1889 г. камандаваў расійскім крэйсерам “Афрыка”, з 1894 – брананосцамі “Тангут” і “Палтава”, пазней – вучэбным атрадам маракоў у Кранштаце і афіцэрскімі міннымі класамі (раней там выкладалі вынаходнік радыё Аляксандр Папоў і родны брат рускага кампазітара М. Рымскага-Корсакава Воін Андрэевіч). У 1900 г. контр-адмірал К. Цікоцкі пасля пераўтварэння Нікалаеўскага ваеннага губернатарства стаў першым нікалаеўскім горадакіраўніком. Асоба дзейная, творчая і рознабаковая, Карл Цікоцкі садзейнічаў стварэнню ў горадзе Нікалаеве электрастанцыі, адкрыццю механіка-тэхнічнага вучылішча, народнага сада, чатырох бясплатных бібліятэк-чытальняў, а гарадскія музычныя класы ператварыў у музычнае вучылішча. Таму нездарма створаны кампазітарам Саламонам Зельцарам “Марш нікалаеўскага горадакіраўніцтва” быў прысвечаны менавіта Карлу Цікоцкаму.

Горадакіраўнік, контр-адмірал Карл Міхайлавіч быў аматарам музыкі – іграў на флейце, вяланчэлі. Вечарамі ў яго збіраліся музыканты і спевакі. Таму і музычнае выхаванне будучага класіка беларускай музыкі пачалося вельмі рана – з глыбокага дзяцінства. З шасцігадовага ўзросту Яўген спрабаваў падбіраць на раялі знаёмыя мелодыі, а з дзесяці гадоў – пісаць музыку. Ігры на фартэпіяна ён вучыўся пад кіраўніцтвам М. Скарняковай – вучаніцы вядомай рускай піяністкі Г. Есіпавай. З сямігадовага ўзросту ў Пятроўскім скверы Кранштата будучы кампазітар слухаў канцэртны духавых аркестраў для маракоў Балтыйскага флоту. Разам з бацькам часта наведваў сімфанічныя канцэртныя пад кіраўніцтвам венгерскага дырыжора Артура Нікіша, оперу, дзе спявалі знакамітыя рускія выканаўцы Ф. Шаляпін, І. Яршоў. З дзяцінства любімымі аўтарамі Я. Цікоцкага сталі М. Рымскі-Корсакаў, Л. ван Бетховен і Р. Вагнер, любоў да якіх ён пранёс праз усё жыццё. Улюбёнымі творамі дзяцінства і юнацтва сталі “Руслан і Людміла” М. Глінкі, “Заснулая прыгажуня” П. Чайкоўскага, “Паданне пра нябачны град Кіцэж” М. Рымскага-Корсакава.

У 1902 г., калі сям’я пераехала з Нікалаева ў Кранштат, Я. Цікоцкі паступіў у Кранштацкі гімназічны пансіён, а ў 1904 г. – у Пецябургскую нямецкую гімназію. У 1907 г. будучы кампазітар стаў вучнем рэальнага вучылішча (цяпер – школа № 500 г. Пушкіна).

Падобна да класікаў рускай музыкі XIX ст., Я. Цікоцкі не меў закончанага прафесійнага музычнага адукацыі. У яго была вялікая прага да музыкі, жаданне займацца і бяспрэчны талент. Музычная адукацыя будучага заснавальніка беларускай прафесійнай музыкі была абмежавана двума гадамі прыватных урокаў фартэпіяна і тэорыі, якія ён браў з 1911 г. “Кансультантам” па кампазіцыі (сачыненні музыкі) стаў сябар па рэальным вучылішчы кампазітар Уладзімір Дзешавоў, які вучыўся ў Пецябургскай кансерваторыі. Першымі творамі маладога Цікоцкага сталі невялікія п’есы для фартэпіяна, раманы, сімфонія “Прырода”, а таксама апрацоўкі народных песень. Па патрабаванні бацькі Яўген у 1912 г. паступіў у заснаваны У. Бехцеравым Псіханеўралагічны інстытут. Праз два гады перавёўся на прыродазнаўчае аддзяленне фізіка-матэматычнага факультэта Пецябургскага ўніверсітэта па спецыяльнасці “крышталаграфія”. Падчас вучобы ў інстытуце ён сустрэў будучую жонку Марыю Арсеньеўну, былую вучаніцу К. Цыялкоўскага. Паводле сямейнай легенды, яны пазнаёміліся ў “анатамічцы”. У 1917 г. пажаніліся і абвянчаліся.

Маладыя гады Я. Цікоцкага былі цесна звязаны са службай у арміі, удзелам у баявых дзеяннях падчас войнаў. Напэўна, менавіта так праявілі-

ся ваенныя “гены” бацькі. У 1915 г. быў мабілізаваны і накіраваны ва Уладзімірскае ваеннае вучылішча, служыў прапаршчыкам у Фінскім пяхотным палку, удзельнічаў у баях на Паўднёва-Заходнім, Паўночным і Заходнім франтах, у Брусілаўскім прарыве на Карпатах. Падчас Першай сусветнай вайны атрымаў цяжкае раненне. Быў узнагароджаны Георгіеўскім крыжам.

Па стане здароўя ў 1917 г. штабс-капітан Цікоцкі быў тэрмінова дэмабілізаваны і вярнуўся ў Пецябург, але ў 1918 г. добраахвотнікам уступіў у рады Чырвонай арміі, а ў 1919 г. накіраваны на Заходні фронт у якасці кіраўніка аднаго з аддзелаў штаба Восьмай арміі. Браў удзел у паходзе супраць белапалякаў, у вызваленні Рагачова, Магілёва, Пухавіч, Бабруйска. З таго часу лёс кампазітара назаўжды злучыўся з Беларуссю, з Бабруйскім, куды пераехала сям’я і дзе нарадзіўся сын Міхаіл. У 1920 г. Я. Цікоцкі пачаў працаваць піяністам і акампаніятарам у драматычным тэатры Палітычнага аддзела Заходняга фронту Бабруйска. У 1924 г. быў дэмабілізаваны.

Прага да творчасці ніколі не пакідала Яўгена Карлавіча. У гэты перыяд ён стварыў шмат музычных твораў, пераважная большасць якіх не захавалася. Гэта народная сатырычная опера “Бюракрат і мужычок” (1922), апрацоўкі беларускіх народных песень. Галоўным дасягненнем стала Першая сімфонія (1928) – “Сімфонія на рэвалюцыйныя і беларускія народныя тэмы”, прысвечаная 10-годдзю Беларускай Савецкай Рэспублікі, упершыню выкананая на ўрачыстасцях з нагоды адкрыцця Акадэміі навук БССР. Адначасова Я. Цікоцкі пісаў музыку да пастовак I Беларускага драматычнага тэатра (у тым ліку да п’ес “Бацькаўшчына” Кузьмы Чорнага, “Салавей” Змітрака Бядулі, “Паўлінка” Янкі Купалы), музычную камедыю на атэістычную тэму “Кухня святасці” (да п’есы Г. Грыдава і У. Арлова), дзе апавядаецца, як амерыканскі бізнесмен умеў і спрытна маніпулюе рэлігійнымі пачуццямі вернікаў і ашуквае людзей.

Адзін з заснавальнікаў прафесійнай музычнай адукацыі ў савецкай Беларусі, Я. Цікоцкі актыўна ўдзельнічаў у адкрыцці бабруйскай дзіцячай мастацкай школы (1927), дзе выкладаў да пераезду ў Мінск. Дарэчы, адным з яго першых вучняў быў вядомы беларускі кампазітар, рэктар Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі, аўтар песні “Радзіма мая дарагая” У. Алоўнікаў.

Яўген Цікоцкі быў актыўным грамадскім дзеячам: стаяў ля вытокаў прафсаюза работнікаў мастацтва, з’яўляўся дэпутатам гарвыканкама, намеснікам кіраўніка Бабруйскага акруговага камітэта работнікаў мастацтва.

У кастрычніку 1934 г. па запрашэнні Беларускага радыёкамітэта Я. Цікоцкі пераехаў у

Яўген Цікоцкі
ў гады
Першай
сусветнай
вайны.

Мінск на пасадку кампазітара радыё. Ён займаўся стварэннем музыкі да радыёперадач і пастановак, пісаў вакальныя і харавыя творы, працаваў педагогам.

Найважнейшым дасягненнем 1930-х гг. стала опера “Міхась Падгорны” – адна з першых беларускіх класічных опер у жанры народнай музычнай драмы. Яна створана ў найлепшых традыцыях рускай класічнай оперы М. Глінкі, М. Мусаргскага. Сюжэт, нескладаны і вельмі тыповы для тагачасных опер і балетаў, заснаваны на інтымнай драме закаханых – батрака Міхася Падгорнага і сялянскай дзяўчыны Марысі, што разгортваецца на шырокім гістарычным фоне – у перыяд Першай сусветнай вайны, рэвалюцыі 1917 г. і стаўлення савецкай улады. Лібрэтыстам выступіў Пятрусь Броўка. Кампазітар успамінаў: “...пакуль П. Броўка пісаў лібрэта, я збіраў неабходныя песенны матэрыял, пры гэтым перагледзеў, па меры свах сіл, грунтоўна вывучыў багатыя песенны фальклор беларускага народа, выбраў асноўныя песні, прыпеўкі, меладычныя звароты, патрэбныя для выбранага намі сюжэта” [6, с. 26].

Прэм’ера оперы адбылася 10 сакавіка 1939 г. Пастаноўка была прымеркавана да важнай падзеі – адкрыцця ўласнага будынка опернага тэатра на плошчы Парыжскай камуны, створанага па праекце архітэктара І. Лангбарда. У чэрвені 1940 г. опера ставілася ў Вялікім тэатры Масквы ў рамках Дэкады беларускага мастацтва. Партыю Марысі выконвала знакамітая оперная прыма Л. Александроўская. За оперу “Міхась Падгорны” Я. Цікоцкі быў узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга, званнем заслужанага дзеяча мастацтваў БССР.

Натхнёны поспехам першай оперы, Я. Цікоцкі апантаны ідэяй стварэння балета “Бэла” да стагоддзя смерці М. Лермантава. Для гэтага 19 чэрвеня 1941 г. (за тры дні да пачатку Вялікай Айчыннай вайны) ён накіраваўся ў Ялту. 21 чэрвеня паспрабаваў вярнуцца ў Мінск: там засталіся жонка з дачкой і сынам, які толькі скончыў школу. Аднак даехаў кампазітар толькі да Барысава, адкуль быў эвакуіраваны ў Куйбышаў, потым – Уфу. На працягу доўгага часу ён нічога не ведаў пра лёс блізкіх. Начальнік партызанскага штаба П. Панамарэнка загадаў адшукаць у акупаваным Мінску сям’ю Я. Цікоцкага і вывезці яе ў партызанскую зону. Сын кампазітара, вучоны-мовазнаўца, прафесар Міхась Яўгенавіч Цікоцкі ўспамінаў: «Усім тады даводзілася вельмі цяжка. Каб неяк існаваць, мы распрадавалі ўсё, што маглі. Прышлося прадаць і бацькаў раяль. Аднойчы ў нашай кватэры – мы жылі тады ў доме па вуліцы Цнянскай, які наскрозь прамярзаў зімой, – з’явілася маладая жанчына Аня Язубчык. Спачатку мы ёй не вельмі давяралі, баяліся правакацыі акупантаў. Але паступова Аня ўсё больш уваходзіла ў давер і нарэшце прызналася, што яна партызанская сувязная, ёй даручана вывезці нашу сям’ю ў лес. Гэта атрымалася ажыццявіць улетку 1943 г. Неўзабаве з партызанскага аэрадрома мы вылецелі на “Дугласе” ў Маскву, і хоць па шляху немцы абстралялі наш самалёт, дабраліся туды паспяхова» [4].

У пачатку 1942 г. Я. Цікоцкага выклікалі ў Маскву, дзе знаходзіўся ўрад БССР, і прапанавалі стварыць оперу пра беларускіх партызан. Так пачалася гісторыя ваеннай народнай оперы-драмы “Алеся”. У супрацоўніцтве з лібрэтыстам П. Броўкам ужо ў снежні 1942 г. былі напісаны дзве дзеі. Скульптар Заір Азгур – сусед Я. Цікоцкага па гасцініцы – пазней успамінаў, як кампазітар часта падымаўся сярод ночы, падыходзіў да піяніна і штосьці наігрываў. “Днём, – пісаў З. Азгур, – гэты апантаны чалавек хадзіў па пакоі і напяваў сабе пад нос не вельмі выразныя для старонняга слыху мелодыі. Адкідваючы дагары кранутыя сівізнай валасы, схіляўся да нотнай паперы і запісваў імклівымі, як маленькія ластаўкі, знакамі тое, што толькі што знайшоў у хаосе гукаў. І зноў прымаўся кроцьць з кута ў кут. Зрэдку садзіўся за музычны інструмент і асцярожнымі пальцамі як бы здымаў з клавэш якую-небудзь музычную фразу. Я чуў музыку то поўную трагічных пачуццяў, то радасную і пераможную” [4].

Скончыўшы оперу ў сярэдзіне 1943 г., кампазітар зрабіў прысвячэнне “гераічнай барацьбе беларускіх партызан і партызанак”. У снежні 1944 г. у газеце “Савецкая Беларусь” было аб’яўлена аб прэм’еры “Алесі” ў акруговым Доме Чырвонай арміі. Гэтая пастаноўка без пераольш-

вання стала актам сапраўднага гераізму і самахвяравання акцёраў, музыкантаў і пастаноўшчыка, на пасаду якога спецыяльна запрасілі знакамітага опернага рэжысёра з Вялікага тэатра Масквы, маладога тады яшчэ Б. Пакроўскага. Мінск, нядаўна вызвалены ад акупантаў, ляжаў у руінах, з перабоямі падаваліся электрычнасць і вада. Паўразбураны будынак опернага тэатра быў замяніраваны немцамі. Глядзельная зала разбурана, крэслы спалены альбо паламаны.

Оперная прыма Л. Александроўская ўспамінала: «Мінска няма. Разваліны... Калектыў оперы размяшчаецца ў закуліснай частцы тэатра... Святла няма. Цяпла няма. Вады няма. Але на версе, на пятым паверсе, у балетнай зале ідуць рэпетыцыі. У акно выведзена труба “буржуйкі”, якая абаграваецца паперамі. Запалены самаробныя “каганцы” – адна на пюпітры ў канцэртмайстра, іншая – каля стала рэжысёра. Спевакі, закутаныя ў што папала, хрыплымі галасамі ствараюць оперу “Алеся”» [4].

А вось што ўзгадваў рэжысёр Б. Пакроўскі: «...Мне дастаўся маленькі пакойчык у ацалелай частцы тэатра. Бяда, што холадна, што няма рукамыніцы, што наогул не працуе тое, што пасля сталі шыкоўна зваць санітарным вузлом <...> Цёмны калідор. Ля кожных дзвярэй – газавая пліта, на ёй штосьці варыцца. Гэта сям’я якога-небудзь акцёра гатуе абед. Каля маіх дзвярэй нічога не варылася, у пакоі было холадна. Спаў, не здымаючы паліто і шапкі. Кожную раніцу – рэпетыцыя, барацьба з недахопамі, якія перашкаджаюць будаваць спектакль» [4]. Большасць артыстаў хору аправалі на сцэну тыя ж касцюмы, у якіх яны партызанілі.

Кампазітар прысутнічаў на ўсіх рэпетыцыях. Прэм’ера адбылася 31 снежня 1944 г. У галоўнай ролі – Л. Александроўская. Яе пляменніца музыканнаўца А. Ладыгіна ўспамінала, што кампазітар ствараў музыку, арыентуючыся на “глыбокі, грудны тэмбр голасу Ларысы Пампееўны. Бо Яўген Карлавіч і складаў музыку, маючы на ўвазе менавіта яе” [4].

Прэм’ера оперы стала сапраўднай культурнай падзеяй для пасляваеннага Мінска. З успамінаў Л. Александроўскай: “Прэм’ера!!! Ура!!! ...Зала поўная. Хто ж наш глядач? Жывыя, сапраўдныя партызаны прыйшлі да нас з лясоў, з балот, з развалін, ям і скляпоў Мінска. Не магу ацаніць, перадаць атмасферу ў тэатры, за кулісамі, сярод акцёраў. ...Гэтага дня не забыцца, не перадаць! Ён заўсёды будзе ў сэрцах тых, хто быў у гэты вечар у Доме афіцэраў. Добрая палова гэтага дома яшчэ зруйнавана, увесь горад у цемры (зацямненне не знята), а ў зале – Перамога! Святло гарыць! Зала поўная! Твары радасныя, хоць на вачах слёзы” [4].

“Алеся” мела доўгае сцэнічнае жыццё, вытрымала шэсць рэдакцый. У рэдакцыі 1955 г. (з назвай “Дзяўчына з Палесся”) опера была пастаўлена ў Вялікім тэатры Масквы падчас Другой дэкады беларускай літаратуры і мастацтва. За апошнюю рэдакцыю Я. Цікоцкі атрымаў Дзяржпрэмію БССР.

Пасляваенны перыяд стаў самым плённым у творчай і грамадскай дзейнасці кампазітара. Ён працаваў педагогам дзіцячай мастацкай школы, дзе выкладаў музычную літаратуру і кампазіцыю, браў актыўны ўдзел у адрэжэнні Белдзяржфілармоніі, якую ўзначаліў у якасці мастацкага кіраўніка ў перыяды 1944 – 1951, 1953 – 1957 гг. На гэтай пасадзе ён аднавіў работу сімфанічнага аркестра і аркестра беларускіх народных інструментаў, а таксама абанементныя канцэрты. Адзін з заснавальнікаў Саюза кампазітараў БССР (1932), Я. Цікоцкі ў 1950 – 1963 гг. быў яго старшыней.

У пасляваенны перыяд (1948 – 1963) былі створаны чатыры сімфоніі, фартэпіяльны канцэрт (1954), цыкл харавых паэм, сімфанічныя ўверцюры і паэма “50 гадоў” (1967). Акрамя гэтага, Я. Цікоцкі актыўна працаваў у галіне вакальнай музыкі, пісаў творы для аркестра беларускіх народных інструментаў, музыку да сямі кінастужак. Апошнім творам кампазітара стала героіка-рамантычная опера “Танна Громава” (лібрэта Я. Рамановіча, 1969), у якой адлюстраваны падзеі Першай сусветнай вайны і Кастрычніцкай рэвалюцыі. На жаль, опера не атрымала сцэнічнага ўвасаблення.

Актыўную кампазітарскую працу Я. Цікоцкі па-ранейшаму сумяшчаў з вялікай грамадскай дзейнасцю, браў удзел у палітычным жыцці рэспублікі. У 1948 г. уступіў у рады КПСС, стаў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, дэпутатам Мінгарсавета. У 1953 г. у сувязі з 60-годдзем Я. Цікоцкі быў утанараваны званнем народнага артыста БССР. У 1955 г., пасля Другой дэкады беларускага мастацтва ў Маскве, яму прысвоілі званне народнага артыста СССР. Сярод узнагарод – ордэн Леніна, два ордэны Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэн “Знак Пашаны”, медалі. Не стала Я. Цікоцкага 23 лістапада 1970 г.

У памяці сяброў і родных Яўген Карлавіч застаўся актыўным, дзейным, творчым, надзвычай эрудыраваным, адкрытым да ўсяго новага чалавекам. У яго былі выдатныя літаратурныя здольнасці, пра што сведчаць артыкулы, прысвечаныя музыцы. Кампазітар меў вялікую бібліятэку, нават жартаваў, што “атручаны літаратурай”. Пра захапленне Я. Цікоцкага літаратурай сведчаць і яго запісныя кніжкі. У адной з іх, што захоўваецца ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, дробным

почыркам запісаны два афарызмы. Першы належаць узбекскаму пісьменніку Алішэру Наваі: “Высоким званьем Человек достоин зваться тот, кто о народе никогда не ослаблял забот”, другі гучыць так: “Труп ворага заўсёды добра пахне” (Аўл Вітэліі) [1].

Гарачым захапленнем Я. Цікоцкага было калекцыянаванне газет – ад цэнтральных да рэгіянальных малатыражак; у яго калекцыі захоўваліся выданні на 60 мовах. Акрамя гэтага, ён быў вялікім знаўцам геаграфіі, сведчаннем чаго – значная калекцыя атласаў і карт.

Унук кампазітара, Аляксандр Цікоцкі, успамінае: “Я памятаю дзядулю гадоў з чатырох-пятці, мы тады жылі ўсе разам на Круглай плошчы (Плошча Перамогі). Цяпер, калі аб’ектыўна, магу ахарактарызаваць яго як інтэлігента старой загартоўкі. Ён жа быў добра адукаваны, начытаны, ведаў мовы – нямецкую і французскую. <...> Тыя, хто з ім сустракаўся або працаваў, любілі і паважалі яго за шчырасць, адкрытасць, добразычлівасць. Хоць незнаёмым, іншым людзям дзядуля мог і пагардлівым, грозным здацца. Напэўна, у падман уводзілі яго статная постаць і строгі погляд. Ён быў, як сапраўды таленавіты чалавек, таленавіты ва ўсім. З мноствам інтарэсаў і захапленняў. Адно з іх – калекцыянаванне газет. І карт геаграфічных у яго была цэлая калекцыя. Ён ніколі не сядзеў на месцы” [2].

У інтэрв’ю аўтару гэтых радкоў А. Цікоцкі таксама распавёў: «Дзед быў вельмі цікавы чалавек. Акрамя яго асноўнага захаплення – музыкі, у яго было шмат іншых захапленняў. Ён казаў пра сябе: “Я шчаслівы чалавек. Я не ведаю трох рэчаў: што такое нуда, бяссонніца і галаўны боль”. Дзядуля быў вялікі гумарыст. Яму падабаліся людзі, у якіх ёсць пачуццё гумару. Ён наогул быў вельмі дзейны чалавек, у яго быў лёгкі характар. Можа быць, таму яму і пашанцавала, што ён з людзьмі ўмеў ладзіць. Гэта таксама якасць, якая не кожнаму дадзена. У яго было вельмі шмат захапленняў. Акрамя чытання, калекцыянавання газет і геаграфічных атласаў, гэта разгадкаванне крыжаванак, раскладванне пасьянса. Дзед любіў выязджаць на прыроду. Калісьці яму як народнаму артысту далі “дзясятую” “Волгу”. Але вадзіў яе бацька. Дзед казаў: “Каб мне сесці за руль, трэба вакол спыніць рух”. Дзядуля застаўся ў памяці як аптыміст, чалавек добры, спагадлівы, інтэлігентны, вясёлы, незлапамятлівы».

Па ўспамінах унука, пасля вайны, калі сям’я жыла ў раёне плошчы Перамогі, іх часта наведвалі сябры – сям’я кампазітара Р. Пукста, якая жыла ў доме насупраць, а таксама кампазітар П. Падкавыраў з жонкай. Я. Цікоцкі падтрымліваў стасункі з сям’ёй Кузьмы Чорнага, Пётруся Броўкі, з Янкам Купалам. Сярод адраса-

таў яго перапіскі – кампазітары Р. Пукст, Д. Лукас, пісьменнік і перакладчык В. Тарас.

Шматгранныя таленты Яўгена Цікоцкага знайшлі працяг у нашчадках. Яго сын Міхаіл (1922 – 2012) быў доктарам філалагічных навук. З 1953 г. ён працаваў на кафедры тэорыі і практыкі савецкага друку факультэта (цяпер – Інстытута) журналістыкі БДУ, у 1965 г. стаў яе загадчыкам. У кастрычніку 1969 г. заснаваў кафедру стылістыкі і літаратурнага рэдагавання, якую ўзначальваў 20 гадоў. Дачка Я. Цікоцкага, Кіра Яўгенаўна, пасля заканчэння Інстытута замежных моў стала філолагам, выкладала ў гэтай установе ўсё жыццё. Унук Аляксандр Міхайлавіч – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання Інстытута журналістыкі БДУ.

Імя кампазітара прысвоена ДМШ № 1 Бабруйска, якую ён некалі заснаваў і дзе пачынаў педагагічную працу, адной з вуліц Мінска і завулку ў Бабруйску. На доме па праспекце Незалежнасці ў Мінску, дзе ён жыў, устаноўлена мемарыяльная дошка.

Мікалай Чуркін, Мікалай Аладаў, Яўген Цікоцкі... Класікі, Творцы, Мастакі... Кожны з іх – цэлая эпоха, неад’емная частка гісторыі беларускай музыкі. Але сёння іх імёны амаль забытыя. Іх творы – оперы, сімфоніі, рамансы, вельмі шчырыя, меладычныя, таленавіта напісаныя, у наш час амаль не выконваюцца. Цэлы глыбінны пласт беларускай музычнай гісторыі ХХ стагоддзя адданы на забыццё. І толькі назвы вуліц і асобныя старонкі падручнікаў для музыкантаў захавалі для будучых пакаленняў імёны тых сапраўды вялікіх Асоб, якія стваралі нашу гісторыю, культуру, мастацтва.

Спіс літаратуры

1. **Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва** (БДАМЛМ). – Фонд 181. – Воп. 1. – Спр. 118. Запісныя кніжкі Я. К. Цікоцкага.
2. **Ворушило, Н.** Казус Тикоцкого / Н. Ворушило // Женский журнал [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа : http://www.jurnal.by/list/2952/kazus_tikockogo.html. – Дата доступа : 25.02.2012 г.
3. **Гаврилов, С.** Еврейский музыкант / С. Гаврилов // Вечерний Николаев [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа : <http://www.vn.mk.ua/print.php?type=1&id=14220>. – Дата доступа : 28.02.2012 г.
4. **Михайлов, В.** Партер уж полон, ложи блещут... / В. Михайлов // Советская Белоруссия [Электронный ресурс]. – 2004. – Режим доступа : <http://www.sb.by/post/40919>. – Дата доступа : 14.01.2012 г.
5. **Нисневич, С. Г.** Евгений Тикоцкий / С. Г. Нисневич // Музыкально-критические статьи. – Л., 1984.
6. **Нисневич, С.** Яўген Цікоцкі / С. Нисневич. – Мінск : Беларусь, 1972. – 96 с.

Алена САКОВІЧ,
выкладчык Мінскага дзяржаўнага музычнага каледжа
імя М. І. Глінкі, кандыдат мастацтвазнаўства.

Апошнім часам у грамадстве ўзмацняецца цікавасць да гістарычнага мінулага, да вывучэння сваіх каранёў, сваёй сямейна-родавай гісторыі. Часопіс “Роднае слова” з красавіка 2010 г. друкуе цыкл матэрыялаў **Анатолія Статкевіча-Чабэганава** пра старажытныя беларускія роды, дзе паказваецца наша багатая мінуўшчына ў імёнах і асобах. Даследчыца А. Статкевіча-Чабэганава дала штуршок да пошукаў іншым навукоўцам. Так, мовазнаўца Павел Міхайлаў, зацікавіўшыся асобай Яўлаліі Казановіч (Роднае слова, 2013, № 1), знайшоў шмат новых звестак пра нашу таленавітую суайчынніцу. Вынікі росшукаў аформіліся ў аб’ёмнае даследаванне, якое мы і прапануем увазе чытачоў.

ЖЫЦЦЁ І НАВУКОВАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ЯЎЛАЛІІ КАЗАНОВІЧ НОВЫЯ ЗВЕСТКІ, УДАКЛАДНЕННІ, ГІПОТЭЗЫ

Працяг. Пачатак у №№ 6, 7.

Трагізм ваенна-рэвалюцыйных гадоў не мог не адбіцца негатыўна на творчай дзейнасці акадэмічных супрацоўнікаў. У гэтых складаных умовах выразна выявіліся найлепшыя рысы характару Яўлаліі Казановіч: сіла волі, арганізаванасць, дысцыплінаванасць, высокая патрабавальнасць да сябе і калег па працы – “трымала ў строгасці сваіх маладых супрацоўніц” [13, с. 292]. Нягледзячы на сумяшчальніцтва ў іншых установах, розныя адміністрацыйныя даручэнні, клопаты па збіранні рукапісаў і бібліятэк дзеячаў навукі, літаратуры, мастацтва, Я. Казановіч працягвала ўласныя навуковыя даследаванні найперш у галіне гісторыі рускай літаратуры. Галоўным аб’ектам яе навуковых росшукаў сталі дзве адметныя фігуры рускай літаратуры XIX ст. – крытык Дзмітрый Пісараў і паэт Фёдар Цютчаў.

Пасля публікацыі першых двух выпускаў “Временника Пушкинского Дома” (1914 – 1915) далейшае выданне штогодніка з-за матэрыяльных цяжкасцей тагачаснага перыяду расійскай гісторыі было часова прыпынена. У гэтых умовах супрацоўнікі шукалі любую магчымасць заявіць пра сваё існаванне і публікаваліся ў іншых друкаваных выданнях. Матэрыялы пра дзейнасць Пушкінскага Дома змяшчаліся, напрыклад, у часопісах “Вестник Европы” (1917), “Книга и революция” (1920), “Наука и её работники” (1921) і інш. Так, у часопісе “Невский альманах” Я. Казановіч надрукавала пісьмы Канстанціна Кавеліна, прафесара Маскоўскага ўніверсітэта, да Марыі Маркавіч, папулярнай у Расіі пісьменніцы сярэдзіны XIX ст., вядомай пад псеўданімам *Марка Ваўчок*, са сваімі каментарыямі [25]. Яны адразу звяртаюць увагу чытача найперш спрабай псіхалагічнай характарыстыкі карэспандэнтаў, шырынёй літаратуразнаўчага кругагляду, добрай філасофска-эстэтычнай падрыхтоўкай

аўтара публікацыі: “Ни научные, ни публицистические произведения Кавелина, ни письма его, в которых видна лишь ясная мысль и нежная душа, не дают настоящего понимания его духовного облика. Слог Кавелина везде прост и ровен, темперамент скован серьёзностью предмета и привычкой к методическому течению мысли. Но стоит взглянуть в его острые, весёлые, как бы сверлящие глаза, стоит послушать отзывы о нём людей, его хорошо знавших, стоит ознакомиться с двумя-тремя интимными подробностями его жизни, чтобы понять, какое богатое и ценное обнаружение человеческого существа он собою представлял” [25, с. 58].

Свой навуковы стыль Я. Казановіч шліфавала ад публікацыі да публікацыі, і яго заўважалі і адзначалі спецыялісты. У 1922 г. нарэшце выйшаў з друку чарговы, трэці, выпуск штогодніка Пушкінскага Дома, але пад новай назвай “Радуга”, дзе змешчаны артыкул Яўлаліі Казановіч пра перапіску Івана Тургенева і Дзмітрыя Пісарава [26]. У публікацыі пададзены два лісты І. Тургенева да Д. Пісарава і адзін ліст Д. Пісарава да І. Тургенева з тлумачэннямі і каментарыямі публікатара. Важнасць вывучэння літаратуразнаўцамі эпістальнай спадчыны падкрэслена ва ўступе: “В короткой, но очень содержательной переписке Тургенева с Писаревым чрезвычайно образно вырисовывается характер как самих корреспондентов, так и тех двух поколений, представителями которых они являлись” [26, с. 207].

І вось як далей на падставе трох лістоў характарызуе Я. Казановіч два розныя пакаленні рускай літаратурна-мастацкай інтэлігенцыі XIX ст.: “Мягкий, ласкающий, тонко-хитроумный Тургенев, западник в том значении этого слова, в каком оно применялось к ряду русских образованных писателей и общественных деятелей, старик, который по инстинктам и по взглядам

Тытульная старонка кнігі
 “Д. И. Писарев (1840 – 1856 гг.)” Яўлаліі Казановіч.

находится в оппозиции к молодому поколению, романист, художественные интересы которого толкают его по направлению к новому явлению жизни, дальновидный историк, политик и либерал, понимающий значение новой молодой силы, влившейся в русскую жизнь, чувствующий некоторую зависимость свою от неё и ищущий с нею сближения; и против него – представитель этой новой силы, ясный, прямой, открытый, даже простодушный Писарев, умный без хитрости, вежливый без заискивания, откровенный без интимности, с достоинством принимающий протянутую ему руку и отвечающий простым и смелым пожатием, не заключающим, однако, никаких обещаний на сближение, ни тем менее – на союз” [26, с. 207 – 208].

Ухіл на псіхалагічны аналіз літаратурных з’яў выразна выяўляецца і ў астатніх літаратуразнаўчых публікацыях Яўлаліі Казановіч, у чым нам бачыцца несумненны ўплыў яе настаўнікаў Дзмітрыя Аўсяніка-Кулікоўскага, выкладчыка Бястужаўскіх курсаў, і Нестара Катлярэўскага, прыхільніка гэтага кірунку ў рускім літаратуразнаўстве на мяжы XIX – XX стст., аўтара даследаванняў па заходнееўрапейскім і рускім сентыменталізме і рамантызме, рускім “рэальным рамане”, творчасці М. Лермантава, паэзіі дзекабрыстаў і інш. Каб пераканацца ў гэтым, варта пазнаёміцца з яго літаратуразнаўчымі працамі. Прывядзем для прыкладу дзве невялікія цытаты: “Ум Лермонтова за недостатком

новых серьёзных притоков мысли либо отдыхал, либо возвращался к старым думам, а чувства кипели и выкипали, сближая поэта с людьми, грязня на время его воображение и душу, но делая и его поэзию, и его более способным к соглашению с жизнью. Умный и сильный человек, знакомясь с глухими и тёмными закоулками жизни, может воспользоваться ими в свою выгоду” [27, с. 120]; “Поэта [Байрана] нередко упрекали в том, что он воплотил в себе лишь одну протестующую стихию человеческого духа, тревожный и мятежный порыв страстной души, отстаивающей свободу своих мыслей и чувств, но неспособной побороть свободу духа и найти ей разрешение в глубокой философской, религиозной или исторической концепции мировой жизни” [28, с. 174].

На наш погляд, навуковы стыль вучаніцы і яе настаўніка даволі падобны. Між іншым, выданне “Радуги” было заўважана і прарэцэнзавана ў перыядычным друку. Для нас у гэтым цікавы той факт, што рэцэнзент Н. Бродскі, станоўча ацаніўшы штогоднік у цэлым, асаблівую ўвагу звярнуў менавіта на публікацыю Яўлаліі Казановіч: «Найперш хочацца адзначыць лісты І. С. Тургенева да Пісарава і ліст у адказ крытыка адносна “Дыму”. Надрукаваныя лісты ўносяць істотныя папраўкі ў гісторыю знаёмства аўтара “Отцов и детей” з супрацоўнікам “Дела”» [29, с. 286], “Не ўказваем на каштоўнасць заўваг да апублікаваных матэрыялаў супрацоўнікаў Пушкінскага Дома – яны на самай справе ўзорныя” [29, с. 287].

У гэтым жа 1922 г. выйшла з друку і першае ў Расіі манаграфічнае даследаванне біяграфіі Д. Пісарава, што падкрэслівае сама Яўлалія Казановіч у прадмове: “...першыя нарысы біяграфічнага даследавання пра Пісарава, што ахопліваюць 1840 – 1956 гады” [30, с. 8]. Для напісання працы яна выкарыстала невядомы да таго часу матэрыял значнага аб’ёму, у прыватнасці факты з «дневников Писарева, детского и гимназического, неоконченного детского рассказа его “Орден горы”... писем его к родителям по дороге в Петербург и из Петербурга в 1851 г., воспоминаний о нём дяди его А. Д. Данилова и др.; кроме того нами использованы дела и документы Д-та Герольдии и Правительствующего Сената и архива 3-й СПб. гимназии» [30, с. 8]. У дадатку да кнігі некаторыя з гэтых дакументаў апублікаваны [30, с. 139 – 200], прычым пры друкаванні, напрыклад, гімназічнага дзённіка захаваны франкамоўны арыгінал тэксту.

Не аналізуючы манаграфіі, адзначым толькі, на наш погляд, цікавую і змястоўную прадмову да яе, дзе Я. Казановіч аргументавана і падрабязна акрэслівае псіхалагічную сутнасць і змест

свайго навукова-даследчага метаду. Пры аналізе літаратурнай творчасці канкрэтнай асобы, на яе думку, неабходна ўлічваць гістарычную эпоху, кожная з якіх «імае свой вызначаны „агульна-псіхалагічны“, выражаючы тэрмінам Овсяніко-Куліковскага, тып або некалькі тыпов дзеяцеля або героя» і «злучае з тыпам індывідуума яна імае і тып сям’і, сямейнага ўкладу, ствараючага гэтых індывідуумаў» [30, с. 17], а таксама прымаць пад увагу псіхічныя асаблівасці асобы, паколькі «мне важна ўказаць на тэ подспудныя законы псіхалагіі, якія ляжаць у аснове душы чалавека, асабліва – пісателя, і якія не следуе ўпуськаць з вачэй пры вывучэнні яго творчасці з боку формальнага боку» [30, с. 25].

На думку даследчыцы, «пытанне духоўнага творчасці, асабліва ў яе выразі, адно з самых цікавых пытанняў аб чалавеку, а навука, як і ўсё жыццё, рухаецца не пессімізмам, а аптэмізмам і бодрай верай» [30, с. 25]. Грунтуючыся на акрэсленым вышэй у агульных рысах даследчым метадам, Я. Казановіч сфармулявала асноўную задачу свайго працы наступным чынам: «вывучыць псіхалагічны наследства Пісарэва ў старэйшых і маладзых членах яго сямейства, а ў гісторыка-літаратурнай частцы – абраз яго мыслі і характэр яго ідэалогіі ў ўмовах гістарычнага момэнта з яго філосафскай ідэалогіяй і агульнымі імкненнямі і настроямі, і адначасна – ў ўмовах яго сямейнага жыцця» [30, с. 26].

Праведзенае даследаванне дазволіла аўтару так ахарактарызаваць асноўныя якасці Д. Пісарэва, за якія яго паважалі ўсе, хто добра ведаў: «...чэстнасьць і бларадства мыслі, прамота, іскреннасьць і цэльнасьць чужываў, мужэства ў неўдачах і б’ольшая, нэзмэнная л’юбавь к туду. Кромэ таго, тэарэтэік эгоізма і паклоннік здравога сэнса, Пісарэв быў добры, доверчывы, наівенны і нэпрактычэнны ў абыднёвым жыцці, а па вонешнасці – адрэкаваўся ізышчэствам манэр, умэньнем дэражаць сябе з дэстаінасьцю і адрэкаваўся той грубасці і вульгарнасці, якія былі прысущы яго літаратурным аднамышленнікам» [30, с. 22]. У гэтай падрабязнай ахарактарыстыцы чалавечых якасцяў крытыка выразна адчуваецца цэпльня і прыхільнасць да яго аўтара даследавання, пэўная захопленасць, нават замілаванасць яго асобай, нягледзячы на прысутнасць, што натуральна, і такіх негатыўных рыс, як «болтлівасьць і назойлівасьць», у чым, на яе думку, выяўляецца «весь яго эгоізм і адрэкаваўся душы чужываў» [30, с. 23]. Тым не менш на працягу далейшай творчай дзейнасці Яўлалія Казановіч яшчэ нэаднаразова вярталася да вывучэння жыцця і літаратурнага дзейнасці Д. Пісарэва.

Тытульная старонка «Неўскага альманаха». Пэтраград, 1917 г., вып. 2.

Акрамя таго варта звярнуць увагу на адну вельмі важную станаўчую рысу даследчыцы, якая адносіцца да сферы навуковай этыкі: ва ўсіх сваіх публікацыях, дзе выкарыстоўваліся матэрыялы іншых навукоўцаў (нават паведамленні пра асобныя, самыя нязначныя, на першы погляд, факты), яна заўсёды выказвала ім шчырую падзяку. І ў кнізе пра Д. Пісарэва яна дзякуе Міколу Янчуку за дазвол (!) «напечатаць перададзеныя ім у Маскоўскі Румянцэўскі Музей літаратурныя матэрыялы, касаючыся Пісарэва», а таксама асабліва глыбокую падзяку прыносіць «Нэстору Александровічу Котлярэўскаму за яго заўсёды для мяне саветы, ўказанні і памаць; яму абязана гэтая праца сваім узнікненнем і пояўленьнем у пэчатэ» [30, с. 9].

У калектыўным зборніку супрацоўнікаў Пушкінскага Дома (1922) Яўлалія Казановіч апублікавала нэзавершанае дзіцячае апавяданне «Ордэн гары» Д. Пісарэва са змястоўным каментарыем, дзе правяла паралель паміж Д. Пісарэвым і Г. Гейнэ, які таксама яшчэ ў раннім дзіцінстве захапіўся літаратурнай творчасцю, чым уразіў усіх аматараў паэзіі, як суайчыннікаў, так і замежных прыхільнікаў яго таленту [31]. Названае падабенства творчага лэсу Д. Пісарэва і Г. Гейнэ нэ было, відаць, выпадковым біяграфічным супадзеннем. У шэрагу іншых публікацый даследчыца паказала натуральнае прыцягненне ўвагі рускага крытыка да творчай спадчыны выдатнага нямецкага паэта. І ўвага гэтая рэалізавалася нэ

толькі ў напісанні Д. Пісаравым шэрагу літаратуразнаўчых прац, прысвечаных творчасці Г. Гейнэ, але і ў спробе перакладу яго вершаў на рускую мову. Глыбокае асэнсаванне творчай спадчыны рускага крытыка дазволіла Яўлаліі Казановіч напісаць, на наш погляд, выдатны артыкул “Пісараў пра Гейнэ”, апублікаваны ў акадэмічным часопісе [32]. Як адзначала аўтар, праца была падрыхтавана “ў 1925 – 1926 годзе для няздзейснага зборніка памяці Нестара Аляксандравіча Катлярэўскага” [32, с. 655], які раптоўна памёр у маі 1925 г. Варта адзначыць і тое, што артыкул быў рэкамендаваны да друку 4 красавіка 1928 г. акадэмікам Сяргеем Платонавым (1860 – 1933), наступным пасля Н. Катлярэўскага дырэктарам Пушкінскага Дома (1925 – 1929), які спецыялізаваўся на даследаванні падзей рускай гісторыі другой паловы XVI – пачатку XVII ст. (вызвалены ад пасады і арыштаваны па “акадэмічнай справе” 1929 г.). Выключную прыхільнасць Д. Пісарава да Г. Гейнэ Яўлалія Казановіч пацвярджае тым, што “ні к кому из художников слова он так часто не обращался в своих статьях, как к Гейне” [32, с. 656], а таксама шматлікімі перакладамі твораў Г. Гейнэ на рускую мову, як апублікаванымі, так і неапублікаванымі. У выніку дэталёвага і высокапрафесійнага аналізу творчай спадчыны Д. Пісарава даследчыца зрабіла наступную выснову: «Если разбить по рубрикам все отдельные замечания Писарева о Гейне и из них нарисовать общую картину творческого облика поэта теми красками, какие даёт для этого Писарев в разбросанном виде – получится портрет почти во весь рост и большого сходства с оригиналом. Сам Писарев проделал эту работу только частично в статье “Генрих Гейне”, но краски для всей картины заготовил, хотя и оставил их только на палитре» [32, с. 672].

Знаёмства з творчай спадчынай Яўлаліі Казановіч сведчыць пра яе выключную мэтанакіраванасць, арганізаванасць і імкненне да вычарпальнасці ў распрацоўцы абранага аб’екта даследавання. Пісараўская тэма ў яе творчасці займае асаблівае месца, і кожная новая публікацыя не паўтарае ранейшыя, а наадварот – пашырае і ўзбагачае рознакаляровую палітру жыцця і творчасці рускага крытыка. Пры гэтым варта адзначыць і тое, што менавіта 1920-я гады, асабліва іх першая палова, былі найбольш прадуктыўнымі ў творчай дзейнасці Я. Казановіч. У часопісе “Печать и революция” яна апублікавала вялікі артыкул пра асабістыя адносіны М. Някрасава і Д. Пісарава [33]. Гэтая літаратуразнаўчая праца змяшчае сціслыя каментарыі да друкаваных лістоў, а па агульным змесце яна блізкая да больш позніх артыкулаў “Пісараў пра Гейнэ” [32] і “Пісараў Д. І. Дзідро і яго час” [34]. Менавіта ў гэтых трох артыкулах, на нашу думку, найбольш яскра-

ва выявіліся літаратурныя здольнасці даследчыцы, рэалізаваўся яе творчы метады, выкрышталізаваўся індывідуальны стыль выкладу думак. Асабліва ў 1920-я гг., у іх першай палове, яшчэ пры жыцці Нестара Катлярэўскага, Яўлалія Казановіч “расла як на дражджах” у творчым плане. І калі б не заўчасная смерць дарагога ёй настаўніка, мы ўпэўненыя, лёс яе склаўся б значна спрыяльней і яна здолела б зрабіць для філалогіі яшчэ больш. Што ж да артыкула “Някрасаў і Пісараў”, то ён створаны ў тыповай для аўтара манеры. Артыкул складаецца з 7 раздзелаў, у якіх Я. Казановіч дэталёва і ўсебакова прааналізавала ўзаемаадносіны гэтых адметных фігур расійскага літаратурнага руху 60-х гг. XIX ст. у момант закрыцця выданняў “Современник” і “Русское слово”, дзе яны працавалі, і падрыхтоўкі да выдання “Отечественных записок”. На жаль, развіццё ўзаемаадносін М. Някрасава і Д. Пісарава не адбылося з прычыны заўчаснай смерці рускага крытыка. Публікацыя падкупляе ўсім: самой структурай, стылем выкладу, шырынёй прыцягнутых фактаў і глыбінёй творчага аналізу.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

25. **Казанович, Е. П.** Письма Кавелина к М. А. Маркович / Е. П. Казанович // Невский альманах. Вып. 2. “Из прошлого” (Писатели, художники, артисты). Жертвам войны. – Петроград, 1917. – С. 58 – 70.
26. **Казанович, Е. П.** Тургенев. Переписка с Д. И. Писаревым / Е. П. Казанович // Радуга. Альманах Пушкинского Дома. – Петербург : Кооперативное изд-во литераторов и учёных, 1922. – С. 207 – 225.
27. **Котляревский, Н. А.** Михаил Юрьевич Лермонтов : Личность поэта и его произведения / Н. А. Котляревский. – Изд. 4-е, испр. и доп. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – 347 с.
28. **Котляревский, Н. А.** Мировая скорбь в конце XVIII и в начале XIX века : Её основные этические и социальные мотивы и их отражение в художественном творчестве / Н. А. Котляревский. – Изд. 4-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. – 432 с.
29. **Бродский, Н.** [Рецензия] / Н. Бродский // Печать и революция. – 1922. – № 6. – С. 286 – 287. – Рец. на кн. : Радуга. Альманах Пушкинского Дома. – Петербург : Кооперативное изд-во литераторов и учёных, 1922. – 308 с.
30. **Казанович, Е. П.** Д. И. Писарев (1840 – 1856) / Е. П. Казанович. – Петроград : Наука и школа, 1922. – 201 с.
31. **Казанович, Е. П.** Детский рассказ Писарева “Орден горы” / Е. П. Казанович // Сборник Пушкинского Дома на 1923 год. – Петроград : Госиздат, 1922. – С. 233 – 244.
32. **Казанович, Е. П.** Писарев о Гейне / Е. П. Казанович // Известия Академии наук СССР. Отд. гуманитарных наук. – 1929. – № 8. – С. 655 – 672.
33. **Казанович, Е. П.** Некрасов и Писарев / Е. П. Казанович // Печать и революция. – 1925. – Кн. 1. – С. 79 – 95.
34. **Казанович, Е. П.** Писарев Д. И. Дидро и его время / Е. П. Казанович // Звенья : Сборники материалов и документов по истории литературы, искусства и общественной мысли XIX в. / под ред. Влад. Бонч-Бруевича. – VI. – Москва – Ленинград : АКАДЕМИА, 1936. – С. 625 – 700.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

БЕЛАРУСКАЕ ШКОЛЬНІЦТВА НА ВІЛЕНШЧЫНЕ ў 1939 – 1941 гг. ДА 95-ГОДДЗЯ ВІЛЕНСКОЙ БЕЛАРУСКОЙ ГІМНАЗІІ

Другая сусветная вайна з першых дзён уцягнула ў свой інфернальны вяр і беларускія землі – нядаўнія “крэсы паўночна-ўсходнія”, у склад якіх уваходзіла таксама і Вільня. Як лёгка падлічыць, на Віленшчыне за няпоўныя два гады – ад верасня 1939 да чэрвеня 1941 г. – чатыры разы змянялася ўлада, край пабываў у складзе некалькіх дзяржаў (Польская Рэспубліка, СССР, Літоўская Рэспубліка, Літоўская ССР, Германія), розных па сваім палітычным ладзе і стратэгічных мэтах дзяржаўнага развіцця. Адназначным чынам адбывалася і развіццё грамадскіх сфер. Тым не менш падрабязных даследаванняў на гэтую тэму не існавала да 1990-х гг. Аднак і сёння праблемы беларускай гісторыі і культуры на землях, перададзеных у кастрычніку 1939 г. Масквою яшчэ незалежнай Літве, уздымаюцца мала.

У канцы 1930-х гг. беларускай школы на “крэсах усходніх” ужо фактычна не існавала, што з’яўлялася вынікам мэтанакіраванай палітыкі Польшчы на асіміляцыю яе насельніцтва. У 1938 г. у Віленскай гімназіі была ліквідавана апошняя афіцыйная кропка беларушчыны на спаланізаванай мапе сістэмы адукацыі міжваеннай Польскай Рэспублікі. Развіццё падзей сведчыць пра моцныя нацыянальныя ўплывы і традыцыі беларускай інтэлігенцыі Віленшчыны, традыцыі, варта заўважыць, нашмат мацнейшыя ў параўнанні з іншымі этнічнымі беларускімі тэрыторыямі польскай дзяржавы. Дастаткова сказаць, што ў часы Сярэдняй Літвы (12 кастрычніка 1920 г. – 24 сакавіка 1922 г.), якая ў асноўным супадала з разгляданай намі тэрыторыяй, “былі адкрыты беларуская гімназія ў Вільні і беларуская настаўніцкая гімназія ў Барунах (Ашмяншчына). Вяскою 1921 г. на тэрыторыі Сярэдняй Літвы дзейнічалі 186 беларускіх школ” [1]. Згодна з інфармацыяй Б. Тарашкевіча, непасрэднага ўдзельніка тых падзей, начальніка беларускага сектара ў дэпартаменце асветы, лічбы яшчэ большыя: “У 1920 – 21 навучальным годзе мне ўдалося адкрыць больш за 200 беларускіх пачатковых школаў, прычым сем у самой Вільні; беларускую настаўніцкую сэмінарыю ў Барунах (дзякуючы энергіі М. Рака); правесці кароткачасныя курсы для настаўнікаў у Вільні (да 300 чалавек); утрымліваць беларускую гімназію, выдаць цэлы рад школьных падручнікаў. Таго ж часу з маёй ініцыятывы і пры маім удзеле

было заснавана Таварыства беларускай школы ў разуменьні патрэбы залучэння масаў у змаганьне за родную школу” [2, с. 113]. Такой канцэнтрацыі па-сапраўднаму беларускамоўнай асветы Беларусь першай паловы ХХ ст. не ведала.

З прыходам Чырвонай арміі ў Вільню 19 верасня 1939 г. распачаліся дакладна тыя ж працэсы, звязаныя са зменай улады, што і па ўсёй занятай бальшавікамі заходнебеларускай тэрыторыі. За час знаходжання ў Вільні (да 28 кастрычніка 1939 г.) новая ўлада “заактуалізавала тут па-свойму беларускае жыццё”, напрыклад, сталі выдавацца дзве беларускія газеты (“Віленская праўда” і “Свабодная Беларусь”) [3], пра што, дарэчы, з аднаўленнем сваёй улады на гэтых землях у 1940 і 1944 гг. Саветы “забылі”. “Віленская праўда”, як і цэнтральныя газеты Беларусі, была напоўнена прапагандысцкімі тэкстамі пра гістарычныя правы беларускага народа на Вільню і Віленшчыну [4; 5] (праўда, віленскае выданне, у адрозненне, напрыклад, ад “Звязды”, называла горад на расійскі манер – “Вільно”^{*}; гэты дробны факцік можа ўказаць на дырэктыву насць віленскім савецкім структурам з Масквы, а не з Мінска). У газеце гучалі эйфарычныя прасавецкія інтанацыі, цалкам тоесныя тым, што назіраліся ў іншых выданнях на далучаных савецкай уладай землях. “Працоўныя горада Вільно поўны рашымасці, на аснове Ленінска-Сталінскай нацыянальнай палітыкі, разам з савецкім народам будаваць новае шчаслівае жыццё” [6], – так паведамляла газета ад 8 кастрычніка, што прысвяціла палову свайго аб’ёму падрыхтоўцы да “Народнага Сабрання Заходняй Беларусі”. У той жа час яшчэ 19 верасня на пытанне літоўскага пасла пра перадачу Літве Вільні В. Молатаў адказаў, што не бачыць перашкод, а кропкай адліку саміх непасрэдных перамоваў на гэты конт можна лічыць 29 верасня (г. зн. дакладна на наступны дзень пасля заключэння 28 верасня 1939 г. паміж СССР і Германіяй чарговай дамовы, што прадугледжвала новую лінію размежавання на польскай тэрыторыі і сферы ўплыву адносна літоўскай, на той момант яшчэ суверэннай, дзяржавы). Адна з цэнтральных савецкіх газет “Известия” 10 кастрычніка 1939 г.

^{*} У электронных фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі захоўваецца большасць нумароў газеты “Віленская праўда”.

Перадача часткі заходнебеларускай тэрыторыі Літве, паводле тагачаснай савецкай прэсы (Советская Белоруссия, 1939, 14 каст., с. 4).

яшчэ надрукавала фотаздымак з прасавецкага мітыngu ў Вільні, а ўжо ў наступным нумары за 11 кастрычніка паведамляла пра перадачу горада Літве.

Ні кіраўніцтва БССР, ні тым больш часовыя органы ўлады на новазанятых беларускіх тэрыторыях не падазравалі, які сцэнар для Вільні і Віленшчыны рыхтавала Масква. Больш за тое, на агульным з'ездзе беларускай грамадскасці, што адбыўся 24 верасня ў беларускай гімназіі з удзелам высокіх прадстаўнікоў савецкіх часовых органаў улады, адзін з іх – камандарм Іван Клімаў – нават выказаў перакананне, што Вільня будзе належаць Беларусі, а яшчэ ў адной размове паведаміў, што атрымаў адпаведныя паўнамоцтвы да абвешчэння Вільні сталіцай Заходняй Беларусі. У канцы верасня 1939 г. з'явілася інфармацыя пра перанос сталіцы Беларусі з Мінска ў Вільню, і яна не была беспадстаўнай, бо кіраўніцтва БССР само было пераканана, што гэты горад будзе ў складзе Беларусі [7, с. 88 – 89].

Такім чынам, палітычная прэлюдыя падзей цалкам паўплывала на тое, што ў адпаведнасці з прадэклараванай “ленінска-сталінскай” нацыянальнай палітыкай, якая нібыта прадугледжвала і гарантавала задавальненне патрэб у нацыянальным школьніцтве згодна з этнічнымі прапарцыямі і пажаданнямі насельніцтва, пачала аператыўна арганізоўвацца школьная сістэма. Стала функцыянаваць пачатковае і сярэдняе (у гімназіі) беларускае школьніцтва. Вучням было абвешчана, што яны жывуць на

беларускай зямлі і павінны вучыцца па-беларуску [8, с. 66]. “Зараз, вызваліўшыся ад панскага іга, беларуская гімназія ў Вільню мае поўную магчымасць развівацца і пашырацца. Адкрываюцца два вышэйшыя класы (ліцэяльныя), якіх да гэтага не было... Адкрываюцца пры гімназіі настаўніцкія курсы па падрыхтоўцы настаўнікаў пачатковых школ. У гімназію, на курсы прыязджаюць беларусы з далёкіх вёсак, якія жадаюць вучыцца ў сваёй роднай школе. Бурна закіпела цяпер жыццё ў беларускай гімназіі ў Вільню. Усе працаўнікі гімназіі і моладзь шчыра дзякуюць слаўную Рабоча-Сялянскую Чырвоную Армію і Савецкі Урад за

тое, што не забыліся пра нас і вызвалілі ад панскага здзеку”, – паведамляў у “Віленскай праўдзе” дырэктар В. Кавалевіч [9].

Прычым “лік кандыдатаў у беларускую гімназію так узрос, што за пару дзён прыйшлося арганізаваць другую беларускую гімназію ў Вільні” [10]. Яе арганізатарам і дырэктарам стаў М. Анцукевіч. Установа была размешчана ў памяшканні былой польскай гімназіі імя Адама Міцкевіча на Дамініканскай вуліцы. Па ўспамінах сына М. Анцукевіча, і ў другую гімназію наплыў навучэнцаў быў вялізным, інтэрнаты перапоўніліся, неабходна было тэрмінова вырашаць праблемы педагагічных кадраў і матэрыяльна-вучэбнай базы:

“Пацверджаннем гэтаму з'яўляюцца копіі дакументаў, якія захаваліся ў майго бацькі:

1. Загад Камісара Культуры і Народнай Асветы тав. Клімава па арганізацыі навучальнага

Урок лацінскай мовы вядзе Мікола Анцукевіч.

працэсу ў Другой Віленскай беларускай гімназіі, перададзены Франуком Грышкевічам. Член Кампартыі, пры Савецкай уладзе ён адразу ж заняў высокі пост у Камісарыяце (дзіўна, але быў і апошнім дырэктарам гімназіі ў гады акупацыі – 1942 – 1944);

2. Прашэнне дырэктара Другой Віленскай беларускай гімназіі аб аказанні матэрыяльнай дапамогі новай гімназіі і каштарыс неабходных выдаткаў. Мяркуючы па датах, другая Віленская гімназія была арганізаваная ў канцы верасня 1939 года, бо ў пачатку кастрычніка яна ўжо функцыянавала” [11, с. 22].

Абедзве сярэднія школьныя ўстановы мелі каля 600 вучняў, і гэтая лічба абяцала, мяркуючы па тэндэнцыі, павялічвацца. Па ўспамінах Барыса Кіта, “вучня, вучыцеля і дырэктара” гімназіі, лік вучняў дасягаў 1000, а былі яны ў асноўным з Навагрудчыны (у 1934 г. гімназію там зачынілі польскія ўлады), мясцовае ж беларускае насельніцтва ў сэнсе адукацыі было пасіўным з-за матэрыяльнай нястачы. Наладжвалася таксама студэнцкая дзейнасць [3; 12].

5 кастрычніка 1939 г. у зале кінатэатра “Марс” адбыўся “мнагалюдны агульны сход настаўнікаў горада”, – паведамляла “Віленская праўда” на наступны дзень пасля падзеі. Па словах Клімава, “выкладанне ў школах павінна весціся на роднай мове вучняў. Трэба рашуча вытравіць паланізацыю мовы, школы... Трэба зараз-жа перагледзіць і праграмы школ. Усё непатрэбнае, увесь хлам павінен быць выкінуты са школ і дзеці павінны атрымоўваць асвету па тыпу савецкіх школ” [13]. Сярод шэрагу нацыянальных школ на сходзе была згадана толькі руская (што паказальна ў сэнсе палітычных прыярытэтаў). У рэзалюцыі сходу выказвалася “цвёрдая ўпэўненасць у тым, што ў бліжэйшы час у нас будзе пабудавана новая школа, на аснове навуковых праграм, на аснове інтарэсаў вызваленнага народа Заходняй Беларусі” [14].

Улічваючы фармальна памяркоўную нацыянальную палітыку, якую праводзіла савецкая ўлада на заходнебеларускіх землях, і першапачатковае абвясчэнне Вільні беларускім горадам у другой палове верасня 1939 г., можна меркаваць, што адпаведным чынам магла адбыцца і рэарганізацыя школьнай сеткі. Думаецца, яна праходзіла б прыкладна па такім самым сцэнары, як і ў былых Беластоцкім і Палескім ваяводствах, дзе месцамі дамінавалі адпаведна палякі ці ўкраінцы, але прадэклараваныя бальшавікамі нацыянальная палітыка і погляды на этнічную сітуацыю ў рэгіёне іншы раз абміналі ўвагай, нівеліравалі нешматлікасць беларусаў у

некаторых рэгіёнах рэспублікі (што, дарэчы, хавала за сабой перадусім палітычную стратэгію ўніфікацыі культур: напрыклад, створаныя ў тых мясцовасцях беларускія школы потым лягчэй было пераводзіць на рускую, больш перспектыўную, па справядлівым для тых варункаў меркаванні насельніцтва, мову навучання). Гэта значыць, пры ўмове таго, што Вільня засталася б пад бальшавікамі, можна было б чакаць пэўнай каранізацыі культуры і асветы з ухілам на карысць беларусізацыі і паўпрыхаванай, але шпаркай русіфікацыі [15; 16]. Досвед тэрыторыі, далучанай да БССР, падказвае, што на Віленшчыне сетка савецкіх школ складалася б не меней чым на 1/3 з беларускіх, як, напрыклад, у Беластоцкай вобласці, дзе нацыянальная праблема стаяла таксама востра. Аднак – гісторыя не мае ўмоўнага ладу...

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Трусаў, А. Сярэдняя Літва / А. Трусаў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2004. – № 11. – С. 11 – 13.
2. Тарашкевіч, Б. Аўтабіяграфія / Б. Тарашкевіч // Спадчына. – 1996. – № 4. – С. 96 – 132.
3. А. К. Z najwiejszej minuty / А. К. // Krynica. – 1939. – 17 list.
4. Грозаў, Н. Вільна сёння / Н. Грозаў // Звязда. – 1939. – 5 кастр. – С. 2.
5. 75-тысячны мітынг у г. Вільна // Звязда. – 1939. – 8 кастр. – С. 2.
6. Віленская праўда. – 1939. – 8 кастр. – С. 1.
7. Iwanow, M. Sprawa przynależności Wilna i problemy narodowościowe na Białorusi / M. Iwanow // Społeczeństwo białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939 – 1941. – Warszawa, 1995. – S. 85 – 92.
8. Boładź, J. Przemijanie Kresów / J. Boładź // Karta. – 1995. – № 15. – S. 56 – 88.
9. Кавалевіч, В. П. Бурна закіпела жыццё ў беларускай гімназіі / В. П. Кавалевіч // Віленская праўда. – 1939. – 3 кастр. – С. 3.
10. J. N. Biełaruskaja himnazija ŭ Vilni iznoŭ užo pracuje / J. N. // Krynica. – 1939. – 21 list. – S. 2.
11. Анцукевіч, А. Віленскія метамарфозы / А. Анцукевіч // Новы час. – 2011. – 28 кастр. – С. 21 – 22.
12. Летапіс Віленскай Беларускай Гімназіі. 1919 – 1944 // Спадчына. – 1999. – № 1. – С. 29 – 60.
13. Бур, А. Арганізуем работы школ па-новаму / А. Бур // Віленская праўда. – 1939. – 6 кастр. – С. 2.
14. 3 рэзалюцыі агульнага схода настаўнікаў горада Вільно // Віленская праўда. – 1939. – 6 кастр. – С. 2.
15. Трофімчык, А. Украінскія школы в Західній Білорусі у контексті нацыянальнай палітыкі 1939 – 1941 рр. / А. Трофімчык // Борисфен. – 2003. – № 10. – С. 24 – 26.
16. Трофімчык, А. Політыка по реорганизации школы и антисоветские настроения в ней на территории, присоединенной в 1939 – 1941 гг. к БССР / А. Трофімчык // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – Białystok, 2007. – № 27. – С. 84 – 121.

Анатолий ТРАФИМЧЫК,
кандыдат гістарычных навук.

МІХАЛКА ПЕТРУКОЎ – НАШАНІВЕЦ З ІВЯНЦА

Сёння добра вядома, якую ролю адыграла газета “Наша Ніва” ў станаўленні беларускай літаратуры, культуры і ўвогуле беларускага грамадства і нацыянальнага самаўсведамлення. Многія беларускія пісьменнікі пачыналі літаратурны шлях менавіта з гэтага выдання. Чытачы, якія падтрымлівалі беларускую справу, горача віталі з’яўленне новай газеты. Сярод іх былі і жыхары мястэчка Івянец: Фелікс Галубовіч, Вацлаў Пупко, Міхаіл Лотыш, шчыра адданыя справе беларушчыны. Аднак сярод іх найбольш вылучалася асоба Міхаіла Лотыша. Гэта менавіта пра яго і яго сям’ю ўспамінаў Ядзвігін Ш. у “Лістах з дарогі”, што былі надрукаваны ў “Нашай Ніве”.

Міхаіл Пятровіч Лотыш нарадзіўся ў 1880 г. у мястэчку Івянец Ашмянскага павета Віленскай губерні ў даволі заможнай сялянскай сям’і, праўда, нягледзячы на гэта, сістэматычнай адукацыі не атрымаў. Ён з маленства цягнуўся да беларускай мовы і літаратуры. Гэтую цікавасць да роднага слова ў яго і Фелікса Галубовіча заўважыў пецябургскі студэнт Ласіцкі – таксама ўраджэнец Івянца, які быў іх настаўнікам.

Дасягнуўшы сталага ўзросту Міхаіл Пятровіч стаў працаваць рабочым у Ракаве і Радашковічах, пісарам у Валожыне, Стоўбцах, Івянцы. Быў настаўнікам у Івянцы і яго ваколліцах, Валожыне, Ашмянах.

Свае першыя допісы ў “Нашу Ніву” М. Лотыш даслаў у 1909 г. Яны былі напісаны, што называецца, “на злобу дня”. Некаторыя з іх насілі востры характар: *«Прыязджаў да нас з суседняга мястэчка дзяк, каб, як кажуць у нас, нагаварыць тутэйшых сялян прылучыцца да “Союза Рускога Народа”, але нічога не патрапіў зрабіць. У сваім мястэчку ён таксама лічыцца “істінна-рускім чалавекам”, аднадумцам добравядомага нам Шміда. Да ўсяго гэтага ён пье добра гарэлку і робіць безпарадкі на вуліцы. Пасля тамтэйшага фэсту (Узвіжання), на каторы сабралася надта многа народу, ён колькі дзён п’яны цягаўся па мястэчку і сьпеваў брудныя песьні»* (Наша Ніва, 1909, № 41). Наступныя допісы за гэты год былі прысвечаны адкрыццю Івянецкага гарадскога чатырохкласнага вучылішча, надзённым клопатам івянчан, а таксама хваляванню з нагоды прапажы чалавека.

У 1910 г. Міхаіл Пятровіч працягнуў супрацоўніцтва з “Нашай Нівай”. У чарговым допісе, што называўся “Кожны знахар на чужую кішэнь махар”, аўтар асуджаў народную недасведчанасць і ліхадзеяў, якія на ёй нажываліся. Матэрыял, на-

друкаваны ў шостым нумары газеты за 1910 г., – адзіны допіс М. Лотыша, падпісаны сапраўдным імем аўтара. У № 27 за гэты ж год было змешчана яшчэ некалькі допісаў. У адным з іх аўтар асуджае бяздзейнасць людзей, якія замест таго, каб ратаваць чалавека ў вёсцы Скіпароўцы, прыбыўшы на месца, нетаропка палілі тытунь, а нехта нават спакойна жартаваў з дзецьмі. Чалавек жа тым часам загінуў. Гэты тэкст быў падпісаны псеўданімам “Сын Петрука”.

Міхаіл Лотыш выкарыстоўваў наступныя псеўданімы: “Івянецкі”, “Петручкоў”, “М. Петручкоў”, “Петрукоў”, “М. Петрукоў”, “М. Петрукоў з Івенца”, “Міхалка Петрукоў”, “Петручкоў”, “Сын Петрука”, “Сын Петручка”. Ён таксама карыстаўся крыптанімамі “П. М.”, “М. П.”, “П. К.”, “П-коў”, “П-кой”, “П-ў”, “Трыэп”.

Аўтар радасна прымаў пазітыўныя змены ў жыцці мястэчка, пра што сведчыць яго карэспандэнцыя, змешчаная ў № 27 “Нашай Нівы” за 1910 г.: *“Генерал-маёр Тызенгауз з упраўлення Беларускай чыгункі прыслаў у нашае мястэчка на імя тутэйшага мешчанскага старасты ліст, у каторым пішэ, што мястэчкі, каторыя хочуць, каб недалёка ад іх былі станцыі гэтай чыгункі, злажылі грошы: Дзятлава (6 тыс жыцелёў) тысячу 200 рублёў; Крынкі (10 тысяч жыцелёў) 2 тысячы рублёў; Івец (12 тысяч жыцелёў)*

2 тыс. руб. Калі гэтыя мястэчкі дадуць жаданыя ад іх грошы, тады не далей як на поўварсты ад іх будзе выбудована станцыя. Адкаж просяць даць як найскарэй, бо ў верэсні месяцы трэба адаслаць ужо ў міністэрства праэкт. Які будзе канец ешчэ невядома, – але ўжо людзі закраталіся крыху каля гэтай справы”. На жаль, справу з чыгункай не давялі да канца: быў зроблены толькі насып пад чыгуначную каляіну да вёскі Камень, які дзе-нідзе захаваўся і да сёння. Далейшай працы перашкодзіла Першая сусветная вайна, і Івянец застаўся без чыгункі...

Асвятляў М. Лотыш і адкрыццё ў Івянцы невялікага хаўруснага банка, ці, як ён тады называўся, “ссудно-сберегательного товарищества”. У гэтае таварыства мог уступіць любы жыхар мястэчка, а пасля і кожны селянін Івянецкай воласці. Прымаліся ўклады пад 5 – 7% гадавых, пазыка выдавалася пад 12% і заклад у 10 рублёў. Пазычыць можна было да 100 рублёў, для чаго патрабаваўся адзін паручыцель. Нягледзячы на такія даволі жорсткія ўмовы, знайшлося каля 200 чалавек, якія скарысталіся гэтай магчымасцю.

У № 32 за той жа год аўтар моцна крытыкаваў мясцовае начальства, што, нягледзячы на пагрозу эпідэміі халеры, не прымала дастатковых захадаў па наведзенні чысціні і парадку нават на плошчы мястэчка, каля былога касцёла, дзе ўтварыўся стыхійны сметнік, зроблены пацыентамі шпіталю. Карэспандэнт быў таксама незадаволены бяздзейнасцю мясцовых і цэнтральных улад у адносінах да рэшткаў былога касцёла, які знаходзіўся на цэнтральнай плошчы Івянца*. Аўтар дакарае ўлады, бо, нягледзячы на тое, што на месцы згарэлай царквы яшчэ ў 1905 г. было будаўніцтва капліцы і царкоўнапрыходскага вучылішча, нічога не было зроблена. Тут жа М. Лотыш выказвае шчырую ўдзячнасць мясцовым медыкам, якія падчас эпідэміі халеры ў Расіі пабудавалі ў Івянцы халерны барак, прымалі ўсе магчымыя меры для прафілактыкі страшнай хваробы.

З нагоды названага артыкула мясцовыя ўлады стварылі спецыяльную камісію, каб даць абвясненне публікацыі. Аднак камісія не толькі пацвердзіла згаданыя недахопы, але і знайшла новыя, напрыклад свінарнік, пабудаваны вартаўніком шпіталю. Дарэчы, гэта менавіта яго не спяшаліся ратаваць мужыкі, пра якіх карэспандэнт пісаў у № 27 за 1909 г. Зрабіў чалавек сві-

нарнік у святым месцы і амаль тут жа загінуў у калодзежы, што абваліўся...

На старонках “Нашай Нівы” М. Лотыш асуджаў цемрашальства насельніцтва вёскі Скіпароўцы: нягледзячы на тое, што ў вёсцы месціцца каля паўтары сотні дамоў, там няма ніводнага пісьменнага чалавека, ніхто не дбае пра адкрыццё школы, а толькі думаюць, каб дачакацца чарговага кірмашу, прапіць там апошнія грошы і вярнуцца дадому пабітымі, а часам нават і без каня.

Аўтар балюча ўспрымаў п’янства мясцовага насельніцтва. Івянец – мястэчка невялікае, школ усяго тры, а шынкоў, легальных і таемных, каля паўсотні. Нелегальныя шынкі выявіць вельмі цяжка, бо самі мужыкі іх хаваюць і бароняць. Гэтая карэспандэнцыя была надрукавана ў № 35 “Нашай Нівы” за 1910 г.

У наступным нумары газеты з’явіўся першы мастацкі твор М. Лотыша пад псеўданімам Міхалкі Петрукова – апавяданне “3 муляркі”. Апавяданне яшчэ не дасканалае, але ў ім заўважаецца талент аўтара, яго здольнасць бачыць другасныя, на першы погляд, дэталі, пры дапамозе якіх выяўляецца хітрасць і розум простага мужыка, што можа ўдала выкруціцца з вельмі складанага становішча.

Часам у нашаніўскіх допісах М. Лотыш звяртаўся да фальклору, пра што сведчыць карэспандэнцыя пад назвай “Прарок”, змешчаная ў № 6 за 1911 г. У ёй апісваецца народная гульня, што бытвала на той час у Івянцы. У тым жа нумары друкавалася нататка “Хаўрусны банчок у Івянцы, Мінскага павету і губерні”, у ёй апавядаецца пра паспяховую працу і развіццё прыватнага хаўруснага банка, пра які “Наша Ніва” пісала ў № 27 за 1910 г.

Івянецкі карэспандэнт паведамляў пра новую магчымасць набываць свежыя газеты, у тым ліку і “Нашу Ніву”. У тым жа нумары (№ 11 за 1911 г.) змешчаны нарыс, дзе аўтар разважае пра неабходнасць адукацыі і заганную завядзёнку бацькоў клапаціцца пра знешні выгляд дзяцей, а не пра іх адукацыю. Здаралася, што бацькі хадзілі як жабракі, а дзеці – нібы панічы, і хоць насілі з сабой якую-небудзь кнігу, але чытаць не ўмелі. Выдавалі сябе за інтэлігентаў, а самі двух слоў звязаць не маглі, што было асабліва заўважна ў дзяўчат, якія мовы сваёй цураліся, а іншай не ведалі. Многія хлопцы не хацелі браць такіх дзяўчат за жонак...

З жорсткай крытыкай мясцовых улад выступаў М. Петрукоў у нарысе “Два дні і дзве ночы у м-ку Івенцы Мінск. губ”, дзе зноў выказваў вялікае шкадаванне, што ў мястэчку дзейнічае вялікая колькасць піцейных устаноў. Асуджаў выгляд Івянца і брудны, недагледжаны буды-

* Касцёл Святой Тройцы знаходзіўся на цэнтральнай плошчы Івянца, дзе цяпер пабудавана царква Святой Еўфрасінні Полацкай. У 1868 г. ён быў зачынены і перароблены ў праваслаўную царкву Пральніцкага прыходу. У 1888 г. у выніку пажару касцёл згарэў, і на момант напісання карэспандэнцыі М. Лотыша некалькі дзесяцігоддзяў ім ніхто не займаўся.

нак валаснога ўпраўлення. Разам з тым аўтар адзначае наяўнасць у Івянцы трох навучальных устаноў: чатырохкласнага гарадскога, народнага і пачатковага вучылішчаў; радуецца будаўніцтву чыгункі.

У № 46 “Нашай Нівы” за 1911 г. было надрукавана апавяданне “Брыдкі сон” М. Петрукова. Аўтар выкарыстоўваў элементы фальклору і ўмела апісваў розум і хітрасць простага мужыка і недалёкаса пани. Звольнасць адчуваць чужое гора паказана ў чарговым апавяданні “Мікітаў француз”, змешчаным у № 9 “Нашай Нівы” за 1912 г.

З 1912 г. Міхалка Петрукоў пачынае дасылаць карэспандэнцыі не толькі з Івянца, але і з іншых мясцін Беларусі, напрыклад з вёскі Чапурнішкі Рушайскай воласці Віленскай губерні, вёскі Прыбора Гомельскага павета.

Міхалка Петрукоў спрабаваў уладкавацца на сталую працу ў рэдакцыі “Нашай Нівы”, на што атрымаў згоду галоўнага рэдактара А. Уласава. Аднак там была невялікая зарплата – усяго 25 рублёў. У той жа час яму было прапанавана месца настаўніка ў Валожыне з зарплатай 20 рублёў, але з казённай кватэрай і харчаваннем. І паколькі ён быў чалавек сямейны, то выбраў апошняе, тым больш што за кватэру настаўнікі ў той час не плацілі і дровы на зіму таксама былі бясплатнымі.

Акрамя журналісцкай і пісьменніцкай дзейнасці Міхалка Петрукоў займаўся і тэатральнай самадзейнасцю. Ён стварыў у Івянцы ў 1911 г. тэатральны гурток. На жаль, сёння мы нічога не ведаем ні пра яго склад, ні пра рэпертуар. Захавалася толькі інфармацыя, што ставіліся рускія і польскія класікі, а таксама рыхтаваліся да пастаноўкі п’есы К. Каганца і паэма “Кацярына” Т. Шаўчэнкі.

Як сведчыць адзін з лістоў у “Нашу Ніву”, Міхаіл Пятровіч не толькі друкаваў там уласныя творы, але і актыўна дапамагаў рэдакцыі распаўсюджваць творы беларускіх аўтараў. Напрыклад, ён прасіў выслаць яму тры экзэмпляры “Гусяра” Янкі Купалы і па пяць экзэмпляраў “Смыка Беларускага” і “Дудкі Беларускай” Францішка Багушэвіча.

У 1914 г. у “Нашай Ніве” з’явілася толькі адна карэспандэнцыя М. Лотыша, бо пачалася Першая сусветная вайна і яго прызвалі ў дзейную армію. Пасля былі рэвалюцыі і грамадзянская вайна, у якіх ён таксама ўдзельнічаў, служыў у Чырвонай арміі. У сваіх перакананнях М. Лотыш быў камуністам, з-за чаго ў яго адбыўся разрыў з раднёй, да таго ж яны лічылі сябе палякамі, а ён – беларусам. Вернай яму засталася толькі яго сям’я. Пасля рэвалюцыі творы Міхалкі Петрукова друкаваліся ў часопісах “Гоман” (1918 г., рэцэнзія на кнігу “Нашы Песняры” А. Навіны) і “Маладое жыццё” (1922 г., казка “Вяселле і сон”). Пасля ж гэтага ён перастаў быць запатрабаваным і знік са старонак друку.

Апошняй публікацыяй стала апавяданне “Брыдкі сон”, змешчанае ў 1965 г. у зборніку “Беларуская дакастрычніцкая проза”. Памёр Міхаіл Пятровіч Лотыш у 1947 г. ад цяжкой хваробы. Месца яго пахавання, на жаль, не вядома. Пасля смерці яго жонка з малодшымі дзецьмі – дачкой Гражынай і сынам Міхасём пераехала ў Польшчу, а старэйшы сын Альгерд працаваў інжынерам-геадэзістам у сістэме геадэзіі і картаграфіі СССР.

Ігар СОЛТАН,

бібліятэкар Івянецкай дзіцячай бібліятэкі.

УМОВЫ АПУБЛІКАВАННЯ ВЫНІКАЎ ДЫСЕРТАЦЫЙНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Нагадваем, што ў адпаведнасці з Інструкцыяй па афармленні дысертаций і аўтарэферата, зацверджанай пастановай Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 15.08.2007 г. № 4, аб’ём навуковага артыкула павінен складаць не менш за 14 000 друкаваных знакаў, улічваючы прабелы, знакі прыпынку, лічбы і інш.

Элементы навуковага артыкула:

- анатацыя на англійскай і беларускай мовах, ключавыя словы артыкула;
- прозвішча і ініцыялы аўтара (аўтараў) артыкула, яго назва;
- уводзіны;
- асноўная частка, якая ўключае графікі і іншыя ілюстрацыйныя матэрыялы (пры яго наяўнасці);
- заключэнне, дзе дакладна сфармуляваны вынікі;
- спіс выкарыстаных крыніц;
- індэкс УДК.

Прымаюцца да друку артыкулы, якія маюць рэкамендацыю навуковага кіраўніка або кафедры.

НОВЫЯ ФОРМЫ ПРАЧЫТАННЯ КЛАСІЧНАГА ТВОРА КІТАЙСКАГА ЖЫВАПІСУ ў XX ст.

“ПА РАЦЭ Ё ДЗЕНЬ ПАМІНАННЯ ПАМЕРЛЫХ” ЧЖАН ЦЗЭДУАНЯ

Заканчэнне. Пачатак у № 7.

Прыведзены аналіз дазваляе зрабіць наступныя высновы пра асаблівасці даследаванай карціны. Па-першае, гэта *багаціце зместу*. Мастак у скрутку “Па рацэ ё дзень памінавання памерлых” з пункту гледжання скарыстаных сродкаў выразнасці абапіраецца на пастаянную змену вуглоў бачання і дэталізацыю постацяў і аб’ектаў. Ад шырокіх палёў і раўнін, бязмежнай ракі, высокіх гарадскіх будынкаў да тавараў на лодках і ў крамах, надпісаў у горадзе – усе прадметы арганічна спалучаюцца паміж сабой. Людзі – ваяры, сяляне, гандляры, лекары, прадказальнікі лёсу, манахі, службоўцы, дзеці, акрабаты, настаўнікі; жывёлы – ад мулаў і вярблюдаў да коней і кароў; гандаль, кірмаш, шпацыр, застоллі, абмеркаванні, буксір лодак, кіраванне запрэжкамі, перамяшчэнне насілак, верхавая язда і г. д. – усяму ёсць месца на карціне. Вуліцы і завулкі, крамы, чайныя дамкі, піўныя, будынкі і прычалы, масты, гандлёвыя судны і дамы службоўцаў, імператарскія пакоі сабраны разам на палатне. У сусветнай гісторыі жывапісу настолькі насычаныя па змесце творы даволі рэдкія. Кожны персанаж займаецца сваёй справай, ён апрануты пэўным чынам і валодае выяўленым настроем. На карціне паўстаюць шматлікія драматычныя сюжэты.

Па-другое, *кампазіцыя* працы насычана рознымі постацямі, пры гэтым яна не хаатычная, а выразная па структуры. Асабліва каштоўна тое, што багаты змест падразумявае наяўнасць цэнтра, узгодненасць пачатку і канца, цэльнасць усёй працы. Кожная сцэна, кожны персанаж, кожная дэталі прадуманыя, складаныя, абгрунтаваныя, актыўныя і знаходзяцца ў вызначаных адносінах з іншымі. Мастак палічыўся ў гарадское жыццё, развіў у сабе найвышэйшае майстэрства і здольнасць дакладна кантраляваць выяву.

Па-трэцяе, *тэхніка* спалучэння вялікага і тонкага пэндзляў, іх умелы выбар у залежнасці ад вобраза і сэнсу, пэўнага персанажа ці сцэны з’яўляюцца высакласнымі. Аўтар тонка адчуваў навакольнае жыццё: кожны чалавек на карціне валодае сваёй мімікай, уласным настроем. Структура будынкаў і мастоў перададзена выразна і рэалістычна. Усё прамалювана старанна

і дакладна. Так, прадметы на лодках, уключаючы канаты, цвікі і іншае, перададзены настолькі праўдзіва, што ў глядача міжволі захоплівае дух.

На працягу ўсіх наступных стагоддзяў мастакі кожнай дынастыі, кожнай новай эпохі выкарыстоўвалі матывы карціны “Па рацэ ё дзень памінавання памерлых” у сваіх працах. Сёння можна знайсці мноства копій, аднак, на жаль, у гісторыі кітайскага мастацтва не з’явіліся адпаведныя музычныя творы на сюжэт гэтага скрутка.

У 2003 г. Кайфунскі тэатр оперы і балета (правінцыя Хэнань) прадставіў працу Чжан Цзэдуаня ў вакальна-харэаграфічнай форме. Опера-балет “Па рацэ ё дзень памінавання памерлых” аб’яднала элементы традыцыйнай оперы і балета, гістарычныя і сучасныя матывы, што стала ўдалым прыкладам увасаблення помніка духоўнай культуры ў танцы, музыцы, літаратуры, дызайне і з новага, сучаснага пункту гледжання данесла да глядача сюжэт вядомага сунскага шэдэўра жывапісу.

Опера-балет па сюжэце адпавядае зместу скрутка – рэалістычная выява свята ўшанавання нябожчыкаў у старажытнай сталіцы Кайфун – і адлюстроўвае паўсядзённае жыццё, традыцыі і абрады сунскай эпохі, побыт людзей розных саслоўяў. У працы над спектаклем аб’ядналіся вядомыя кітайскія дзеячы мастацтва: рэжысёр Хуан Лэй, сцэнарысты Сю Ін і Лі Лін, кампазітар Мо Фань. Оперны артыст Гуань Дунцян у традыцыях пекінскай оперы сыграў Чжан Цзэдуаня, акцёр Цзян Ціху і сапрама Чэнь Цзімін таксама выканалі вядучыя ролі, па-майстэрску спалучаючы спевы і ігру традыцыйнай драмы. У вакальных партыях усіх артыстаў выяўлена спецыфіка хэнаньскага дыялекту.

З аднаго боку, опера-балет перадае змест скрутка “Па рацэ ё дзень памінавання памерлых”, а з іншага, апавядае пра біяграфію яго аўтара. Перапляценне гістарычных і выдуманых падзей дае магчымасць паказаць прыгажосць роднага краю, намаляваную на палатне, і факты з жыцця самога мастака Чжан Цзэдуаня.

Імкненне стварыць новыя творы паводле матываў гістарычнага скрутка было абумоўлена

Чжан Цзэдуань. Фрагмент скрутка “Па рацэ ў дзень памінання памерлых”. XII ст.

развіццём новых тэндэнцый у заходнім мастацтве. Сінтэз відаў і жанраў, супастаўленне выразных сродкаў, гуку і колеру, сцэнічных і экранных тэхналогій, што так шырока ўвайшло ў практыку замежнага мастацтва, трансфармавалася ў свядомасці кітайскіх аўтараў і на аснове нацыянальных традыцый было прадстаўлена ў культуры Кітая XX ст.

Опера-балет “Па рацэ ў дзень памінання памерлых” па структуры і шматпрофільнасці выканаўцаў выходзіць за рамкі строгага жанравага вызначэння. Гэта апавядальнае дзеянне, што складаецца з пяці карцін: пралог, свята ў прадмесці, горад, мост, фінал. Сінтэтычную прыроду гэтага спектакля вызначаюць выканаўцы розных відаў мастацтва: спевакі, танцоры, музыкі-інструменталісты, цыркачы, фокуснікі, жанглёры, акрабаты, майстры-сцэнографы, а таксама ўключэнне ў відэарад сучасных тэхналогій – праецыраванне на экране скрутка “Па рацэ ў дзень памінання памерлых”. У сюжэтную канву жывапіснага твора, паказанага сцэнічнымі сродкамі, уплецена біяграфія яе аўтара. Услаўляючы галоўны горад Паднябеснай, ён спявае пра сваю творчую задуму: “У сэрцы маім скрутак – воды горада і гэты мост, бязмежны Кайфун песняй кладзецца на палатно, зялёныя вясновыя берагі, вербы гойдаюцца, нібы ў танцы...”, а потым выказвае сваю грамадзянскую пазіцыю: “Мастацтва вытанчанае, але Паднябесная велізарная. Таленавітыя майстры павінны захоўваць народ Паднябеснай у сваіх сэрцах і імкнуцца да ідэалу. Толькі талент можа кіраваць народам”.

Жывапісны скрутак Чжан Цзэдуаня набыў новае гучанне і ў творчасці кітайскага кампазітара Шы Чжыю, які ў 2006 г. стварыў сімфонію для народнага аркестра “Па рацэ ў дзень памінання памерлых”. Ён пісаў: “Працуючы над такім творам, варта адштурхоўвацца толькі ад традыцыйных кітайскіх музычных канцэпцый” [17, с. 13]. Шы Чжыю некалькі гадоў вывучаў матэрыялы па карціне “Па рацэ ў дзень памінання памерлых”. Паклаўшы ў аснову традыцыйныя матывы, ён перадаў характар старажытнай кі-

тайскай музыкі. Твор заснаваны на 18 музычных тэмах, дзе скарыстаны інтанацыі традыцыйных оперных матываў і хэнаньскіх народных песень.

Кампазітар у музычнай форме перадаў сюжэты сунскага палатна. Ён выкарыстаў народныя інструменты, з галоўнай партыяй для кітайскіх скрыпак-хуцынь. Таксама ў асобных тэмах гучаць розныя віды традыцыйных скрыпак (эрху, чжуйху, гаоху, чжунху, баньху, цзінху, басовыя скрыпкі і г. д.). У спалучэнні з іншымі інструментамі (піпа, цытра, гучжэн і г. д.) іх гучанне ап’яняе і раскрывае выразнасць народных матываў.

У 2008 г. для канцэрта ў Вялікім кітайскім оперным тэатры былі адабраны 15 вядомых жывапісных палотнаў. Гучала музыка, што падкрэслівала іх змест і сэнс. Канцэрт складаўся з дзвюх частак, у першай былі выкарыстаны 18 тэм з карціны “Па рацэ ў дзень памінання памерлых”, якая стала асновай сцэнічных дэкарацый. Падчас выканання твора Шы Чжыю прастора і спецыфіка тэатральнай сцэны былі задзейнічаны ў максімальнай ступені, падкрэсліваючы выразнасць і цэласнасць музыкі, танца, жывапісу і мультымедыяных сродкаў, што асабліва спадабалася глядачам.

Музычны твор “Па рацэ ў дзень памінання памерлых” з’яўляецца сінтэтычным па форме і па скарыстаных выразных сродках, ён атрымаў высокую ацэнку спецыялістаў. Асацыяцыя кітайскіх кампазітараў выступала адным з арганізатараў названага канцэрта. Яе сакратар Сю Бяньдунь выказаўся пра твор захоплена: «Мы, як дзеці, заглыбіліся ў яго. Выкананне “Па рацэ ў дзень памінання памерлых” – гэта значная падзея ў музычным жыцці Кітая, роўна як і ў нашым выяўленчым мастацтве. Мы бачылі балеты і оперы на дадзеную тэму і раней, але гэты твор самы арыгінальны, ён спалучае ў сабе кітайскія і заходнія музычныя традыцыі. Не толькі выкарыстанне мультымедыяных сродкаў, але і танец, і іншыя формы здзіўляюць глядача. Тут вылучаюцца нацыянальныя інструменты, што асаб-

ліва адпавядае эстэтычным запатрабаванням публікі. Я думаю, што гэты канцэрт стаў шмат у чым інавацыйным» [18].

Жывапіс і музыка блізкія паміж сабой, іх нярэдка аб'ядноўвае эстэтычнае ўздзеянне на чалавека. У гэтым сэнсе карціна нораваў Сунскай эпохі “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” па сваёй кампазіцыі, логіцы, народным стылі з’яўляецца ў найвышэйшай ступені музычнай, яна ў часавым руху апавядае пра жыццё народа, радасці і беды продкаў, не губляючы пры гэтым сваёй сілы і чароўнасці на працягу многіх стагоддзяў.

Як прызнаны шэдэўр жанру “ побыту і нораваў” скрутак атрымлівае новае прачытанне ў кожную новую эпоху, яго гістарычная і культурная значнасць увесь час растуць услед за развіццём грамадства і станаўленнем новых відаў мастацтва. Выяўляючы дух старажытнасці, карціна выкарыстоўваецца ў новых формах, спрыяе з’яўленню новых арыгінальных твораў мастацтва. Сёння, у перыяд вяртання да гістарычных традыцый, “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” стала ў Кітаі недасяжным узорам мастацтва.

У сакавіку 2010 г. карціна была прадэманстравана на Сусветнай гандлёвай выстаўцы ў Шанхаі. Былі зроблены адбіткі і гравюры, у падрыхтоўцы якіх удзельнічалі 13 вядучых майстроў краіны. Дзяржаўная манетная кампанія ўпершыню выпусціла памятны сувенір, абвешчаны ёю “рэдкай узорам”. Таксама былі выкананы памятныя медаль, талерка і нагрудны знак Сусветнай гандлёвай выстаўкі, дзе перададзены фрагменты карціны “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых”, а таксама Забаронены горад, прыстань у Шанхаі і іншыя гарадскія пейзажы. Сувеніры адлюстроўваюць развіццё гарадской цывілізацыі Кітая, фіксуючы лозунг названай выстаўкі: “Горад, палепшым наша жыццё!”.

Узаемаўзбагачэнне і ўзаемапраякціраванне відаў мастацтваў, успрыманне пэўных элементаў і іх сінтэз павялічваюць выразнасць мастацтва ў цэлым, дазваляюць яму найлепшым чынам адлюстроўваць жыццё грамадства і дасягаць пастаўленых эстэтычных мэт. Музыка і выяўленчае мастацтва ўзаемадзейнічаюць заўсёды: першае ўбірае выразнасць выяў і выклікае ў слухача ілюзіі адчувальных вобразаў, другое ж запазычвае ў музыкі яе асаблівую эстэтычнасць і кампазіцыйныя прынцыпы, што падаўжае мастацкае ўражанне і ўзмацняе лірычнасць выяў. Падобная тэндэнцыя ўзаемадзеяння музыкі і выяўленчага мастацтва па сваёй сутнасці ўвабляе незвычайны тэмпарытм развіцця сучаснага грамадства.

Спіс літаратуры

1. **У, Шаньшань.** Апісанне карціны “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Шаньшань У // *Навука і адукацыя.* – 2011. – № 3. – С. 92 – 93 (на кітайскай мове).
2. **Чжан, Сі.** Традыцыйныя кітайскія карціны : “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” Чжан Цзэдуаня / Сі Чжан // *Веснік Наньянскага ўніверсітэта.* – 2012. – № 2. – С. 83 – 85 (на кітайскай мове).
3. **Лянь, Цзін.** Даследаванне стылю і гісторыі карціны “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” Чжан Цзэдуаня : маг. дыс. / Цзін Лянь // *Хэнаньскі ўніверсітэт.* – 2011. – 65 с. (на кітайскай мове).
4. **Чжаа, Цзінлін.** Эстэтычнае значэнне карціны “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Цзінлін Чжаа // *Веснік тэхнічных інавацый.* – 2011. – № 19. – С. 226 (на кітайскай мове).
5. **Лю, Юцзю.** Мастацкая выразнасць карціны “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Юцзю Лю // *Сацыяльныя навукі Шаньдуна.* – 2011. – № 2. – С. 137 – 139 (на кітайскай мове).
6. **Дуань, Сіян.** Пра народнасць палатна “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Сіян Дуань // *Масавае мастацтва.* – 2012. – № 11. – С. 29 (на кітайскай мове).
7. **Цзі, Ляньхай.** Эканоміка горада Паўночнай Сун : “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Ляньхай Цзі // *Выкладанне гісторыі.* – 2009. – № 4. – С. 24 – 30 (на кітайскай мове).
8. **Хэ, Цзюнь.** Пра архітэктурную карціну “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” : вывучэнне сталіцы эпохі Паўночнай Сун / Цзюнь Хэ // *Гісторыя.* – 1991. – № 2. – С. 110 – 112 (на кітайскай мове).
9. **У, Ляньюн.** Новы горад на карціне “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Ляньюн У // *Захад Кітая.* – 2012. – № 5. – С. 39 (на кітайскай мове).
10. **Чжан, Яхуэй.** Аналіз транспартнай сістэмы на карціне “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Яхуэй Чжан // *Эпоха гандлю.* – 2010. – № 3. – С. 146 – 147 (на кітайскай мове).
11. **Ван, Цзе.** Вывучэнне вулічнай культуры : колькаснае даследаванне карціны “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Цзе Ван // *Кітайская архітэктурна.* – 2006. – № 8. – С. 158 – 161 (на кітайскай мове).
12. **Ці, Чунь.** Транспарт на карціне “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Чунь Ці // *Веснік Пекінскага інстытута транспартнага менеджменту.* – 2005. – № 2. – С. 13 – 17 (на кітайскай мове).
13. **Чэнь, Лу.** Параўнальны аналіз трох тыпаў пабудовы на карціне “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Лу Чэнь // *Веснік Сіаньскага будаўнічага інстытута.* – 2011. – № 4. – С. 39 – 45 (на кітайскай мове).
14. **Тань, Гань.** Гарадскія пабудовы на карціне “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Гань Тань // *Паўднёвая архітэктурна.* – 2008. – № 5. – С. 57 – 59 (на кітайскай мове).
15. **Сёе, Яньтаа.** Мінскія і сунскія пабудовы на карціне “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / Яньтаа Сёе // *Эстэтыка.* – 2010. – № 3. – С. 72 (на кітайскай мове).
16. **Юань, У.** Мастацкае адценне “Па рацэ ў дзень памінавання памерлых” / У Юань // *Веснік інстытута мастацтваў НОАК.* – 2006. – № 3. – С. 37 – 40 (на кітайскай мове).
17. **Шы, Ючжы.** Сунфэй дапамог знайсці кірунак маёй працы / Ючжы Шы // *Пекінская музыка* – 2007. – № 4. – С. 12 – 13 (на кітайскай мове).
18. <http://www.chinanews.com/cul/news/2008/09-24/1393007.shtml>.

Лю ЯН,

аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 14.05.2014 г.

СУР'ЁЗНЫ ЎНЁСАК У АЙЧЫННУЮ БЕЛАРУСІСТЫКУ

Шчаўлінскі, М. Б. Развіццё культуры Беларусі (1863 – 1917 гг.) / М. Б. Шчаўлінскі. – Мінск : БДАТУ, 2013. – 124 с.

У новай манаграфіі кандыдата гістарычных навук, дацэнта Беларускага нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэта Мікалая Шчаўлінскага, вядомага грунтоўнымі працамі ў галіне гісторыі айчыннай культуры, даследуюцца культурныя працэсы на Беларусі з 1863 да 1917 гг.

Ва ўводзінах да выдання аўтар асвятляе актуальнасць тэмы, яе гістарыяграфічны і крыніцазнаўчы аспекты.

“Зроблены... гістарыяграфічны агляд навуковай, навукова-папулярнай і іншай літаратуры сведчыць, што асобныя аспекты развіцця беларускай культуры ў перыяд 1863 – 1917 гг. закраналіся ў працах айчынных вучоных, аднак увогуле праблема не даследавалася і прадстаўляе цікавасць для беларускай гістарычнай навукі. Актуальнасць тэмы таксама вызначаецца неабходнасцю вывучэння ўсіх накірункаў, відаў і формаў беларускай культуры таго часу, яе нацыянальных рыс” (с. 4).

Мікалай Шчаўлінскі ўпершыню ў беларусістыцы ажыццявіў комплексны аналіз культурных працэсаў на айчыннай тэрыторыі, узяўшы ў якасці старты кропку падаўленне паўстання 1863 г., а ў якасці фінальнай кропки – пераломны 1917 г. Пры гэтым галоўным аргументам аўтара стала моцная крыніцазнаўчая база. Навукоўца абапіраецца на яе, выкарыстоўваючы як агульнанавуковыя, так і спецыяльныя гістарычныя метады.

«Прапанаваная праца напісана на аснове розных дакументальных крыніц. У першую чаргу былі выкарыстаны матэрыялы Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва г. Санкт-Пецярбурга.

У даследаванні таксама шырока выкарыстаны зборнікі дакументаў, матэрыялы розных энцыклапедыяў. Вялікае значэнне пры напісанні працы мелі такія газеты, як “Наша Ніва”, “Гоман”, “Дзянніца”, “Вольная Беларусь”, “Беларуская рада”, якія заклікалі беларускі народ да актыўнай гістарычнай творчасці, прапагандавалі ідэі нацыянальнага адзінства беларусаў» (с. 8).

Безумоўна, комплексны аналіз культурных працэсаў патрабуе ад аўтара дасканалы веданя як усіх галін культуры, так і ўсёй сукупнасці чыннікаў, якія дэтэрмінуюць гэтыя працэсы. Аз-

наямленне з далейшымі структурнымі кампанентамі сведчыць, што даследчык адначасова выступае як гісторык, культуролаг, літаратуразнаўца, мастацтвазнаўца, этнограф, сацыёлаг, палітолаг. Такі шырокі дыяпазон творчай самарэалізацыі дазволіў яму строга і паслядоўна прытрымлівацца лагічнай структуры даволі аб’ёмнага і надзвычай складанага паняцця “культура”.

Першы раздзел выдання прысвечаны даследаванню фарміравання беларускай нацыі і развіцця культуры Беларусі ў другой палове XIX ст., перыяду, дзе можна прасачыць гістарычна вельмі важны працэс станаўлення беларускай нацыянальнай культуры. Аўтар сцвярджае, што “паскарэнне пасля рэформы 1861 г. тэмпаў эканамічнага развіцця, пашырэнне капіталістычнага прадпрыемальніцтва ў прамысловасці, паступовая пераарыентацыя памешчыцкіх гаспадарак на рынак, інтэнсіўнае чыгуначнае будаўніцтва спрыялі стварэнню на тэрыторыі Беларусі адзінага эканамічнага рэгіёну, станаўленню буржуазнага грамадства і беларускай нацыі” (с. 13).

Разам з тым акрэсліваюцца акалічнасці, што працавалі супраць гэтага працэсу. Так, “забарона яўрэйскай сяліцы па-за межамі гарадоў і мястэчак, эканамічная слабасць гарадоў, немагчымасць знайсці ў іх працу для вялікай колькасці беззямельных і малазямельных сялян, стрымліванне разлажэння памешчыцкага землеўладання адмоўна адбіліся на ўтварэнні класаў буржуазнага грамадства, дэфармавалі нацыянальны склад гарадскога насельніцтва і ў канчатковым выніку стрымлівалі фарміраванне беларускай нацыі. Прычым, беларуская нацыянальная буржуазія знаходзілася яшчэ на стадыі станаўлення і ўяўляла сабой найбольш слабую праслойку мясцовай шматнацыянальнай буржуазіі. Асноўныя капіталы краю – зямельны, прамысловы, гандлёвы, банкаўскі – знаходзіліся не ў яе руках, а ва ўласнасці польскіх і рускіх памешчыкаў, яўрэйскіх купцоў і прамыслоўцаў” (с. 13 – 14).

У кнізе на высокім прафесійным узроўні паказана становішча беларускай мовы і культуры ў два апошнія дзесяцігоддзі пазамінулага стагоддзя. Чытач даведваецца пра тое, што «ў 80 – 90 гг. XIX ст. зноў пачынаюць выходзіць творы на беларускай мове, з’явіліся пераклады з польскай, рускай, украінскай моў. Значную ролю ў гэтым адыграла першая прыватная газета на Беларусі

“Минский листок”, а таксама выдадзеныя ў 1889 – 1893 г. календары. На іх старонках друкаваліся артыкулы пра беларускі этнас, яго гісторыю і мову, творы новага пакалення беларускіх пісьменнікаў, паэтаў, публіцыстаў, навукоўцаў. Пасля доўгага перапынку беларускае друкаванае слова выйшла ў свет кірыліцай за межамі краю. У літаратуру паступова ўвайшлі Ф. Багушэвіч, Я. Лучына, А. Гурыновіч, Ф. Тапчэўскі і інш.» (с. 19).

Даследчык піша, што «ў 80 – 90 гг. XIX ст. пасля доўгага перапынку з’явілася беларуская публіцыстычная літаратура, якая была звязана з ажыўленнем беларускага нацыянальнага руху...

Найбольшы ўклад у распрацоўку беларускага нацыянальнага руху ўнеслі два нумары гектаграфаванага часопіса “Гоман”, выдадзеныя ў Пецярбургу ў 1884 г.

...Група “Гоман” тэрэтычна абгрунтавала існаванне беларускай нацыі і выставіла патрабаванне сацыяльнага і нацыянальнага разняволення беларускага народа, ажыццяўленне якога звязвала з перамогай народнай рэвалюцыі ў Расіі, наданню Беларусі “нацыянальна-дзяржаўнай аўтаноміі ў складзе будучай Расійскай федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі” (с. 21 – 22).

Паводле фактаў, якія прыводзіць М. Шчаўлінскі, ёсць сэнс казаць пра новы этап у гісторыі архітэктуры на айчыннай тэрыторыі. “У другой палове XIX ст. адбыліся станоўчыя змены ў архітэктуры Беларусі, якая знаходзілася пад моцным расійскім уплывам, з аднаго боку, і змянялася пад пашырэннем капіталістычных адносін, з другога боку. У гэтым сэнсе гарады і мястэчкі відазмяняліся і паступова станавіліся зручнымі для прамысловасці і гандлю, ствараліся зоны для пражывання маламаёмых гараджан і беднякоў. Жыллё рабочых было сканцэнтравана па ўскраінах, дзе кошт зямлі быў нязначным. Часта ўскраіны так шчыльна забудоўваліся, што ўтваралі суцэльныя рабочыя раёны, так званыя слабодкі” (с. 32).

Аўтару манаграфіі ўдалося выявіць і новыя тэндэнцыі ў развіцці беларускай культуры. Прасочваючы іх, ён рэканструяваў якасна новы этап у гісторыі айчыннай культуры. Як жа насамрэч выглядалі гэтыя тэндэнцыі? “Вельмі прыкметныя змены ў пачатку XX ст. адбыліся ў развіцці асветы. Даволі хутка развіваўся друк, у тым ліку і на беларускай мове. Агульны грамадска-палітычны і культурны ўздым абумовіў рост і развіццё беларускай літаратуры. Значна актывізавалася ў пачатку XX ст. на Беларусі тэатральнае жыццё, быў створаны пад кіраўніцтвам І. Буйніцкага прафесійны тэатр. Асаблівага росквіту ў той час дасягнулі архітэктура і жывапіс. Усё гэта, цалкам узятае, спрыяла як уздыму нацыянальнай самасвядомасці, так і ўкладу беларускай культуры ў скарбонку культур іншых народаў” (с. 71 – 72).

Шмат разважанняў выклікае раздзел “Развіццё культуры Беларусі ва ўмовах Першай сусветнай вайны (1914 – 1917 гг.)”. На наш погляд, менавіта ў ім аўтар больш за ўсё закрануў праблемных палёў. Так, навукоўца даказаў, што менавіта «прэсе належала вядучае месца ў пашырэнні нацыянальнай самасвядомасці. У першую чаргу гэта датычыць газеты “Наша Ніва”, якая ўвесь час займала цвёрдую антываенную пазіцыю. Пры яе непасрэдным удзеле выходзілі часопісы “Лучынка” і “Саха”... На старонках “Лучынка” прапагандавалася ідэя асветы на роднай мове, самаадукацыі, духоўнага і нацыянальна-патрыятычнага выхавання дзяцей і юнацтва. Значную ролю ў справе беларускага нацыянальнага адраджэння і ў распаўсюджванні яго ідэй у 1914 – 1915 гг. адыграла штотыднёвая газета “Беларус”, якая абуджала народ да актыўнай гістарычнай творчасці, распаўсюджвала ідэю нацыянальнага адзінства беларусаў, праваслаўных і католікаў, крытыкавала русіфікатарскія і паланізатарскія тэндэнцыі» (с. 106 – 107).

Акрамя гэтага, упершыню ў айчыннай беларусістыцы паказана, што “адным з дзейных накірункаў нацыянальна-культурнага руху на Беларусі ў пачатковы перыяд вайны з’яўляўся педагагічны рух. Гэтую з’яву можна растлумачыць тымі абставінамі, што ў пачатку вайны з боку царскіх уладаў быў значна паслаблены нагляд за ўстановамі народнай асветы. Пагэтаму многія настаўнікі мелі магчымасць весці барацьбу за навучанне ў школах на беларускай мове, выступаць за дэмакратызацыю вучэбна-выхаваўчага працэсу, за арганізацыю і стварэнне новых школ” (с. 107).

Сфармулявана таксама арыгінальная версія гісторыі беларускага тэатра ў 1914 – 1917 гг., паволаму асветлены гэты адрэзак часу ў творчай біяграфіі У. Фальскага, Ф. Ждановіча, А. Крыніцы, Я. Беларуса, П. Мядзёлкі, В. Тарасіка, Г. Грыгоніса, У. Галубка.

Галоўная з высноў манаграфіі М. Шчаўлінскага гучыць наступным чынам: «Развіццё беларускай культуры ў перыяд 1863 – 1917 гг. сведчыць пра тое, што асноўная частка беларускага грамадства і найперш, нацыянальна-дэмакратычная інтэлігенцыя падышлі да поўнага разумення неабходнасці “людзьмі звацца”» (с. 108).

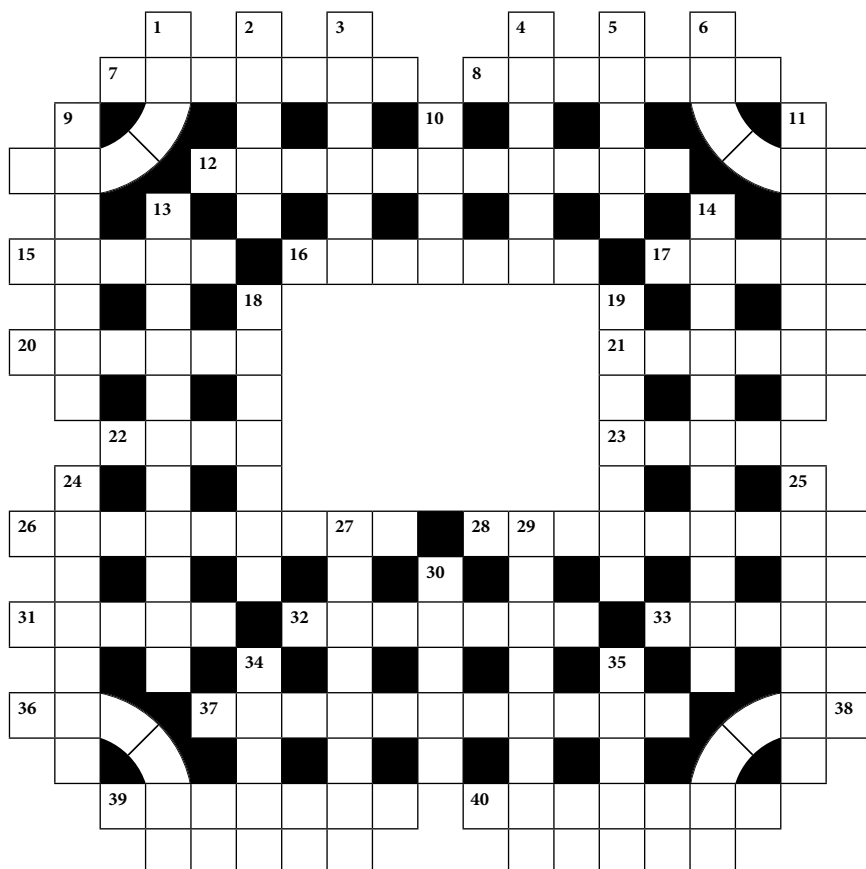
Можна не сумнявацца, што кніга “Развіццё культуры Беларусі (1863 – 1917 гг.)” Мікалая Шчаўлінскага будзе цікавай для навукоўцаў, выкладчыкаў, студэнцкай моладзі.

Міхаіл СТРАЛЕЦ,
доктар гістарычных навук,
прафесар

Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта.

КРЫЖАВАНКА

ДЗЕНЬ ВЕДАЎ

Па гарызанталі: 7. Даведчае выданне па беларускай мове, упершыню складзенае Іванам Насовічам у 1867 г. 8. Старажытнагрэчаскі філосаф і матэматык; сцвярджаў, што каб спазнаць норавы народа, трэба найперш вывучыць яго мову. 12. Від сінтаксічнай сувязі. 15. Паэма Міхаіла Лермантава. 16. Член тайнага студэнцкага таварыства, створанага ў Віленскім універсітэце Адамам Міцкевічам і Тамашом Занам. 17. Тэрыторыя, вобласць распаўсюджвання чаго-небудзь. 20. Прыстасаванне для пісьма ў старажытнай Еўропе. 21. Серыя штучных спадарожнікаў Зямлі. 22. Помнік стара-

заснавальнікаў прыродазнаўства. 25. Праверка ведаў навучэнцаў. 27. Геаметрычная фігура. 29. Кароткая характарыстыка кнігі, артыкула, іншага твора. 30. "... люстэрка людскога жыцця" (Францыск Скарына). 34. Сучасны пісьменнік родам з Полацка. 35. Сярэдняя навучальная ўстанова.

Па дугах: 1. Мадэль Зямлі. 6. Ваенна-навучальная ўстанова ў дарэвалюцыйнай Расіі. 36. Адна з асноўных спецыяльнасцяў беларуса-даследчыка Ігнаца Дамейкі, нацыянальнага героя Чылі. 38. Структурна-функцыянальная адзінка нервовай сістэмы.

Адказы

Па гарызанталі: 7. Словыць. 8. Платон. 12. Сувязь. 15. Руна. 16. Таварыства "Сяброўства". 17. Мова. 20. Алфавіт. 21. "Космас". 22. "Веды". 27. Круг. 29. Апіс. 30. "Сцяжына жыцця". 34. Янкі Купалы. 35. "Сцяжына жыцця".
Па дугах: 1. Глобус. 6. Корпус. 36. Корпус. 38. Нейрон. 18. Радыкал. 19. Акалат. 24. Іаілей. 25. Экамен. 27. Трэпечыя. 29. Анатэцыя. 30. Кніга. 34. Арлоў. 35. Ліцей. 36. Корпус. 38. Нейрон.

Склаў Іосіф КАРПЫЗА.

Установа «Рэдакцыя часопіса "Роднае слова"». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб'яднанне "Саюз пісьменнікаў Беларусі". Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К). Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ "Белінвестбанк" г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 08.08.2014. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура "Minion Pro". Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 2003 экз. Зак. 2261.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва "Беларускі Дом друку"». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 2330/106 ад 30.04.2004.